

TARTALOM

- 3 Döbrentei Kornél: A mi szabadságszobrunk
- 9 Kurucz Gyula: A magyaroknak volt bátorságuk
(Németh Miklós Point Alpha-díja)
- 26 Axel Hartmann: A német követségre menekülők és a német egység
- 38 Szekér Nóra – Riba András: Hányszor lehet egy embert eltemetni?, III.
- 51 Tornai József: Halott angyalok; Barátom, ez a tánc; A böllér-istenek;
Az ócska, halál-venhes dal; Föld és kozmosz
- 56 Jámborné Balog Tünde: Parasztszoltár
- 61 Filip Tamás: Csak nehogy túlgondoljuk; Esély
- 63 Elmer István: Hullám; A ruha
- 71 Nagy Gábor: Bem mozi kvartett; Kóborlások éjszakája
- 74 Csikós Attila: Játsszótér
- 77 Somos Béla: A középtávfutó magányossága; A legutálatosabb állat: a con chuo
- 80 Tőkéczi László: Történelmi változások – „elnyomás”-elméletek
- 86 Szegedi Kovács György: Lefekvés előtt; Séta a Szent Márton-templomnál, Bogácson
- 88 N. Pál József: „Ilyen nincs, ilyen nincs, és mégis van”
(Egerszegi Krisztináról)
- 103 B. Tóth Klári: Anatolij atya imája
- 105 Nagy András: Rontás ellen – tűzzománc, tűzmadár
(Él a magyar zománcművészet, áll Buda még)
- 111 Áfra János: Mintha egyedül
- 113 Papp Fűr János: Egy búcsúzás margójára; Áfra-kórtan
- 115 Konrad Sutarski: „Ahol csermelyek és folyók erednek”
- 118 Benedek Katalin: Egy kiállítás képei, avagy gondolatok egy albumról
- 120 Fövényi Sándor: Külvárosi nyár; Majd ha nem figyelnek rám; Ha nem
- 123 Vasy Géza: Temesi Ferenc
- 134 Papp Máté: Az irodalom igazságai (Kelemen Lajos: Árnyalatok igazsága)
- 136 Kelemen Lajos: Teremtés a kamrában? (Mirtse Zsuzsa: Sötétkamra)
- 139 Bárdos László: Kivetettség és otthonosság (Réti Attila: Bagolyvár)

Címlapterv: Nagy András (fotóalap: gandex.ru). A címlapon Barkos Beáta: *A Föld születése*; a hátlapon Elekes Gyula: *Szárnyalás* című tűzzománca. A képeken magyar zománcművészek munkái láthatók.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Főszerkesztő: Csoóri Sándor;
Főmunkatársak: Ágh István, Tornai József; **Felelős szerkesztő:** Papp Endre; **Szerkesztők:** Falusi Márton,
Nagy Gábor, Tőkéczi László; **Képszerkesztő:** Nagy András; **Nyelvi lektor:** Ráthay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Telefon: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Magyar Nemzeti Bank és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. Előfizetési díj: egy évre 6000 Ft, fél évre 3000 Ft. Nyomta és kötötte: Nagy és Társa Nyomda és Kiadó Kft. HU ISSN 0238–9908.

Morvay László: Cím nélkül (ékszerzománc, vörösréz, 20x7,5 cm, 1999 k.)

Döbrentei Kornél

A mi Szabadság-szobrunk

Püski Sándor szoboravatójára

I.

Később állíttatik szobor, mint a kereszt.
Ráébredésünk lomhasága nem ereszt?
Időnk szögletes ring, száz év egy menet, s itt
Káin, Ábel s több impérium ví mindig.

II.

Merengtünk, adattak áldásos korszakok:
viszálykodva magyar magyart nem szaggatott,
mikor Kossuth és Széchenyi közt még volt béke,
elárulta arcod hamvas szelídsége,
ellágyult minden kérlelhetetlen, kemény
vonás, és szétterült az aranypor-remény;
nem valltad Szabédival: új hold, új király,
a nácsszobánkban *házasodik a halál*.
S József Attiláig fut össze a sínpár,
asztráltesttel Latinovits közelg, aztán
fölveti fejét, s hetykén lépked a talpfán,
ugyan hol találkozánk, végtelen sincs már.
Ám, tisztelt Einstein úr, ha kedve volna is,
sors-ábrándnak e gordiusz bizony hamis,
ha kibírja a világ: ily sínen csattan,
akkor a megmaradása hallhatatlan.

Néma dacolás, álnok, galád s kegyetlen
a história, korhadtt legenda-tető,
ránk szakad, irt, mint lángszóró, aknavető,
s végleg elvész az Emberiség-egyetlen,
vagy vissza a fára! S újfent földre szállva,
igazultabban emelkedjen kétlábra.

III.

Föld, vetés, aratás: lét-tét, a kaszás nép
nem a pusztítás felfegyverzett legénye,
magot ád, halálra nem hajaz semmiképp,
amíg rögben nem rogy,
azért törődik, hogy
kalász-magzat-burokból cséplést segélje.

Marokszedő, idénymunkás, böngész-cseléd,
miféle hitvány rabiga az ember-lét?
Mit ér a magyar, higan ha mért az ebéd?
Kizökkentni az Időt ember s gép nincsen,
töretlen átkel minden vásott gerincen.

IV.

Nem közös az akkor együtt rakott boglya,
külön a ló, szekérkerék, a saroglya.
Mit ér a magyar, ha annak lenni akar?
Annyit, sziklából magának vizet facsar?
Földi hatalmasokhoz fordulni nem tud.
Fejedet akác-kötötte homokba dugd.
És ha nem lehattél szálfá... legyél csak gyom.
Számadás ez is: engedsz? hazád agyonnyom.
Vagy emeld fel orcád, légy újra rebellis,
légy a harmadik út, fertőzz, mint a pestis.
Csak lendíts, túlélésért bizsereg minden,
sorsért viseled, születés jogán, ingyen.

V.

Bánatunk hatalmas, igazságunk tiltott,
századok óta kíneservvel túrt ok,
a szívfojtó koszorúér-anakonda
vérünk derűjén sütkérezik naponta,
idő jöttén mozdul, lüktetést lefogja,
utálatos nyálkákon közelít szomszár,
s nem véd a kalittá összenőtt sok borda:
rebbenékeny szív bent törik darabokra.

Agyaras vadkant halni veszejt tucat lúd,
e vér nem paradicsomplazma, Hollywood!

VI.

*Kék az ég és zöld a fű és egyszerű az élet,
rágicsáld dallamát, s megmented a réted,
ínségedből bőség származott temérdek,
azért se add föl *realista reményed*.
Soli Deo Gloria s kamilla-csipke,
az üdvöt írként lényeddel népesítsd be.*

VII.

Fölmagasló szobrod bennünk tovább nő-e,
nem tudom, bronz vagy valódi kő-e,
bár talán inkább magvas-csöndű andezit
hallgatagon még beszédesebb, megrendít,
énnékem élet maradtál, hús, vér és csont,
szellemerő, a masszáság messze hőköl,
s szeretet, mely börtön-smasszerekre nem ront,
kilábalsz a mézragacs keser-időből,
ám a honi júdasságot csak megveti
fölényes tisztaságod, nem szenvedheti.
Személyed robbanva kitörne a kőből,
az Ilus néniből Rád sugárzott hőtől.

Kimagaslasz, kié a mersz, ki ledöngöl?
Elevent gyúrsz népedből, futja erődből.

VIII.

Ki vagy te, mondd, ki látta, ki vette észre,
mi az a szakadéktól megváltó szándék,
riadóztató kard-jel: térjünk már észre,
s előre, bár a zuhanás meredélyes!
Az Úr azért üt, tapos, ostoroz oly rég,
higyjünk: néha a verem is kétesélyes.

Neszeljünk föl, ha az Ilussal dúsult szív
csodaszarvasi elérhetetlenért hív.
(De minket utolért a szomorú óra,
látjuk, mint készül agancsából menóra),
felrázó üzenet, lelkünkön dörömből,
nyitassék meg, makacsul gyökérüljön ott,
nőjön követelésé, terebélyedjen:
a hont vállalókkal bánjanak különül,
az önrendelkezéshez adjanak jogot,
szólhasson himnusz nem csonkolt anyanyelven.

Miért, hogy mindenki tud, de senki sem ért?
Boldog békeidő, Ágnes asszony-mosott,
véka zabért olcsóbb adni száz hektó vért?

Skandallum ez a költemény
politikai közlemény.
Érezem nem idevaló,
hol trappol Trójai Faló,
s nem múlt nemzeti óhaj a Tizenként pont,
örök népmese-kezdet: hol volt, hol nem volt.

IX.

Nemes lélekhalász, Te nem lehetsz préda,
ki voltál kivérzésre ítélt próféta.
Szónoknak nem hágtál más-más szín hordókra,
hagyta, undorodva bár, a falsan hallókra,
több ezer év igazsága vallhat róla:
méreg, bitó, vérpad várt az álmodóra –
korukban hamis próféták vitték sokra.

Ám titokban, kiben nincs erőfeszítés,
akarat, ösztön-ösztök: vágyna egy kicsit
saját honában Igehirdető lenni;
tanúságtevéshez magos a kerítés,
lélek-szárny nélkül kevés a gyalog-hit.
A Hívást csak Jónásként szabad rühellni.

X.

A lehulló lepel
elröpít vagy lappang,
egyszer visszaperel
az itt-mocsarakban.

Fújtató szél a textilt felhabosítja,
mint négy tengert, mikor még mosta partjaink,
a lepelt az orkán szenvedéllyel szítja,
megemlékezésre, benső parancsra int,
pedig hajózni kell, így az ősi törvény,
akkor is, ha elnyel is szándékolt örvény.
Leplezzünk le, tisztuljunk, ne csak a vászon,
bomolják ki a Krisztus-leple vitorla,
magyar-módi röpülésnek az a sorsa,
hogy az elmesszített horizontra másszon,

kisajtott verítéket, vért gyolcs beissza;
az öngyötrő habfehérből hogyan lehet
kalózság-átitatta fekete szövet?
Meddig még a mindig vissza. Mindig vissza?

XI.

Egyetlen szabadság-szobor sincs, mely szabad,
skizofrén: egyben áll, és naponként meghasad,
kezébe nyomva döglött légcsavar álma:
utólagos virágvasárnapi pálma,
magaslik amott fent, fedi vörös iszap,
maradandó hazugságnak teret kiszab.
Mily régen gurul Gellért pap le a hegyen,
szöges-hordós mulandósága szent legyen.
Nem néz mártíromságra, mint nehezekre,
szabadságkép nemzedékről nemzedékre.

XII.

A családasszobor égbe emelt átka,
repülőgépcsavart berregtet a pálma,
foszlik levele, dinnyehéjjal süllyed el,
megrothasztja a Duna nem kényes medre,
Árpád óta dugig halottal, fegyverrel,
róla rekord-árvizekkor sem fecsegni;
kevés az elszánt, ki a mélységbe kotor,
noha onnan táplálkozik a fősodor.

XIII.

A hatalom nemcsak nyomorult, de botor.
Elűzött, elhajtott atlanti partokig,
ott is várt Rád egy másik szabadságidő
– várat építvén vélted, lényed megszokik –,
kezében a fáklya hamisan pislákol,
kulisszatűz, romlásra ítélt világból.
Tudtad, állasz csak átmeneti horgonyon,
a szíved oly erősen vert idegenben,
hogy Magyarország, *a tékozló*, megrendjen,
s túl higgadt megfontoláson, okos okon,
engedted, szólítson haza az anyaföld,
még ha ismét odaáldoz, nyomorba dönt.

XIV.

És lám emelkedsz, átkos időnkéből föltörsz,
mint valódi szabadságszobor tündökölsz,
hirdessed, legyen már kompországnak vége,
ne legyünk kelet s nyugat ingás-cseléde,
s nem volt hiába a seregléses Szárszó
– akkor mély hallgatásba fúlt a kazárszó –,
nem volt forradalom, szabadságharc egy sem,
mely azért támadt, végleg kivéreztesen.

A szoborpark éber, harcra kész népi had,
vénen-ifjú hittel körötted, általad,
a legendáig felmutatva álltanak,
szellemi árterük csak duzzad, nem apad.
Szabó Dezső, Németh László, Sinka István,
Veres Péter és a többiek erőt adnak,
konokul magyarik, hát nem lankadnak,
míg nem lazul elbírhatóbbá az istráng.

XV.

Várunk, maradtál olthatatlan szövetnék,
néped, Dózsa-nép, intésedre moccannék,
hazaszeretetet nem latolva, félve,
Ilus nénitől, mint mindig, megsegélve,
oszlass homályt, mely elmét, szívet borító,
ha kell, igazságosztó kardodat rántsd ki,
tán enged, s széttörök a *Kutyaszorító*.
Te vagy a szabadságszobrunk, Sándor bácsi!

Pomáz, 2014. május 23.

A magyaroknak volt bátorságuk

Németh Miklós Point Alpha-díja

2014. június 15-én egy emlékhellyé átalakított korábbi NATO támaszponton átadták Németh Miklós volt miniszterelnöknek a Point Alpha-díjat.

Ezt a kitüntetést kevesen kapták meg a Német Egység kuratóriumától. 2005-től kezdve Helmut Kohl, az idősebb George Bush, Mihail Gorbacsov, Václav Havel, majd Helmut Schmidt, Felipe Gonzáles volt spanyol miniszterelnök, Lech Vałęsa és három keletnémet polgárjogi harcos. Németh Miklós (és Magyarország) elismerésével állt helyre a rend, hiszen Gorbacsov érdemei mellett ő és hazánk indította el a világtörténelem legutóbbi, nagy átalakítását.

A helyszín

Geisa alig ötezer lakosú kisváros – Fulda, a régi püspöki, hercegi központ és a keleti Eisenach között. Ezeréves történelemre tekint vissza, s mintegy tíz éve kelt új életre. A vasfüggöny keleti oldalán, a határra szorulva negyven éven át pusztult, omladozott, nem volt csupán hadászati jelentősége. Az annál nagyobb. Katonai számítások szerint itt volt a legvalószínűbb, hogy a szovjet és a keletnémet hadsereg egy konfliktus esetén elindítja a támadást a Nyugat ellen.

A városkától pár kilométerre húzódott a vasfüggöny annak minden tartozékával: aknamezővel, magas acélkerítéssel, automata tüzelőrendszerrel, amely mozgást érzékelve mindent és mindenkit halomra gyilkolt. Egy rövidebb szakaszt máig megőriztek a brutális kor emlékére. A „Ház a határon” modern kiállítási épület, falába belefúródik a felújított vasfüggöny. Kiállításon mutatják be a kommunizmus bestialitását, a megnyomorított embereket, a letarolt menekültni vágyókat. Ebben az épületben nyílt meg az ünnepség idejére egy csodálatos, multifunkciós kiállítás a „soproni határáttörésről”. A tübingiai miniszterelnök asszony, a hesseni kormány képviselője hajtott fejet a magyarok embersége, segítőkézsége és bátorsága előtt.

A határ túloldalán, ijesztően közel a halálsávhoz, állt az amerikai katonai tábor. Innen figyelték a keleti hadsereg mozgását, innen jelentették volna a harmadik világháborút kiváltó támadást a mélyebben fekvő, nagy támaszpontoknak. Ma minden felújítva szolgálja az éber emlékezetet, figyelmeztet rá, hogy a békéért örökké cselekedni kell.

A tábor neve: Point Alpha – innen a díj neve.

Az esemény

Délután két órakor itt, a katonai járművek gyönyörűen felújított nagy csarnokában rendezték az ünnepséget. Christine Lieberknecht, Thüringia miniszterelnök asszonya, a Német Egység kuratóriumának elnöke tartotta a megnyitó beszédet. (Ne feledjük, ebben a tartományban áll Wartburg vára, s az nem a gépkocsiról, hanem Árpád-házi Szent Erzsébetről híres, akit ott Thüringiai Szent Erzsébetként tisztelnek.) Lieberknecht asszony üdvözölte Németh Miklóst, Wolfgang Schüssel volt osztrák szövetségi kancellárt, Tarek Al-Wazir miniszterelnök-helyettest Hessen tartomány kormánya képviselőjeként, Ausztria és Magyarország nagykövetét, Höhn és Carius minisztereket, a kor tanúi közül pedig Bella Árpád alezredest, aki Sopronnál engedte át a menekülőket, Hans Göttl osztrák határőrtisztet, Kozma Imre atyát, a Máltai Szeretetszolgálat vezetőjét, a zugligeti tábor létrehozóját, Bäume asszonyt, aki a keletnémetek ellátását szervezte Németországból, és Wagner urat, aki hazánkban segített a tábor felszerelésében.

„A keletnémet menekültek remények és félelmek, bizonytalanság és vágyakozás, szabadságvágy és az NDK fojtogató valósága között hanyódtak, féltek a rokonok és barátok, a haza elvesztésétől. Ekkor már tudták, hogy Magyarország a kommunista rezsim után reformokat vezet be, közeledik az Európai Közösséghez, s hogy nincsenek aknamezők, gyilkos automata fegyverrendszerek a magyar határon. Ez volt a szögesdrótok közé zárt keletnémetek reménye” – mondta a miniszterelnök asszony.

Augusztusban még senki nem tudta pontosan, mi lesz a menekülők sorsa. Hiszen Kína még pár hete lőtt halomra százakat (ezreket?) a Mennyei Béke Terén. Ám szeptember 10-én a magyarok „az emberiesség nevében” megnyitották nyugati határukat az emberi életre vágyók előtt.

Németh Miklós egyik nyilatkozatában így fogalmazott: „Ennél az önálló, szuverén döntésnél két indok mozgott minket. A felebaráti szeretet erkölcsi törvénye, és hogy kötelességünk érvényre juttatni az emberi alapjogokat.” Amikor utat nyitottak az emberek szabadságvágya előtt, egyúttal komoly nyomást gyakoroltak az NDK-s rezsimre is. Nem kérdés hát: az osztrák–magyar határon kezdődött a vasfüggöny és a berlini fal lebontása. Ezért mondta Helmut Kohl: „A brandenburgi kapu alatt a föld magyar föld.”

Németh Miklós tevékenysége kétséget kizáróan hozzájárult Németország kettészakíttóságának megszüntetéséhez. Ezért ítélte oda neki egyhangúlag

a kuratórium a Point Alpha-díjat érdemeiért „Németország és Európa békében és szabadságban megvalósuló egységéért”. Ezzel a kuratórium elismeri a magyar nép példamutató magatartását is, ahogyan Németh Miklós írta: „Nehéz döntésünkben a magyar nép együttérző magatartása és mély emberisége segített – ugyanígy az ország egyházai is.” Nem véletlenül mondta Helmut Kohl: „Amit a magyarok tettek értünk azokban a napokban, azt soha el nem felejtjük.”

Lieberknecht asszony beszéde után Al-Wazir miniszterelnök-helyettes köszöntötte az ünnepséget Hessen tartomány nevében, majd Wolfgang Schüssel volt osztrák kancellár tartotta meg a kitüntetett laudációját.

Furcsa arra gondolnunk – mondta –, hogy olyan helyen ünneplünk, amely valaha a hidegháború legforróbb pontja volt. Itt törhetett volna ki a harmadik világháború. Ez azonban, hála istennek, néhány ember bölcsessége, körületekin-tése és előrelátása miatt mégsem történt meg. Legyen ez mindig így! Gondoljuk el, hogy 1945 februárjában, Jaltában már pontosan ezt a határt jelölték ki, s egy évvel előtte, a Moszkvai Konferencián már rögzítették a nyugat és kelet közötti befolyási övezet felosztását. Magyarországot akkor még csak 50-50 százalékban szakították volna ketté, ám ez a terv csak addig élt, amíg 1948-ban sikerre nem vitték a kommunista puccsot és hatalomátvételt.

Mindezek után a kancellár elővett egy papírt: „meglepetés neked, kedves Miklós”.

„Kedves Németh Miklós!

Örülök, hogy Wolfgang Schüssel barátom tartja kitüntetése alkalmából a laudációt, s egyúttal átadja önnek üdvözetemet és gratulációmát. Mindkettő szívemből jön. Nem tudnék méltóbb díjazottat elképzelni ezen a német-német vagy kelet-nyugati határszakaszon, ahol immár huszonöt éve ünnepelhetjük a vasfüggöny leomlását. És Önt, az 1989-90-es évek drámai hónapjainak magyar miniszterelnökét. Elfeledhetetlen, mit tettek a magyarok az Ön vezetésével a fal lebontásáért és a hidegháború megszüntetéséért. Visszagondolok 25 évvel ezelőtt, 1989 augusztusában a Bonn melletti Gymnich kastélyban a találkozásunkra. Az volt a keletnémet állampárt végének a kezdete. Ön jóváhagyta a magyar határ kinyitását a menekültek előtt, s ezzel kiütötte az első téglát a berlini falból. Szeptember 10-11-én aztán be is váltotta ígéretét. Százezernél többen jutottak át a magyar határon Ausztria felé, a szabadság felé. S Ön, Németh Miklós megtette ezt a lépést, pedig joggal tarthatott hazája elszigetelődésétől a keleti blokkon belül. Aggódnia kellett a gazdasági szankciók miatt, beleértve az energiaellátást is. S mindezek ellenére semmit nem kért tőlünk a határ kinyitásáért.

Ez ma már mind a múlté, ám örökre igaz – s ezt mi soha nem felejtjük el. A mi jelenünk bizonyosan más lenne az ön bátorsága és kitartása nélkül. Én személyesen, a német emberek, Európa és a világ minden polgára örökké hálával fog emlékezni Önökre.

Szívélyes üdvözzellettel és minden jó kívánsággal

Helmut Kohl.”

Wolfgang Schüssel 1989 áprilisában még fiatal gazdasági miniszter volt, s azután tizennyolc évig maradt a kormányban. Később külügyminiszterre nevezték ki, majd hét éven volt szövetségi kancellár. Így 2007 januárjáig közvetlen közletről követhette a magyarok sorsát. A szabadságért folytatott küzdelemtől a vasfüggöny lebontásán át egészen az Európai Unióba való belépésig, melyet 2007-ben Románia és Bulgária csatlakozása követett.

Mindez a jelen levő sok fiatalnak régi időkből való, majdnem középkori történet, ám a kancellár emlékeiben s nyilván Németh Miklós számára is olyan élesen él, mint a jelen. A fiatalok – mondta Schüssel – nem tudják, milyen lehetett a vasfüggöny, milyen volt a hidegháború. Mégis érdemes emlékezni rá, elemezni, mert csak így érthetjük meg, mi játszódik le az emberek fejében és szívében. Így érthetjük meg, hogy mi történik ma Ukrajnában, Grúziában, Moldáviában s a világ más részein.

Mélyen bele kellene gondolnunk a kelet és nyugat közötti mai krízisbe, a feszültségekbe, a balti államok, de akár a magyarok, románok, bolgárok helyzetébe, akiket nem integrálnak szorosan a NATO és az Európai Unió biztonságos szövetébe. A történelem természetesen nem ismétlődik, csak óvatosan hasonlíthatjuk a helyzetet 1914-hez, 1939-hez, mégis léteznek történelmi minták, s a személyiségek bizony történelmet csinálnak. Ám a személyeket is történelmi helyzet, gazdasági összefüggések hálója veszi körül, a kultúra és a földrajzi adottságok.

S mindez épp Magyarország számára fontos. A magyarokkal mindig keményebben bántak az idők – az osztrákok kissé könnyebben megúszták. A magyarok Trianonban elvesztették területük kétharmadát és lakosságuk felét. Ez máig ható mély sebet okozott. Azt se feledjük el, hogy a második világháború után sok millió német ajkú embert üldöztek el Kelet-Európából. A brit alsóház szerint ez „csupán adalék volt” a békéhez és a megbéküléshez. Magyarok százezreit is elűldözték otthonukból. Ilyen tapasztalatok alapján jobban érthető: mi játszódott le 1989-ben. A német menekültek érkezése előtt Erdélyből tízezerrel menekültek az emberek a szörnyű Ceaușescu-rezsim elől. Hogyan nézett volna ki, ha a magyar kormány az ugyan román állampolgár, de azonos nyelvű, azonos kultúrájú, saját véreit visszatoloncolja – annak tudatában, hogy mi vár rájuk odaát. Ebből a nézőpontból más volt a vasfüggöny a magyarok szemében, jobban megértették: mit élhetnek át a németek a belnémet határon, Bajorország, Csehszlovákia vagy Ausztria határán.

A vasfüggöny brutálisan szakította ketté Európát, minden kultúrájával, nemzetével együtt.

A Nyugat ezt eleinte nem vette komolyan. Az első és az egyetlen, aki szembe fordult vele, Winston Churchill volt, már 1946-ban, híres beszédében vádolt, amiért a „vasfüggöny” ráhull Európára. Korábban ő írt levelet ez ügyben az amerikai elnöknek – ez a levél megválaszolatlanul hever valamelyik archívumban.

A vasfüggönyt először a jugoszláv-osztrák határon húzták föl 1945-ben. Utána következtek 1948-ban, a kommunista hatalomátvételnél, a magyarok. A cse-

hek 1950-ben. A belnémet határt 1951–52-ben erősítették meg, ám a berlini fal felhúzásával, tíz év múlva, építették ki halálos perfekcióval.

A legutóbbi kutatások szerint mégsem a belnémet határ volt a legveszélyesebb, hanem a Bajorországgal és Ausztriával szomszédos vonal. Ott több ember halt meg, mint a német–német sávban. Ma el sem képzelhetjük, hogy százezer-nyi aknát telepítettek oda.

A magyaroknál más volt a helyzet. Mindig attól függött a szigor, hogy épp milyen volt a hangulat. Mindig feszültség volt a reformszárny és a keményvonalasok között. Ha ezek megerősítették a határt, a másik csoport utána lazított a fegyelmen, majd megint szigorítottak.

Aztán elérkezett a nagyszerű lehetőség: Németh Miklós és reformerei előtt hirtelen rés nyílt a falban, s kezükbe vehették a belpolitika irányítását. Grósz Károly főtitkárnak nem kellett a miniszterelnöki poszt, 1988-ban Németh került a kormány élére. Ott volt körülötte a reformerek csapata: Pozsgay Imre államminiszter, Horváth István belügyminiszter és Horn Gyula külügyminiszter. Ők hittek abban, hogy Nyugat felé vezessék országukat. Nem úgy, mint Gorbacsov és emberei, akik azt hitték, hogy megreformálhatják a kommunizmust. A magyarok igazi reformerek voltak, hittek az európai irányban, a piacgazdaság, a többpártrendszer és a demokrácia felé vezették országukat. Jók voltak az esélyeik, hiszen a rettenetes Brezsnyev-éra után a Szovjetunió megrogyant. A tervgazdaság egyre kevésbé működött, a hadsereg lezüllött, és túl sokba került, az afgán kaland után a katonaság rettenetesen sokat vesztett nimbuszából. Gorbacsov emberei mégis azt hitték, hogy a reformokkal elérnek valamit. Ezáltal a szatelit országok helyzete is megváltozott, zöld fényt kaptak a változtatásokhoz.

Érdekes dolog a nemrég meghalt Jaruzelski megítélése. Szerintem más történelmi besorolást érdemelne. Ő más keményvonalasokkal szemben nem kiirtani akarta ellenfeleit, hanem Lech Waleśával eljutott a kerekasztal-tárgyalásokig, bizonyos mértékig része volt a békés átmenet és a részint szabad választások elérésében.

A magyaroknak volt bátorságuk fontos dolgokat elkezdni. A vasfüggöny zavarta őket: előregedett, kiment a divatból. A hozzá szükséges, speciális fémdrótot nem tudták otthon vagy a Varsói Szerződés területén előállítani. Nyugatról kellett volna importálni, milliókba került volna. És értelme sem volt, hiszen ekkor a magyar állampolgároknak már nemzetközi útlevelük volt, utazhattak. Azért építettek volna új határzárát, hogy azzal más országok menekülteit fogják el? Kézenfekvő volt a megoldás, s Németh Miklósék mertek jól dönteni. A Politikai Bizottságban 1989. február 27-én többséget kapott a határozat, hogy az osztrák határon 260, a jugoszláv határon 621 kilométernyi határzárát lebontsanak. Május 2-án jött is a teszt: nemzetközi sajtótájékoztatót tartottak a határon mintegy kétszáz újságíró előtt. Horn és Mock külügyminiszterek átvágták a maradék drótot. Megtudhatta a világ, hogy a magyarok bontják a vasfüggönyt. Nyilván a keletnémetek is hallottak róla, s megnyílt előttük a menekülés lehetősége.

Érdekes, hogy mindenki azt hiszi: a vasfüggöny csak a Nyugat ellen épült. Pedig végig létezett a „baráti” Jugoszlávia és Magyarország között is. S amint a magyarok 1989-ben elkezdték bontani, Ceaușescu elkezdte építeni a sajátját. Ha meggondoljuk: nem tartott ki sokáig, hiszen decemberben már véresen megbuktatták. Mégis figyelemreméltó a saját táboron belül ez a mély gyanakvás.

Aztán augusztus 19-én megrendezték Sopronnál a Páneurópai Pikniket. Ez volt a mottója: „Bontsd le, és vigyél magaddal egy darabot!” Pozsgay Imre és Habsburg Ottó védnöksége alatt rendezték a népünnepélyt. Senki nem hitte a nyugati oldalon, hogy ekkora esemény kerekedik belőle. Tizenötezer ember sereglett össze, közöttük pár száz keletnémet menekült. Azok rögtön éltek a lehetőséggel, és átszöktek a megnyitott határon. A féltucatnyi magyar határőr bölcsen döntött, elfordult, engedte a szökevényeket. Így támadt hát a döntő rés a falban.

Aztán következett szeptember tizedike, majd november 9-én Berlinben ledőlt a fal. Ám még ugyanebben a hónapban egymillió ember tüntetett Prágában, a Baltikumban, az országhatárokon át kétmillió ember fogta meg egymás kezét, aztán decemberben vége lett a Ceaușescu-korszaknak.

Ma minden olyan magától értetődőnek tűnik. Mintha így kellett volna történnie. Tényleg így kellett?

Nemrég esett szó róla, hogy a kínaiak ezreket kartácsoltak le, s máig sem tudjuk: mennyi embert gyászolhatnánk. Bizony nem volt magától értetődő semmi.

Aztán az a híres beszélgetés Gorbacsovval márciusban. Jön egy fiatal, a keleti tábor legfiatalabb miniszterelnöke, és elmondja neki: megszüntetjük a kommunista párt előjogát az alkotmányban, többpártrendszert vezetünk be, ha tudjuk is, hogy elveszítjük a következő választást. Harmadszor: bevezetjük a piacgazdasági rendszert, s végül: lebontjuk a vasfüggönyt. Egy hosszú, őszinte beszélgetés után Gorbacsov azt mondja: ameddig én ebben a székben ülök, nem történik meg az 56-os megszállás szégyene.

Ehhez bizony bátorság kellett, ez egyáltalán nem magától értetődik.

S végül: mit tanulhatunk mindebből?

Először: bármilyen nehéz a helyzet, mindig nyílik rés a történelem függönyén, történhet valami. Ám ezt föl kell ismerni, elsőként kell fölismerni, s felmérni, hogy van-e bátorságunk átmenni rajta. Bátorság kell hozzá. És bizalom kell hozzá. Németh megbízott Gorbacsovban, hogy nem ismétlődik meg 56. Kohl megbízott Némethben, hogy megtartja a szavát. Németh megbízott Kohlban. Kohl bízott Bushban.

A bizalom nélkül mindez nem történt volna meg!

Ez lehetne a XXI. század igazi devizája!

Ilyen alapvető bizalom nélkül nem működik a modern politika! Ám kellenek hozzá személyiségek, akik ezt meghallják – és válaszolni képesek rá. Ma is vannak férfiak és hölgyek, akik alapvető kérdéseket tesznek fel, felkiáltanak, és szólnak hozzánk. Meghalljuk-e őket? Meghalljuk-e a Balkánon, Szíriában, Ukrajnában, Grúziában, Moldovában, Ázsiában, Afrikában, mindenütt, ahol égető a helyzet? Nagyon fontos hát, hogy ne váljunk önelégültté a mi biztonságos,

békés szigeteinken, ahol olyan kényelmes körülnézni. Ám a világ nem ilyen egyszerű.

Ezért hívunk most fel a pódiumra egy bátorságra biztató embert, Németh Miklóst. Őtöle kellene példát vennünk, nem a sok bajkeverőtől, akik állandóan újjászületnek.

A kancellár beszédét tapsorkán követte az elegáns rendezvénycsarnokban a sok száz résztvevő között. Mi, magyarok elfogódottan feszengtünk: régen hallottunk nyugati politikustól (hallottunk-e egyáltalán?) ilyen méltató beszédet.

Ezek után Németh Miklós lépett fel a színpadra. Közreadom díjátvevő beszédét.

Hölgyeim és uraim! Tisztelt miniszterelnök asszony! Tisztelt európai honfitársaim!

Őszinte örömmel fogadtam el Christine Lieberknecht miniszterelnök asszony megtisztelő meghívását. Azért esett különösen jól a felkérés és a megtisztelő díj, mert a kitüntetés 25 év távlatából is elismeri a magyar nép és a magyar kormány 1989-es érdemeit.

1989 az alapos elemzés és a kalkulálás éve volt. Olykor pusztán megérzéseimre és erkölcsi érzékemre támaszkodva kellett meghoznom kulcsfontosságú döntéseket. Kockázatos úton haladtunk az ismeretlenbe. Amikor 1989 augusztusában Gymnichben közöltem Kohl kancellárral az azon a héten, kedden hozott döntésemet az NDK-menekültek kiengedéséről, a kancellár úr elérzékenyült. Még ma is tisztán hallom, amikor azt mondta: „A német nép soha nem felejt el ezt a döntést.” És valóban, azóta ennek számos jelét tapasztaltam magánérintkezések során és hivatalosan is.

Kohl kancellár valóban nem felejtette el az eseményt. Ezt bizonyította azzal is, amikor évekkel később azt mondta a Brandenburgi Kapunál tartott emlékező beszédében, hogy a Brandenburgi Kapu alatt a föld részben magyar föld. Az ő nevezetes mondata jutott eszembe akkor is, amikor 2011-ben a legmagasabb szintű német kitüntetést, a Német Szövetségi Köztársaság Nagykeresztjét adományozták nekem. Engedjék meg, hogy ezt az alkalmat arra is felhasználjam, hogy köszönetet mondjak az elismerésért.

A mai nap azért fontos számomra, mert most nemcsak a német kormány tüntet ki, hanem a német civil társadalom is megbecsüli és értékeli akkori lépéseinket. A mai örömteli megemlékezés ugyanakkor kötelez bennünket arra, hogy a vasfüggöny áldozataira is emlékezzünk. Soha nem felejtethjük el azokat a német áldozatokat, akiket a szabadságvágy hajtott az NDK-ból történő menekülésre és sokszor a kíméletlen halálba.

A vasfüggöny magyarországi lebontásával kezdem az emlékezést. 1988 novemberében lettem Magyarország miniszterelnöke, és első feladataim között szerepelt az 1989-es költségvetés véglegesítése. Közgazdász háttremnek köszönhetően rögtön észrevettem, hogy az 1989-es költségvetési célok teljesen

irreálisak és megvalósíthatatlanok. Keresni kellett kihúzható költségtételeket a büdzsében. A vasfüggöny magyarországi szakaszának felújítása tetemes költségigénnyel szerepelt, így azt egy vasárnap este saját kezűleg kihúztam.

Fontos szála a történetnek, hogy a magyar kormány ezután nem sokkal csatlakozott a menekültekről szóló Genfi Konvencióhoz, olyan nemzetközi kötelezettséget vállalva a politikai szabadságjogokat és az emberi jogokat illetően, amely felülírta a proletár internacionalizmus szocialista országok közötti kötelezettségét. Ez a döntésünk is politikai konfliktusokat generált, elsősorban az NDK-val, vezetői meg akarták akadályozni lépésünket, amint az nyilvánosságra került. De mi, magyarok – a döntésekkel járó kétségtelen kockázatokat is vállalva – nem tettünk engedményeket.

A második emlék – amely szintén viszonylag ismeretlen – a vasfüggöny gyakorlati lebontásához fűződik. Tempósan haladtunk vele, és egyáltalán nem vetjük figyelembe a lebontás nemzetközi sajtóértékét. Talán vannak önök között, akik emlékeznek rá, hogy az osztrák kancellár és a magyar miniszterelnök közös javaslatára a két külügyminiszter – osztrák részről Alois Mock, magyar részről Horn Gyula – egyszerre átvágja a vasfüggőnyt. Ez a kép annak idején bejárta a világsajtót. Azt azonban kevesen tudják, hogy ez csak azért vált lehetőséggé, mert a fotózás előtti órákban a magyarok visszaépítettek egy pár méteres részt a vasfüggönyből, amelyet nagy nyilvánosság előtt ünnepélyesen átvágtak, és utána természetesen másodszor is lebontottak.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Angela Merkel kancellár asszony a közelmúltban jelentette ki, hogy a német emberek hálásak a magyar népnek, amiért megnyitotta azt a „vasfüggőnyt”, amely az egykori Szovjet Birodalom határát jelezte. 1989 előtt a magyarok jóindulattal és kicsit furcsállóan figyelték a Balaton környékén és hazámban több helyen, amikor nyugatnémet rendszámú Mercedest vagy BMW-t legtöbbször konvojban keletnémet Trabant vagy Wartburg követett. Nyugat és kelet ebben a furcsa, de rendkívül szemléletes párban fordult elő akkoriban Magyarországon.

1989 nyarán a magyar emberek együttérzéssel segítették a szorult helyzetbe került keletnémet turista vendégeket, akik szemük láttára változtak át egyik napról a másikra turistából menekültté, hiszen nem tértek vissza az engedélyezett időponton belül az NDK-ba. A magyarok szállást adtak, és élelmezték őket, és általában elmondható, hogy a menekültek sorsát nemcsak együttérzőn figyelték, hanem sokan és sokat segítettek is, ahol csak tudtak. Ám a spontán rokonszenven túl szervezett támogatásra is szükség volt.

Itt szeretném kiemelni és megköszönni a Máltai Szeretetszolgálatnak és személyesen Kozma Imre atyának, a Szolgálat vezetőjének azt az áldozatos és céltudatos munkát, amely több tízezer német menekült számára tette lehetővé a túlélést az ideiglenes táborokban.

Sajnos, Csilla von Böselager, a magyar származású nyugatnémet állampolgár, aki a Szeretetszolgálat humanitárius tevékenységét anyagiakban és javas-lataival segítette, már nem lehet közöttünk, de érdemei elvitathatatlanok, és

megérdemlik az önök elismerését. Kegyelettel emlékszünk rá és Habsburg Ottóra is, akit Magyarország iránti vonzalma, magyar identitása vezetett a Páneurópai Piknik védnökei közé.

További emlékképeket is szeretnék felidézni, amelyeket soha nem felejthetünk el.

Először határőreink emberi, bölcs és humánus magatartását említeném. A Páneurópai Piknik alkalmából elfordultak, amikor menekültek százai szaladtak át osztrák földre az időlegesen megnyitott határon. Ez az augusztusi esemény tekinthető egyébként a határnyitás főpróbájának. Különösen örülök annak, hogy idén, a Páneurópai Piknik megünneplésének 25. évfordulóján Sopronban Christine Lieberknecht miniszterelnök asszony kiemelt helyen szerepel a meghívottak között. Sajnos ez alkalommal – más kötelezettségeim miatt – nem tudok személyesen részt venni az ünnepi eseményen.

Sohasem felejttem el azt a határőrt, akinek képe bár nem járta be a világsajtót, mert csak a magyar határőrök újságjában jelent meg. Egy német anyuka – miközben átszaladt a határon – maga mögött hagyta gyermekét, aki nem tudott olyan gyorsan édesanyja után futni. A képen az látható, ahogyan a magyar határőr – a közben lezárt határsorompó fölött – átemeli a síró gyermeket a két-ségbeesetten visszaforduló anyukának. Ez a határőr nem kapott kitüntetést, és egyértelmű, hogy nem is azért tette, amit tett.

Végül soha nem felejttem el azt a munkát, amelyet a kormány tagjaitól és személyes környezetemtől kaptam. Nem lehet közöttünk Horn Gyula, a kormány külügyminisztere, aki döntésemben támogatott. Köszönettel tartozom Horváth István belügyminiszternek, aki megbirkózott azzal a nem mindennapos feladattal, amelyet a belügyek stabilitásáért felelős ember számára a határnyitás jelentett. Világosan látta a határnyitás jelentőségét, amikor a döntés pillanatában egyetértően megjegyezte: „Ez azt jelenti, hogy a nyugatnémet-keletnémet vitában a nyugatnémetek oldalára álltunk.”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Szeretném kiemelni elhatározásunk két alapvető motívumát. Csatlakozásunkkal a Genfi Egyezményhez megteremtettük a nemzetközi jogi alapokat, amelyek köteleztek az emberi jogok tiszteletben tartására és érvényesítésére. Másrészt zavaró és hátrányos volt Európa akkori kettéosztottsága, amit az akkori két szuperhatalom érdekei és ambíciói konzerváltak a II. világháború után.

Magyarországon sokféle szempontból érzékeltük a mesterséges elszigetelés hatásait. Meg kellett oldanunk a Ceaușescu-diktatúra elől menekülő magyar és más nemzetiségű állampolgárok befogadását. És lehetőséget kellett teremtenünk arra is, hogy a Szovjetunióból több száz ezer zsidó ember Budapesten keresztül jusson el Izraelbe. Érdekes történelmi egybeesés, hogy éppen a múlt héten vettem át Wrocławban a „Szabadságért Érdemrend”-et a világ egyik jelentős civil szervezete, az Atlantic Council vezetőitől. Kormányom érdemeit ismerték el az emberi jogok érvényesítésében.

Természetellenesnek és fenntarthatatlannak tartottam Németország kettéválasztását is. Kormányunk dolgozott a merev kettéosztottság enyhítésén a vízumkényszerek megszüntetésével, a gazdasági és kulturális kapcsolatok bővítésével. Nyilvánvaló volt, hogy Németország kettéosztásának már nincs semmiféle alapja. Egy nemzet voltak, két országba kényszerítve. Abban az Európában, amely a nemzeti kultúrák gazdag változatosságát mutatta fel. Ez a mesterséges szétszakítottság szüntette meg Közép-Európát is, s ez bennünket, magyarokat különösen érzékenyen érintett.

A döntés hátterében azonban volt egy harmadik, sajátos belpolitikai motívum is. Kormányom 1989 májusában deklarálta függetlenségét a Magyar Szocialista Munkáspárttól, amely az egypártrendszerben meghatározta a politikai döntéseket. A magyar kormány kijelentette, hogy egyedül a nemzetnek felelős, és többé nem egyeztet az egypártrendszer domináns hatalmi tényezőjével.

1989 elején törvényes alapot biztosítottunk a pártok alapításához, a többpártrendszer kiépítéséhez. Ezek a pártok gyorsan megalakultak, de még nem voltak képesek ellensúlyozni a korábbi állampárt hatalmát. A kormány csak úgy tudta segíteni az átmenetet, ha erős a társadalmi támogatottsága. Ezt olyan intézkedésekkel alapozta meg, mint az erdélyiek befogadása és a keletnémet menekültek kiengedése.

Kohl kancellár szavait, miszerint Magyarország verte ki az első betondarabot a berlini falból, analóg módon értelmezhetjük a magyar belpolitikára vonatkoztatva. Eszerint a magyar kormány 1989 májusában kiverte az első betondarabot az állampárt betonbunkeréből azzal, hogy nemzeti kormánynak nyilvánította magát.

Hölgyeim és Uraim!

25 év távlatából a történelmi eseményeket értékelve most már kijelenthető, hogy a döntés egyszerre vette figyelembe az emberi jogokat, a szabadságjogokat, és ugyanakkor hozzájárult Németország békés egyesítéséhez is. Az utóbbi hónapok fejleményeit szemlélve és értékelve azonban tanulságok és dilemmák is megfogalmazhatók.

1990-ben úgy tűnt, hogy a hidegháború korszaka lezárult, elhalványultak a hagyományos „ellenségképek”. A „vasfüggöny” és a „keleti blokk” kifejezések anakronisztikussá váltak. Akkoriban azt reméltem, hogy véget ér az ideológiai háborúk időszaka, az embereknek elégük lett belőlük, mert pusztítóbbak voltak a középkori vallásháborúknál. Napjainkban azonban azt tapasztalom, hogy újra hódít a hazug és hamis felsőbbrendűség magatartása. Nacionalista és irreredenta vélemények is erősödnek.

Felvetődik a kérdés: felerősödhetnek-e annyira ezek a csábító szirénhangok, hogy újabb hidegháborús korszakba lépünk be? Számos térségben – Európában is – anarchia és káosz fenyeget. Erősödik a gyűlölet, a terméketlen arrogancia és az integrációval való szembenállás. Fontos jelzés a májusi EP választáson a szélsőségek erősödése. Ugyanakkor túlértékelni sem szabad a szenzációsnak tűnő adatokat.

Teljesen osztom Angela Merkel kancellár asszony véleményét: csak akkor fékezhetők meg és szoríthatók a perifériára a szélsőséges indulatok, ha a felelős középerők összefognak, együttműködnek, s a problémák csak tárgyalások útján oldhatók meg a közös érdekek megtalálásával. Különben nem tudjuk megakadályozni, hogy a drámai események ne mozduljanak el egy sorstragédia irányába.

Meggyőződésem, hogy Németországnak és Magyarországnak e dinamikus, változó világban együtt-egymással gyümölcsöző párbeszédet folytatva kell új nemzeti identitást kialakítani, és a kooperáció új útjait kell keresni az Európai Unióban a közös európaiság érdekében.

Büszke vagyok arra, hogy 1989-ben részt vehettem a német-magyar stratégiai partnerség megalapozásában. Nemcsak kivertünk betondarabokat és téglákat a külső és belső betonbunkerből, hanem új világ építését is megkezdtuk. Ezer éve német közvetítéssel, német „szemüvegen” át ismerték meg a magyarok a nyugati kultúra értékeit. Abban az időben II. Henrik német-római császár és államalapító Szent István királyunk sógorok voltak. Magyarországi Boldog Gizella Szent István felesége egyben II. Henrik édes húga volt. Most viszont annak örülök, hogy a magyarok, miközben kiépítik pozíciójukat az Európai Unióban, számíthatnak Németország támogatására. Bízom abban: az új nemzetközi problémák és feszültségek közegében arra törekszünk, hogy tovább erősítsük gazdasági együttműködésünket, kulturális kapcsolatainkat. Ez az egyetlen közös járható út. A többi vagy tévút vagy zsákutca. Az előre haladáshoz itt, Fulda és Eisenach között, arra kötelez mindnyájunkat az emlékezés, hogy vállvetve, közös értékeket követve érvényesítsük közös érdekeinket.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

Hatalmas ováció fogadta a kitüntetett beszédét. Az mdr-televízió egyenesben adta a teljes rendezvényt, a közszolgálati adó részleteket közölt belőle, s másnap sok-sok tucatnyi sajtóközleményben méltatták Németh Miklóst és a magyarokat. Mintha a „mértékadó” sajtó kiszabadult volna a magyarok elítélésének „trendjéből”. Mi ott úgy éreztük: végre egy esemény, amely fölszabadítja a német polgárok alapvető rokonszenvét a magyarok iránt. Annál nagyobb csalódás volt aztán itthon tapasztalni, milyen kevés figyelmet fordít a hazai média e különös megtiszteltetésre. Mintha nem érékelnék, hogy Németh Miklóssal a magyar népet is ünnepelték – ez bizony „nemzeti ügy”. Ennyire érzéketlenné váltunk volna közös dolgainkra?

Az emlékezés intézményei

Jó tíz éve kezdték teljesen rendbe hozni a keletnémet időkben elhanyagolt, jelentéktelen kisvárost. Gyönyörűen restaurálták a főteret, a gótikus templomot, majd a reneszánsz és barokk kastély került sorra. Csodálatos építészeti együttes

született újjá a régi vár erődítményei között. Itt helyezték el a Point Alpha Alapítványt. A barokk kastélyban elegáns étterem és cukrászda fölött működik az intézmény központja, modern összekötő épülettel csatlakozik a korszerűsített vadászkastélyhoz. Több tucatnyi vendégszobát alakítottak ki benne, s egy kisebb konferenciatermet.

Hosszú távú tervezés és koncepció eredménye mindez. Az alapítvány gondozza a „Házat a határon”, annak állandó és időszakos kiállításait, ápolja a rendbe hozott, néhai határszakaszt, az amerikai katonai tábort, fogadja a számtalan megemlékező rendezvényt és a mindig áramló látogatókat. Támogatja a kutatási projekteket, gyűjti a korra vonatkozó dokumentumokat, szervezi a tudományos rendezvényeket. A csatlakozó Point Alpha Akadémiával közösen nemzetközi kapcsolatokat épít ki, együttműködéseket valósít meg. Egyik nagyszerű kezdeményezésük volt 2009-ben a Dél- és Észak-Korea határán létesült Gangvon Múzeum, ez közös kiállításokat gondoz, konferenciákat, kutatást és dokumentációt. Más alapítványokkal együtt Amerikából évente száz tanárt fogadnak, bővítik az iskolák tapasztalatcseréjét. Részt vesznek a tanárok hazai továbbképzésében, kapcsolatot tartanak a médiával, szorgalmazzák a német kettéosztottság és a keletnémet diktatúra megismertetését. Munkájuk kiterjed a jobboldali és baloldali extremismus elleni felkészítésre is. Ilyen rendszerhez csatlakozik a Német Egység Díjának kuratóriuma, így teljesedik ki a múltra való emlékezés független együttese.

Bizony sok pénz kellett hozzá, ám így valósulhat meg a politikai pártoktól és kormányzati ciklusoktól független történelmi önismeret, a stabil identitás alapja.

A pódiumvita

Este Joachim Jauer, a közszolgálati televízió közismert riportere vezette a pódiumvitát a kastélyban. A résztvevők: Németh Miklós, Schüssell kancellár, a Málta Szeretetszolgálatától Bäume asszony, illetve Axel Hartmann volt budapesti diplomata. Az alapítvány modern konferenciaterméből az erődítmény zöld ligeteire láttunk ki, s odabenn szék nem maradt üresen.

Jauer úr maga is tanúja volt a kornak, hiszen 1989 májusában már Hegyeshalomról tudósította a német televíziót, s utána is minden szocialista ország összeomlásakor a helyszínen volt. Időpontok köré csoportosította a témákat. Az első kérdés Németh Miklóshoz szólt 1989 márciusán a Genfi Menekültügyi Konvencióba való belépésről.

Németh válaszában visszakanyarodott az 1988 karácsonya előtti napokra. Szüleit látogatta meg, ajándékokat vitt. Édesanyja szemrehányóan kérdezte: Mit csináltok ti ott Budapesten? Az emberek a boltban kérdezzetik: A fiad eteti a románokat, nekünk meg emeli az árakat? Ha „visszaküldi a románokat”, megfelel a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején aláírt titkos kétoldalú szerződések-

nek. Mindenkit, aki az engedélyezettnél tovább marad külföldön, haza kell toloncolni. Ekkor már 30 000 menekült tartózkodott az országban, többnyire magyarok. S egy magyar ember Trianon bűne miatt úzze vissza őket Ceaușescu jármába?

Ekkor már javában dolgoztak a jogállam megteremtésén. Ám rosszul jár, aki lebecsüli a román politikát és diplomáciát. A román miniszterelnök levelei sorban érkeztek, tele Németh által kigyűjtött idézetekkel: Ha ön jogállamiságról beszél, annak fő ismérve az aláírt szerződések betartása! Az igazságügy-minisztert kérte: keressen megoldást. Egy hét múlva megszületett: csatlakozunk a Genfi Konvencióhoz. Románia és Magyarország is tagja volt az ENSZ-nek, s 185 ország közös szerződése fölülírja a kétoldalú szocialista szerződéseket. Itthon fogalmuk sem volt: milyen intézményrendszer kellene ehhez, Menekültügyi Hivatal és sok minden, de nem ez volt a fontos. Mindezt Ceaușescu buta, embertelen politikája indította el.

Joachim Jauer emlékeztetett: az NDK-s menekülteket is a Stasinak kellett kiszolgáltatni.

A következő időpont 1989. május 2-a. A magyar külügy 30-40 nyugati újságíró-t hívott meg Hegyeshalomra (Jauer is közöttük volt). Nováki ezredes közölte velük, hogy Magyarország nem újítja fel az elavult határzárát, hanem elkezdik lebontani. Jauer nyugat-berliniként tisztában volt a brutális vasfüggöny jelentőségével. A ZDF közszolgálati tévének azonnal tudósítást küldött: Magyarország bontja a vasfüggőnyt, s ezzel hatalmas változások kezdődnek Európában. Ez a hír eljutott a keletnémetekhez.

A moderátor kérdéssel fordult Schüssell kancellárhoz: Mit tudtak ők Bécsben?

Mindenről tudtak – jött a válasz –, de a fő kérdés az volt: mit szól ehhez Gorbacsov. Hiszen 80 000 szovjet katona állomásozott Magyarországon, és szovjet atomrakéták álltak elrejtve a Balaton környékén – nyugat felé irányítva. Szerencsére a Páneurópai Piknik fő védnökei, Habsburg Ottó és Pozsgay Imre csak addig segítettek, amíg szükséges volt, aztán visszaléptek, hogy egyetlen „állam” se kerüljön a rendező szerepébe.

Jauer Schabowski elvtárstól hallotta: a Központi Bizottság ülésén Honecker Kessler hadügyminisztert kérdezte, mit csinálnak már megint a magyarok. Az így válaszolt: „csupán határkozmetikai intézkedések” folynak. Ezután Axel Hartmann kérdezte a követségi menekültekről.

Hartmann 1982 és 85 között a budapesti nyugatnémet követségen dolgozott. Már akkor is próbálkoztak a menekülők, de még élt a Varsói Szerződés, nem volt remény. Tapasztalatai sokat segítettek, amikor Bonnban a kancelláriai minisztériumba került. A legnagyobb sokkot Gorbacsov jugoszláviai látogatása váltotta ki belőle 1988-ban. A találkozó után az állt a kommunikében, hogy minden államnak joga van megkeresni a szocializmushoz vezető saját útját. Hartmann azonnal feljegyzést készített Kohl kancellárnak: ez a Brezsnyev-doktrína végét jelenti! Ám Nyugaton fel sem fogták ennek jelentőségét. Nem tudták követni Németh Miklós és a magyar reformerek tempóját sem. Azt sem vették figyelembe, hogy Rakowski az illegális Szolidaritással tárgyal.

Magyarország annyira szuverénvé vált, hogy a külpolitikában és a belpolitikában is önálló döntéseket hozott. Ekkor tett látogatás Peisch Sándor magyar nagykövetnél is, akit még Budapestről, a Fehér Házból ismert. Peisch örömmel mesélte, hogy lebontják a határt, piacgazdaság lesz a Ludwig Erhard-i értelemben, demokráciát építenek, megváltozik az ország. Izgatottan rohant be Seitzers miniszterhez: ideje lenne felkészülni. A vezetők nem igen hittek a gyors változásokban.

Május 2-a után a keletnémetek tucatjával mentek a magyar határra, de többé nem tartóztatták le őket. Régen, ha összegyűlt 50-60 szökevény, Stasi-tisztek kíséretében rakták őket éjszakai repülőgépekre, s otthon hosszú börtönre ítélték. A magyarok most már csupán visszaküldték őket a határról. Ez már a Genfi Konvenció hatása volt.

Jauer megjegyezte: ő is úgy érezte, hogy hatástalanok maradtak a televíziós riportjai. Ott. Ám az NDK-ból tízezrével indultak Magyarország felé.

A következő időpont 1989. június 16-a. A legsúlyosabb politikai lépés az igazság érdekében. A szégyenletesen kivégzett Nagy Imre újratemetése. (Keleten igen nagy visszatetszést váltott ki.)

Németh Miklós mondta el, hogy 1988. május végén Kádár kezében már nem maradt hatalom. Grósz Károly miniszterelnök volt, ám a reformerek a Központi Bizottság ülésén kiereszkolták, hogy lássanak végre tisztán 56 októbere és novembere ügyében. Felállítottak egy bizottságot neves történészekből, politológusokból és jogászokból. A bizottság véleménye az volt: 56 nem ellenforradalom, hanem jogos, becsületes népfölkelés volt a kommunizmus erőszakrendszerre ellen. Kihasztnálták Grósz davosi utazását, s Pozsgay államminiszter a rádió egyik fontos adásában ismertette a bizottság következtetéseit: 56 nem ellenforradalom, hanem népfölkelés.

Ezzel a Kádár-rendszer elvesztette legitimitását.

Az igazságügy-miniszter letett Németh Miklós elé egy papírt, egy hosszú névsort. Olyan nevek voltak rajta, mint Mansfeld Péteré, akit halálra ítélték, majd a 18. születésnapját követő hajnalon kivégeztek. Mint más százakat is. Nem tudták, hol lehetnek eltemetve. Nyomuk veszett Nagy Imrével és munkatársaival együtt. A nép azért sejtett valamit. Hírt kaptak, hogy a rákoskeresztúri köztemetőben keressenek. Egy gazos, piszkos, bokros területen. Amint fölengedett a fagy, ásni kezdtek.

Az elítéltek rokonai még annyira az egypártrendszerben éltek, hogy Grósz Károlyhoz mentek a Történelmi Igazságtétel Bizottsággal együtt. Grósznak igen rossz véleménye volt Nagy Imréről. A következő KB-ülésen elmondta, hogy Nagy Moszkvában Vologya néven jelentett sok emberről, még a családjáról is. Dokumentumokat lebegtetett feléjük: kit akarnak eltemetni az elvtársak?!

Patthelyzet alakult ki. Április elején aztán megtalálták az első koporsót. A halott arccal lefelé feküdt, a lába hátra törve. Az orosz politikai tisztek temették így az ellenségeiket. Aztán elkezdődtek a genetikai vizsgálatok, a szerencsétlen rokonoknak hajszalet, vért kellett adniuk, hogy megtudják: az ő apjuk, férjük fekszik-e ott.

A Történelmi Igazságtétel Bizottság öt vezetőjével Németh megállapodott, hogy a megbékélés jegyében újrateremtik a miniszterelnököt és kivégzett társait. Nagy nap volt az. Németh a fiatal Orbán Viktornak az oroszok távozását követelő beszédét úgy fogta fel: 26 éves korában bizonyára ő is így beszélt volna. Orbán Viktor nem tudhatta, hogy Gorbacsovval már márciusban megállapodtak: kivonják a szovjet katonaságot Magyarországról, megszüntetik az egypártrendszert, lebontják a határzárakat, új külpolitika és gazdaságpolitika következik, kapcsolatfelvétel a Vatikánnal, Izraellel, Chilével, Dél-Koreával és sok további változás. Egyetlen dolgot kért Gorbacsov: még a politikai bizottsági jelentésébe se írja le azokat a témákat, amelyekről beszélgettek. Ne nehezítse meg a helyzetét a Bécsben folyó fegyverzetcsökkentési és atomsorompó-tárgyalásokon. Bízhat benne, hogy 1956 szégyene nem ismétlődik meg. Nem tudja, pontosan mikor, de minden témában lesz megoldás, ígérte.

Micsoda népszerűséget jelentett volna Némethnek itthon és a világban, ha a repülőtéren nyilvánosságra hozza a titkaikat! Ám Gorbacsovnak a szavát adta, s kezet fogtak.

Igen, a bizalom. 1989 nem történhetett volna meg úgy, ha egy amerikai, nyugatnémet, osztrák vagy éppen hithű leninista politikusnak eljár a szája. Akkor is, ha mind tudta a hetvenes évek óta, hogy a szocializmus zsákutca. A politikus legnagyobb erőtartaléka, hogy adott szavát akkor is megtartja, ha az érdeket sért is.

Joachim Jauer újabb dátumot említett: augusztus 13-át, amikor Csilla von Böselager a német nagykövetségen megtudja: az NSZK segíteni akar a menekülteken.

Bäume asszony elmeséli: Csilla von Böselager maga is menekült volt. Hazájából, Magyarországról először Dél-Amerikába került, majd az NSZK-ba. 1987-ben látogatott először a haza. Megdöbbsent az elmaradottságtól, szegénységtől. Egy lepusztult kórházban egy fiatal orvos mondta neki: kéthetente Istent kell játszania, amikor eldönti: ki kaphat vért a súlyos betegek közül. Böselagert ez megrendítette. Visszatérve az NSZK-ba minden barátot, ismerőst, embert riadóztatott, hogy adjanak vért. Ám ő nemcsak karizmatikus volt, hanem okos is. Az autópályán megállított egy hazafelé tartó magyar kamiont. Megtudta, hogy kifelé árút szállítanak, a visszaúton üresen jönnek. Sikerült elintéznie a Hungarocamionnál, hogy Hamburgból, Frankfurtból, Düsseldorfból, Münchenből segélyszállítmányokat, főként egészségügyi felszereléseket hozzanak.

Kellett Budapesten valaki, aki fogadja a szállítmányokat és felelősen osztja el. Az érsek úr vonakodott ezt elvállalni, de egy apáca hallotta a beszélgetést, s odasúgta Csillának, hogy menjen Zugligetbe Kozma atyához. Így született meg a magyarországi fogadó- és elosztóközpont.

Ők ketten megalapították a hazai segélyszervezetet is. Aztán paderborni fiatal máltaiak érkeztek Szent István napján, s a körmenet után magyarázták a magyaroknak: hogyan kell végezni a jótékonyági munkát. Nagy volt az érdeklődés, s megvolt a máltai kapcsolat Németországban. Alexander Arnot nagy-

követ úr is ott volt Kozma atyánál, s megígérte, hogy minden erejével segít. Ekkor kezdett gyorsan növekedni a szervezet.

Jauer emlékeztet: micsoda jelentősége volt, amikor Zugligetben kítették a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tábláját. Nem mintha a magyarok bántották volna a máltaiakat, ám azok nemzetközi védelmet élveztek, és különleges jogaik voltak. Így jött létre a zugligeti menekülttábor, ahol több ezer keletnémet talált oltalomra.

Bäume asszony megjegyezte: eddig nem értette, hogyan engedélyezték egy szocialista országban egy egyházi magánszervezet működését. Most, hogy többször hallotta beszélni Németh Miklóst, megértette.

A kölni Központi Katasztrófavédelem Wagner úrral az élén és Kozma Imre atya aztán kitűnően dolgoztak együtt. A máltaiak ritkán láttak olyan önzetlen segítőkészséget, mint Magyarországon. Százával jöttek az emberek, hoztak enniválót, gyümölcsöt, mindenben segítettek. Különös élménnyé vált az emberiesség. Pedig nyomasztó volt a táborban az élet. A legkülönbözőbb emberek zsúfolódtak össze, eltűntek, nekimentek a határnak, s ha nem sikerült, újra felbukkantak. Mindenki beszélgetett velük, oldották a feszültséget. Lassan hatalmas családdá váltak, mindegyikük anyja Csilla von Böselager lett.

Eleinte segített a Vörös Kereszt, ám a keletnémeteknél az is állami pártintézmény volt, ezért tartottak tőle. S miközben kinyílt az osztrák határ, a csehszlovák elvtársak kőkeményen álltak a vártán. Az ott levő németek csak a Dunán úszhattak át. Gyakran érkeztek vizes alsónadrágban menekültek, akiknek a társaik félúton belefutottak a folyóba. Micsoda erő, elszántság kellett a meneküléshez! Micsoda undor azokkal szemben, akik megnyomorították őket!

Jauer úr mondta: miközben a menekültek szeptember 11-én szabadon elhagyhatták Magyarországot, otthon, Lipcsében hatalmas tömeg kiáltotta egyszerre: Mi itthon maradunk! Mi vagyunk a nép!

A beszélgetés vezetője Schüssell kancellárt kérdezte: Milyen volt a kétféle német kapcsolatuk?

Állandó és intenzív – tudta meg a hallgatóság. Annál is inkább, hiszen Kohl kancellár mindig Ausztriában nyaralt, s gyakran onnan intézte az államügyeket. Bécsnek különös kapcsolatai voltak Kelet-Berlinnel is, hiszen ők voltak az egyik legnagyobb hitelezőjük. Állandóan remegtek: visszakapják-e a pénzüket. A német egyesülés után nagyon megkönnyebbültek: biztosak lehettek, hogy hozzájutnak a kölcsönhöz.

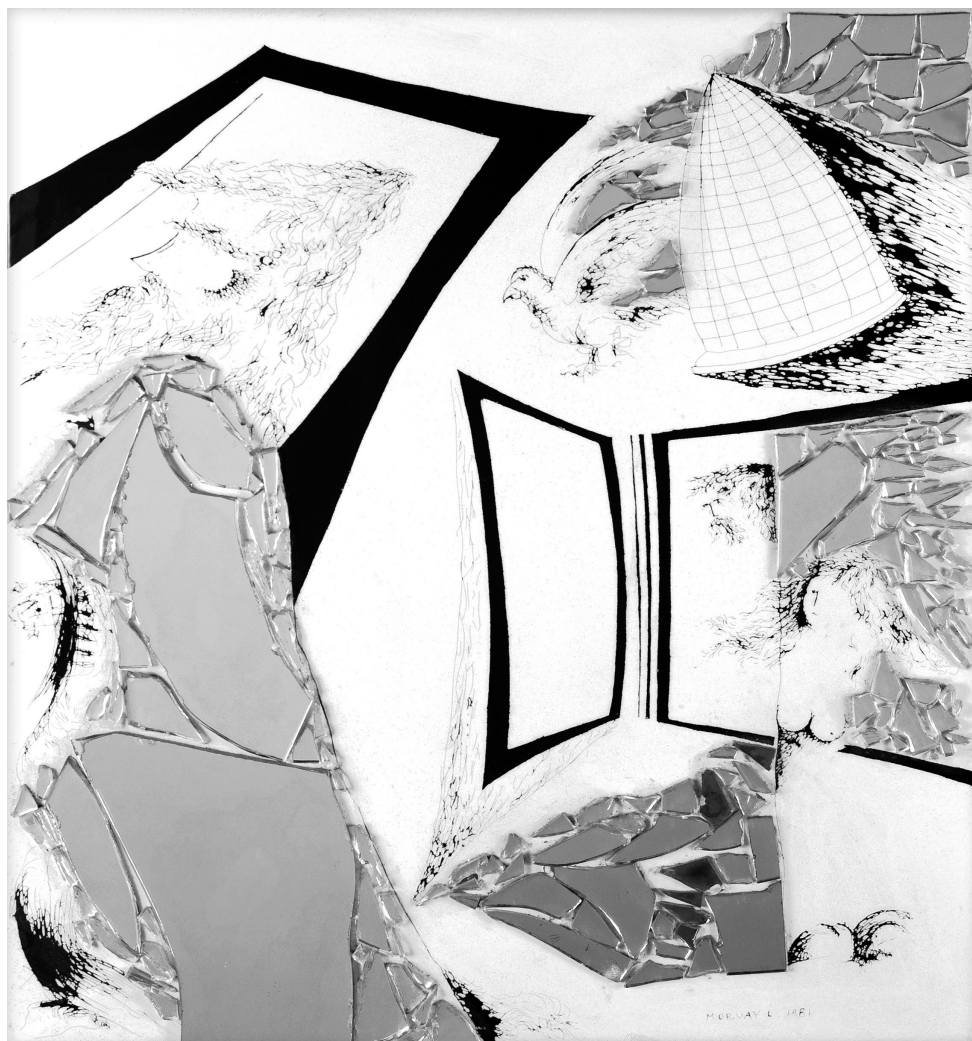
Gazdasági miniszterként 1989 szeptemberében volt tárgyalása a keletnémet gazdasági minisztériumban. Fogadták őket a Központi Bizottságban. Borzalmas, sötét, rossz hangulatú épület. Ahogy mentek a folyosón, nyílt egy ajtó, kibukkant egy rémült arc, és visszaugrott. Ez annyiszor ismétlődött, hogy egy szürrealista börtönben érezte magát.

Günter Mittag elvtárs és társai a legdrágább olasz öltönyökben ültek velük szemben. Mittagról szakadt a verejték. Végül félbeszakították a tárgyalást. Hamarosan megtudta, hogy ugyanabban az épületben épp akkor ülésezett a Köz-

ponti Bizottság, ekkor váltották le Erich Honeckert. Nyugaton senki nem tudta: mennyire katasztrofális állapotban van az NDK. Így részesült Schüssel a keleti dominóeffektusból, amelynek kiindulópontja Magyarország volt.

Joachim Jauer azzal fejezte be a találkozót, hogy különleges történelemórában volt részünk az előadóknak köszönhetően. Olyan élményekben, olyan tanulságokban, amiről mintha az utóbbi években megfeledkeznének a hazájában.

Nekünk pedig maradt a boldog sóhaj: néha milyen jó magyarnak lenni. Szaporíthatnánk a hasonló élményeket. Talán még a trendi nyugati sajtó is segíthetne.

Morvay László: Lassan a testtel I. (tűzzománc, tükrör, 58x50 cm, 1999)

A német követségekre menekülők és a német egység

A belnémet határról őrzött emlékeim 1956 telére nyúlnak vissza. Nordhausenben élő nagyapám nagyon súlyos rákban szenvedett, s édesanyám húsz kilométerre tőle Bad Sachsában várt a keletnémet beutazási engedélyre – az pedig nem és nem érkezett meg. Amikor nagyapám állapota tovább romlott, kijelentette: átmegyek a határon, magammal viszem a gyereket – csak nem tartóztatnak le.

Apám a Harz déli részén, Zorgénél kocsival kivitt minket egyenesen a „zó-nahatárra”, ahogy akkor hívták.

Fölültettek egy szánkóra, én tartottam a bőröndöt. Anyám átment a szögesdrót egyik részén az NDK területére. Akkor a határt még csak ez a drótkerítés védte, a későbbi gyilkos rendszer nélkül, nem voltak aknák, automata tüzelő rendszerek – még tűzparancs sem.

Azonnal fegyveres katonák vettek körül, elvittek minket a népi rendőrség központjába Ellrichbe. Az egyik határőr húzta a szánkómat. Csak közvetlenül Ellrich előtt szólt anyámnak: Mostmár fogja maga a kötelet, mert még bajom lesz belőle. Az emberiség kicsi jele volt ez a hidegháború által kettészakított országban. A kihallgatás után taxival mehettünk Nordhausenbe.

Visszaúton vonattal utaztunk Erfurton és Bebrán át Göttingenbe. Tizenkét órán át zötykölődtünk a túlsúfolt vonaton – akkora úton, amely légvonalban húsz kilométert lehetett.

A jogi tanulmányok elvégzése után a würzburgi egyetemen Blumenwitz professzor tanársegédje lettem. Ő volt a bajor kormány képviselője az alapszerződést megtámadó perben 1973-ban. Ez a szerződés szabályozta a Szövetségi Köztársaság és az NDK közötti kapcsolatokat. A bajor kormánynak az volt az álláspontja, hogy ez a szerződés megsérti az Alaptörvényt, mivel kiemeli helyéről az alkotmányban foglalt újraegyesítési szabályozást. Az alkotmánybíró-

AXEL HARTMANN német diplomata. 1982 és 85 között az NSZK budapesti nagykövetségén, a konzuli osztályon dolgozott. 1987-ben Bonnban a kancellária miniszter mellett dolgozott, aktívan részt vett az NDK-sok mentésében és a határnyitás levelezésében.

ság július 31-én úgy döntött, hogy a szerződés összhangban van az alaptörvénnyel, ám csak a bíróság által meghatározott feltételek szerint. Minden más felfogás külpolitikai katasztrófához vezetett volna a korai hetvenes évek viszonyai között, hiszen mindkét Németország közvetlenül az ENSZ-be való felvétel előtt állt.

Három fontos feltételt mondott ki az ítélet:

1. Az újraegyesítés alapelve kötelező a Német Szövetségi Köztársaság minden állami szerve számára, és ahhoz föltétlenül ragaszkodnia kell.
2. A határ jellege a két ország között minden körülmények között belső határ és semmiképpen sem külső, ahogy a két állam közötti kereskedelem is belnémet kereskedelem.
3. Az állampolgárság egységes, elképzelhetetlen a különbségtétel a keleti és nyugati német állampolgár között.

Az utóbbi tétel a legfontosabb szempont volt a későbbi budapesti munkámnál, hiszen különben lehetlenné vált volna, hogy az NSZK kelet-európai követségein foglalkozhassunk az NDK-s menekültekkel.

Ha akkor senki nem is reménykedett belátható időn belül a német újraegyesítésben, ez a határozat mégis a németiségpolitika Magna Chartája lett.

Ezek az összefüggések számomra eleinte csupán tudományos szempontból voltak fontosak a tanszéken. Nem sejtettem, hogy későbbi pályafutásom során a gyakorlatban is felhasználhatom őket.

1980-ban kerültem a külügyminisztériumba. A készenléti osztály tagjaként egy éjszaka rejtjeles távirat érkezett a helyzetelemző központba szófiai követségünkről. Az állt benne, hogy egy NDK-s mérnök menedéket kért a követségen. Az ottani kollegák a megszokott ügymenet beindítást kérték. Azaz a szövetségi minisztérium belnémet kapcsolatokat kezelő csoportja vegye fel a kapcsolatot a kelet-berlini Vogel ügyvéd úrral. Ez az eset megbabonázott. Minden ilyen ügy szigorúan titkos volt.

Egy év múlva áthelyeztek a budapesti követségre. Hamar rájöttem, hogy távolról sem egyedi esetet éltem át, s hogy mindennapi kenyeremet az NDK-s polgárokkal foglalkozva keresem meg.

1963 óta bevett gyakorlat volt a követségre menekülők kivásárlása. Két évvel a „fal” megépítése után már megszületett a bizalmas megegyezés az akkori belnémet miniszter, Rainer Barzel és a keletnémetek között, hogy pénzzel oldjanak meg humanitárius eseteket.

A határ leomlásáig körülbelül 33 000 ezer foglyot vásároltak ki ezen a módon, és összesen 215 000 családot sikerült egyesíteni. 1989-ig 3,4 milliárd márkát fizettünk ki. Mai szempontból, ha figyelembe vesszük a pénzügyi és gazdasági válság költségeit, inkább kis tételnek tűnik ez. Ám akkor nagyon komoly összeg volt.

1982 októberében érkeztem Budapestre, igen feszült kelet-nyugati helyzetben. A Szovjetunió három éve masírozott be Afganisztánba. Erre következett a moszkvai olimpia bojkottja. A NATO-országok arra törekedtek, hogy a középtávú rakéták szovjet fegyverkezését a NATO kettős határozatával s az utólagos fegyverkezéssel egyensúlyozzák ki. A szó legszorosabb értelmében jégkorszakban éltünk. Ehhez járult még, hogy 1981-től Lengyelországban hadiállapotot vezettek be. A lengyel pápa által támogatott Szolidaritás szakszervezet miatt a keleti blokknak nevezett egység gazdaságilag, pénzügyileg és morálisan igencsak megrendült.

Ez volt Kelet-Európában az első komoly változás. Az 1953-as keletnémet, az 1956-os magyar s az 1968-as prágai tavaszt katonailag leverték. A Szolidaritás ellenállása viszont 1989-ig működött, s a fordulat után is.

A szovjet kommunista párt főtitkárai – ez érdekes jelenség volt – 1982 óta évente cserélődtek: Brezsnyev, Andropov, Csernyenko s végül 1985-ben Gorbacsov. Andropovra a magyarok különös haraggal emlékeztek, hiszen 1956-ban ő volt a szovjet nagykövet Budapesten, s jelentősen hozzájárult a forradalom leveréséhez.

Budapesten Bukaresttel és Varsóval ellentétben szabadon megközelíthették a követséget. A nevezett két városban a rendőrség lezárta az oda vezető utcákat, s csak az jutott az épület közelébe, aki írásos meghívót mutatott fel. Nálunk a követségre igyekvő NDK-s polgároknak persze bátorságra volt szükségük, hogy elhaladjanak a magyar örök mellett, megnyomják a csengőt, s bemondják: mit szeretnének.

Annak idején jó tucatnyi fegyveres határőrünk volt a követségen. Az ügyeletes persze kérdezte a mikrofonon át: mit kíván a páciens. Ez igen forró helyzet volt a keletnémeteknek, hiszen a magyar rendőr ott állt mellettük.

A legtöbbször tanácsért jöttek: hogyan települhetnének át az NSZK-ba. Hivatkoztak Helsinkire, a záró dokumentumra 1975-ből, a családegyesítés szabályaira – anélkül persze, hogy pontosan ismerték volna a szöveget. Ez az NDK-ban elérhetetlen volt.

Jó hivatkozási alap lett volna az ENSZ nemzetközi megegyezése a politikai és emberi jogokról. Az 1966-os megegyezést 1977-ben aláírta az NDK, ám otthon nem hozta nyilvánosságra, s a saját törvénykezésébe sem iktatta be. A 12. paragrafus szerint: „Mindenkinek jogában áll minden országot, a saját országát is elhagyni”, valamint: „oda vissza is térni”. Minden keletnémetnek megmutattam egy cédulán, mondtam: olvassa el figyelmesen, tanulja meg, s e szerint írja meg otthon a kérelmét.

A kitelepülési vágyókkal folytatott sok beszélgetés alapján jó áttekintésem volt azokról a trükkökről, amikkel a kiutazni vágyókat megalázták az NDK-s hatóságok. Ez a munkahelyről való kirúgástól a nyilvános megszégyenítésen át a barátok és rokonok megfélemlítésig terjedt.

Mindazok, akik a járási vagy városi tanácsokhoz folyamodtak, fáradságos és idegőrlő folyamatra számíthattak. Igyekeztem olyan módon bátorítani őket, hogy minden egyes esetről feljegyzést készítettem a Belnémet Minisztérium-

nak, s információkat juttattam el a nyugati rokonokhoz és barátokhoz: szeret-
teik mennyire nehezen haladnak a kitelepülési kérelmeikkel.

Megrendítő feljegyzések léteznek e kísérletekről. Egyikükben 1984-ben ezt
írták az NDK Államtanácsának:

„Belefáradtam, hogy nyitott ajtóknak rohanjak végtelenül, s az életemet ér-
telmetlen erőlködéssel töltsem el. Nálunk inkább frázisok mögé bújnak az em-
berek, mint hogy a valósággal szembenézzenek. Akiknek még van bátorságuk
tisztességes kritikát gyakorolni, azokat diszkriminálják, méltóságukban megseb-
zik ahelyett, hogy felismernék törekvésüket, hogy javítsák az általános helyzetet.
Ezért én ebben a társadalomban nem lelem meg a helyemet. Gyermekeimnek
szeretném megspórolni ezt a keserű tapasztalatot. A kétlelkűségre és a szemé-
lyi haszonlesésre való nevelésüket határozottan elutasítom.”

Nehezebbek és bonyolultabbak voltak azok az esetek, amikor NDK-s polgá-
rok minden áron menekülni akartak, s világosan kijelentették: Itt maradunk,
mindegy, hogy maga mit mond, nem mozdulunk, amíg ki nem juttatnak nyu-
gatra. Ami 1980-ig csak egyedi eset volt, 1984-től drámaian megsaporodott. Az
volt az oka, hogy 1984 márciusában Willi Stoph elvtárs unokahúga családotól
bemenekült a prágai német követségünkre. Egy nagy német bulvárújság beszá-
molt az NDK-pártvezetés számára igen kínos esetről. Pár hét múlva a család
áttelepült Nyugat-Németországba. Ekkor aztán elindult a lavina: amit ők meg-
tettek, megtehetjük mi is. Számátalan keleti polgár keresett menedéket a prágai
követségen, a kelet-berlini állandó képviselőt is Budapesten is.

Jó száz menekülni vágyóval telített kirendeltségek elérték a kritikus határt,
s átmenetileg bezárták Kelet-Berlinben és Prágában is a képviselőtet. 1989-ben
egyébként kétszer 6000 menekültől volt már szó.

Budapest ráadásul a keletnémetek kedvelt nyaralási helyszíne volt, ennek
megfelelő lett a megterhelésünk is.

Én igen ambivalens módon álltam a menekülés ezen módjához. Tudtam,
hogy a követségekre menekülteket végül csak „kivásároljuk”, ám azok, akiknek
csupán tanácsokat adunk, visszamennek az NDK-ba, kezdik az idegőrlő, vég-
telen hadakozásukat a helyi hatóságokkal, s közben még komoly szakmai és
személyes kockázatot is vállalnak. Gyermekeik kényszerű, idegenek általi örök-
be fogadtatása csupán az egyik ilyen megfélemlítési módszer volt. Az állami
szervek mindig a legfájdalmasabb pontra ütöttek, hogy fékezzék a kitelepülők
számának növekedését.

Az 1984-es első menekülthullám komoly gondokat okozott az NDK-nak, és
bizonyos tekintetben már az öt évvel későbbi fordulat előfutárának tekinthető.
A polgárok nyomására az állam 34 000 embert volt kénytelen kiengedni az or-
szágból, miközben egy évvel azelőtt csak 11 000-en kaptak engedélyt. A hatalom
azonban tévedett az ügy megítélésében, ugyanis minél többen érkeztek nyugat-
ra, annál többen írták meg barátaiknak és rokonaiknak: miként sikerült kijutni-
uk. Így egy hógolyóhatás keletkezett, s 1988-ra elérte a 180 000-et. Hiába remény-
kedtek hát Kelet-Berlinben, hogy megszabadultak a menekülni vágyóktól.

Az első hullám kifulladt, mert a próbálkozóknak nem sikerült egyenes úton kijutni az NSZK-ba. A „keleti blokk” még érintetlen volt. Az NDK bilaterális szerződések révén minden varsói szerződésbeli tagállammal megállapodott, hogy polgárai nem változtathatnak állampolgárságot, s nem hagyhatják el országukat. Ez azt jelentette, hogy hiába adtunk mi a követségen szövetségi német útlevelet.

Az NSZK az állampolgárság egységességét még a Birodalmi és Állampolgársági törvényre építette Vilmos császár idejéből, 1913-ból. Ma is ezt tartjuk mérvadónak.

Ezért is követtük igen rossz érzéssel a vitát, amelyben Honecker 1987-es gerai követelése alapján az NDK-s állampolgárság tiszteletéről folytattak bizonyos politikusaink.

Különösen feszült téma volt számomra, amikor a kérelmezők világosan közölték, hogy nekimennek a határnak. Ilyen esetekben messze túlmentem a határon, amit a Külügyminisztérium ajánlásai megengedtek. Az volt az álláspontjuk: hagyjuk beszélni az NDK-s állampolgárokat, elmondják, mit szeretnének, de mi „receptív” módon viselkedünk – azaz hallgatunk. Ám ilyen módon nem lehet valakivel szót érteni, aki minden áron menekülni akar, és nem hagyja lebeszélni magát erről. Ahányszor biztos voltam benne, hogy elszánt emberrel állok szemben, s nem a Stasi küldte, hogy kikémlelje: hogyan érvelek, s milyen messze megyek (mert akadt sok ilyen eset), mindig megemlítettem a különböző határzárakat, s bizony adtam tippeket a szökésre. Ekkor már beszéltek róla, hogy a magyar határzár a nyolcvanas évek közepe óta technikailag elavult. Csupán azért maradt meg, hogy az NDK-sokat tartsák ezen az oldalon.

A bolgár–görög határon, fönny a hegyekben egyébként kizárólag német nyelvű feliratok őrizték a határt. Egy bolgár juhásznak nem igen jutott eszébe, illegálisan határt sérteni.

A magyarok 1988-tól szinte korlátlanul utazhattak nyugatra. 1989 elején a magyarok többször felszólították a keletnémeteket, hogy mintegy 180 millió dollár értékben vegyék ki részüket a határzár felújításában. Ezt az NDK visszautasította, s emlékeztette Magyarországot az internacionalista kötelességeire. Ekkor a magyarok már javában benne voltak a demokratizálódási folyamatban, s meg sem halottak ilyesfajta érvelést. Az NDK a várható következmények elé nézett.

A magyar határon nem volt érvényben löparancs. A jugoszláviai Dráva-szakasz volt ígéretes útvonal, ám át kellett úszni a heves sodrú és még nyáron is hideg folyót. Sok halott maradt ott, s ezt a történetet sem dolgozták még fel.

Amikor Magyarország megnyitotta a határt, s a további hatalmas tömegek miatt megtiltotta az NDK-sok beutazását, sokan próbáltak átúszni Csehszlovákiából, s többen a Dunába fulladtak.

Állítottam ki keleti polgároknak nyugati útlevelet, hogy azzal meneküljenek. A Stasi azt terjesztette rólam, hogy török hússzállító kamionokkal szerveztem a menekülést. Óriási ötlet!

1984. július 15-én egy Stasi-aktában írták, hogy az NSZK Magyar Népköztársaságba delegált követségén „aktív, negatív, erőszakos kísérletek folynak,

hogy rákényszerítsék az NDK polgárait: költözzenek át az NSZK-ba”. Ugyan-ezen évben az elhárítás levelet írt Mielke miniszter elvtársnak, hogy felszólították Magyarországot: lépjen fel „politikailag operatív és offenzív módon” az én követségi tevékenységem ellen. Egyszerűbben: persona non gratává akartak nyilvánítani, és kiutasíttatni a saját követségemről.

Magyarországnak azonban más gondjai voltak. A nyolcvanas évek elején gazdasági visszaesés mutatkozott, s többször érdeklődtek nálunk a német bankok hitelezési ügyeiről. Ekkor jöttek létre az Európai Közösséggel az első komoly kapcsolatok, kereskedelmi könnyítéseket akartak elérni. Ilyen hangulatban igen furán hatott volna egy diplomata kiutasítása. Dolgozhattam hát nyugodtan tovább.

A keletnémet hatóságok nyilván Bonnban is aktívvá váltak. Dr. Bertele, a külügy jogi osztályának vezetője egy hivatalos iratban szólított fel, hogy legyek visszafogottabb a keletnémeteknek nyújtott tanácsoknál. A nagykövet behívott az úgynevezett „lugasba”. Ez volt a lehallgatás-biztos terem minden keleti nagykövetségen. Itt olvasta fel a nagykövet a levelet, s felszólított, hogy fogjam vissza magamat.

Azt válaszoltam: nagykövet úr, ezek olyan németek, mint ön vagy én. Minket nem különböztet meg állampolgárság. S a konzulátusi törvény 5. paragrafusa engem kötelez, hogy külföldön bajba jutott németeken segítsek. Csak a munkámat végzem. Erre a nagykövet dühösen rám üvöltött: „Tudom, hogy mit művel, de nem akarok tudni róla!” Én pedig folytattam.

Amikor 1985 végén áthelyeztek a NATO-hoz, a magyar titkosszolgálat beidézte egy barátomat. Este kissé feszülten és remegve mesélte, hogy másnap vissza kell mennie. Kérdezte: mit mondjon nekik. Mikor aztán az ügyemben utoljára hallgatták ki az elutazásom előtt, a magyar ezredes (ő felelt értem, tartotta rajtam a szemét) azt mondta: igazán örül, hogy Hartmann elhagyja az országot. Szébb elismerést el sem képzelhettem egy kommunista ország titkosszolgálatától.

Amikor 1985-ben megtudtam, hogy a NATO-nál a nukleáris tervezés és leszerelés területére kerülök, s az ott szokásos titoktartási rend szerint tíz évig nem utazhatok keletre, elhatároztam, hogy márciusban még utoljára elmegyek az NDK-ba, hogy ott helyben nézzek utána: miért menekülnének annyian, s hogy találkozom a követségről ismerős emberekkel.

Hosszú idő után megkaptam a diplomata vízumomat. Helmstedt felől Magdeburg felé tartottam, s hamar rájöttem, hogy különös figyelmel kísérnek. Még a keleti polgároknál is tovább vákkozattak a határon. Végre felbukkant egy vézna, alacsony vámtiszt hatalmas tányérsapkában. Kérdezte: van-e nálunk futárküldemény. Nincs. Aztán: van-e fegyverünk. Nincs. És robbanóanyag van-e nálunk. Mielőtt válaszoltam volna, a feleségem megkérdezte: Hogyhogy, erre felé szükség van rá? Kivert a verejték, gondoltam, ezzel el van intézve, mehetünk vissza. A határőr megrándult egy pillanatra, aztán tisztelegve jó utat kívánt szász tájszólásban.

Az ott élő menekülni szándékozókkal, akiknek még nem intéződött el az ügyük, konspiratív módon találkoztunk. Segíteni akartam, és lelkileg támasztékot nyújtani. Ám a stázi ügynökök örökké a nyomomban voltak. Magdeburgnál már két Wartburg és egy Lada követett. Én Volvót hajtottam, s így nem volt tisztességes a verseny. A megfigyelői jelentésben állt az esetről: „Hartmann újra elszabadult.”

Azt hiszem, ez esetben megfordult az áldozat és a tettes viszonya. Wittenbergi látogatásomról három oldalon számoltak be. Olyan banalitások tömege állt benne, hogy arra gondoltam: nem kellene ezeknek inkább fizikai munkát végezniük? Minden esetre több emberemet kerestem fel, s tanácsoltam nekik ígéretesebb módszereket.

De hadd térjek az 1989-es fordulat eseményeihez. Az a kérdés: miért lett más a helyzet, mint 1984-ben, amikor már elindult a menekültek áradata? Hol volt az az ösrobbanás, ami a német egységhez vezetett?

Először is alapvetően megváltoztak a körülmények. A Szolidaritás kihegyezett karó volt a kommunista lengyel rendszerben. 1985-ben Mihail Gorbacsov lett a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, s attraktívabbá akarta tenni a keleti típusú szocializmust. Programja a glasznoszty és a peresztrojka volt. Franz Joseph Strauß bajor miniszterelnök így gúnyolódott: olyan kísérlet ez, mintha nyárson sütnék a hógolyót.

Olyan is volt. Mivel Gorbacsov a Varsói Szerződés rendszerét nemcsak belpolitikailag, hanem külpolitikailag is megváltoztatta, a szövetség robbanásszerűen „szétfejlődött”. A Kancellári Hivatal kelet-európai referenseként megdöböntem, amikor Gorbacsov főtitkár 1988 márciusában jugoszláviai látogatásán ezt nyilatkozta: minden szocialista táborbeli országra rábízuk: találja meg saját útját a szocializmushoz. Ez teljes elfordulást jelentett a Brezsnyev-doktrínától, a szocialista államok korlátozott szuverenitásától (lásd Prágai Tavasz). Nemcsak a magyar reformtörekvéseknek, de a lengyeleknek is szárnyakat adott.

1987-ben bemutatkozó látogatásra mentem Bonnban a magyar nagykövethoz. Jól meglepett a közlésével, hogy Magyarország mostantól demokratikus reformokat indít el, minden szabadságjogot garantál, gazdaságát pedig Ludwig Erhard alapelvei szerint a piacgazdaság elveihez igazítja. Emlékszem, menyynyire megdöböntem. Hiszen ezt az embert még ismertem a budapesti időszakból.

Beszámoltam osztályvezetőmnek a kancellári hivatalban, és gondterhelten hozzátettem: ez a saját nyakát kockáztatja. Mi akkor nem fogtuk fel és talán nem is akartuk megérteni, hogy Magyarország ennyire drámai változásokat készít elő. Ha a magyar reformtörekvéseket alaposan megnézzük, ezek szigorúan véve államcsínynek tűnnek, hiszen a lakosság valójában nyugodtan viselkedett. Az ellenzéki csoportok még nem nagyon mutatkoztak. Úgy tűnt. Inkább főntről, állami szintről szüntették meg a kommunizmust. Ezt fontosnak tartom hangsúlyozni az én nézőpontomból.

A magyarok aztán engedélyezték a gyülekezési szabadságot, s ezzel legalizálták az ellenzéket. 1989 elején aztán a Magyar Szocialista Munkáspárt saját maga adta fel föltétlen vezetői jogát. A magyar reformtörekvésekkel egy időben a Szolidaritás a kerekasztalhoz kényszerítette a lengyel kormányt, hogy tárgyaljanak a hatalomban való részvételről.

1988 őszén az NDK „Szputnyik-tilalma” külföldre is demonstrálta: mennyivel előrébb tart a Szovjetunió a reformokkal, mint az NDK. Kurt Hager elvtárs pimaszul kijelentette: nem kell mindenkinek tapétáznia a lakását, csupán mert a szomszéd azt teszi. Ám a jelszó még megmaradt: „A Szovjetuniótól tanulni annyi, mint győzni tanulni.”

Hogy megválaszoljuk a kérdést: miért jött ez a hatalmas demokratizálódási hullám, forduljunk egy konkrét dátumhoz, 1989. május 2-án. Ez év április 21-étől a Különleges Feladatok miniszterének és a Szövetségi Kancellária főnökének, Rudolf Seitersnek a referense voltam. Este benn ültem Seiters úrnál irategyeztetésen, mellettünk zümmögött a televízió. Egyszerre a ZDF napi híradójában budapesti beszámolót jelentettek be. Budapest hallatán mindig felkaptam a fejemet. Magyar határőröket mutattak, akik drótvágó eszközökkel bontották a rozszant vasfüggönyt. Felkiáltottam: Ajaj, lesz munkánk!

Seiters rám nézett: Miért? Mondtam: Miniszter úr, ha ezt az NDK-ban látják az emberek, tömegesen rohanni kezdenek, hiszen az egyetlen dolog, amire várnak, az egy rés a szögesdróton. Most ezt a tévén keresztül kapják meg.

Ez a május 2-a bizonyos értelemben a következő hónapok eseményeinek az ősröbbanása.

Amit Magyarország a vasfüggöny szimbolikus átvágásával bemutatott a világ nyilvánosságának, valójában nem felelt meg a valóságnak. Hiszen még mindig érvényben volt Magyarország és az NDK között a megegyezés, hogy az NDK beleegyezése nélkül egyetlen polgára sem távozhat harmadik országba. Így a keletnémetek nem mehetek Magyarországon át nyugatra.

Honecker egyébként már másnap megkérdezte Hoffmann vezérőrnagyot a politikai bizottság ülésén, hogy mi a fene történik a magyar határon. Hoffmann telefonált Budapestre, és azt válaszolta: a határőrizetben semmi sem változik. Ez akkor még igaz is volt. Ám mit bizonyít Honeckernek ez a kérdése? Azt, hogy mivel az adást csak a ZDF-ben mutatták, a főtitkár nyugati tévét nézett.

A magyar határon elfogott NDK-s menekülöket „normális körülmények között” letartóztatták, és visszatoloncolták az NDK-ba. Ott aztán hosszú évekre börtönbe vetették öket. Ekkor azonban a magyarok többé nem tartóztatták le a szökevényeket, csak visszaküldték a határról. Ám a menekülök egyre nagyobb tömegben érkeztek, és mind többen rohanták meg a budapesti nyugatnémet követséget.

Az aztán hamarosan úgy megtelt – s ez is nagy változás volt 1984-hez képest –, hogy panziókat és hoteleket kellett kibérelni. Ám ezeknek is csak pár százas volt a befogadóképességük. Ezek is megteltek, s végül Pesten a máltaiak létrehozta egy hatalmas menekülttábort, amelyben az NDK-s polgárok ezrei elér-

tek. Ám még ennél is több volt a menekült. Sokan csak regisztráltatták magukat, és magyar barátaiknál laktak. Átláthatatlan káosz alakult ki.

Az volt számunkra a kérdés: hogyan boldogulnak a helyzettel a magyarok. Töprengtünk: vajon miért nem toloncolja vissza az NDK-ba Magyarország az embereket? Az volt erre a válasz, hogy a magyaroknak maguknak is megvolt a menekültproblémájuk, mégpedig a romániai magyar kisebbséggel. Ekkor már 12 000-nél is többen szöttek át Romániából azok, akiket Ceaușescu odaát kegyetlenül megkínzott. Ezeket az embereket a Romániával kötött egyezség alapján oda kellett volna visszatoloncolni. Ám ezt a magyarok nem tűrték, s a szocialista kormány azonnal bele is bukik, ha megteszi. Ezért 1989. március 12-én aláírták a Genfi Menekültügyi Konvenciót.

Az egyezmény alapján a németek is annak haszonélvezőivé váltak. Ők is menekülteknek mondták magukat, és nyugatra mentek volna. A világsajtó felkapta a témát, és napi hírré vált.

Éppen, amikor az NDK számára áttekinthetetlenné vált a helyzet, esett ki a játékból Honecker. A Varsói Szerződés bukaresti csúcstalálkozóján súlyos rákbetegként esett össze – és október elejéig nem is mutatkozott többé. Az NDK számára döntő hónapokban az állam vezető nélkül maradt. Egyetlen nagy ember, egyetlen miniszter sem volt olyan bátor, hogy az NDK nevében fontos döntéseket hozzon. Csupán elszórt propagandára telt, ahogy Margot Honecker is kijelentette: A szocializmust, ha kell, fegyverrel a kézben is megvédjük. Egon Krenz (Honecker utóda) júniusban gratuláló táviratot küldött a kínai elvtársaknak, amiért a Tiennanmen téren levertek a felkelést.

Mindezt figyeltük a kancelláriai hivatalban. Minden törekvésünk, hogy humanus módon oldjuk meg a menekültek ügyét, süket fülekre talált az NDK-ban. A magyarok irányították a játszmát. 1988-ban a fiatal, dinamikus Németh Miklós lett a miniszterelnök. Megoldást keresett, mert nem akarta, hogy Magyarországon vívják meg a német-német háborút.

A határnyitás első próbája 1989. augusztus 19-én a Páneurópai Piknik volt. Néhány órára megnyitották a határt Sopron mellett, s ezt sok száz keletnémet használta ki a menekülésre. Németh, akivel egyszer közös pódiumvitan vettem részt, mondta, hogy soha életében nem volt olyan nehéz éjszakája, mint azon a napon, hiszen nem lehetett teljesen biztos benne: hogyan reagál a Szovjetunió.

Kohl kancellár megpróbált segíteni. Felhívta Gorbacsovot, kérdezte a véleményét a magyar eseményről. Gorbacsov csak annyit válaszolt: A magyarok jó emberek. Ebből arra lehetett következtetni, hogy a szovjetek nem avatkoznak be a menekültek ügyébe, katonailag semmiképpen sem.

Augusztus 25-én aztán fontos találkozóra került sor a Köln melletti Gymnich kastélyban Kohl kancellár és Németh miniszterelnök között. Németh minden kertelés nélkül közölte: Kancellár úr, megnyitjuk a határt, és kiengedjük a menekülteket. A kancellár megdöbbsent, és azt kérdezte: Mi mit tehetnénk a magyarokért? Németh másként értelmezte a kérdést, és azt válaszolta: Kancellár úr, mi nem kereskedünk emberekkel.

Tudom, bizonyos források terjesztették a rágalmat, hogy a magyarok pénzért adták a keletnémeteket. Ezért különlegesen hangsúlyozom, hogy ennek a történetnek nem volt semmiféle anyagi háttere.

Németh azt kérte, hogy ez a megbeszélés maradjon titokban, mert megkísérlik megegyezésre késztetni a keletnémet vezetést. Horn Gyula külügyminisztert bízták meg a kínos üggyel. Ő egyébként nem támogatta a határnyitást. Mindig azt mondta: aláírtuk az NDK-val a megegyezést, be is kell tartanunk. A kelet-berlini, igen forró tárgyalásról Horváth István bonni nagykövet mesélt később. Majdnem tettelegességre került a sor az NDK-s vezetőkkel. A legendásabb kifejezés, amit Horn fejéhez vágtak, az „ellenforradalmár” volt. Ám Magyarország nem hátrált meg, és tényleg ő verte ki képletesen az első követ a berlini falból.

Szeptember 10-én megnyitották a magyar határt az NDK-s menekültek előtt, s ezzel felszakadt a vasfüggöny. Hiszen csak akkor volt értelme, ha a Kelet-tengertől a Fekete-tengerig folyamatosan bezárja az embereket. Most már csak idő kérdése volt, hogy leomoljon a Berlini Fal is. Az NDK-s polgároknak megtiltották az utazást Magyarországra. A lengyelekhez amúgy sem mehettek, hiszen ott már a Szolidaritás működött, s joggal hitte róluk az NDK-kormánya, hogy aláássák a szocialista rendszert.

1989 szeptemberétől az utolsó utazási lehetőség már csak Prága maradt. Ott játszódtak le aztán közismert jelenetek a német követségen. Az ENSZ-közügyülésén a nemzetközi nyomás s az NDK főnnállásának kínos negyvenedik évfordulója végül ahhoz vezetett, hogy a keletnémet vezetésben újra felbukkanó Honecker kiengedte menekültjeit a Szövetségi Köztársaságba.

A keletnémet emberek egy megrendítő, békés forradalommal kikényszerítették a fal megnyitását, aztán a kerekasztal révén a szabad, titkos választások megtartását.

A kancellári hivatalban igen megleptek minket az események. Az ötvenes években részleteiben kidolgozott tervekkel rendelkezünk az újraegyesítésről, megvolt a közös választási törvény tervezete, mindez mélyen a fiókokban – ám a mostani helyzetre nem volt válaszuk. Erre világít rá, hogy Kohl kancellár november 9-én nem is volt Bonnban, hivatalos látogatáson volt Varsóban az új Mazowiecky-kormánynál.

Egy személyes történettel mutatom be, mennyire zavartak voltunk. November 9-e egyúttal Brigitta lányom hatodik születésnapja is. Délután felhívott a feleségem, hogy azonnal menjek haza, mert a gyerekek a padokon és az asztalon tombolnak, képtelen megfékezni őket. Bementem Seiters úrhoz – ő mindig nagy családbarát volt –, s kértem, hogy hazamehessek a születésnapj tombolás miatt. Hartmann úr, menjen csak – mondta 1989. november 9-én 15 órakor –, ma úgy-sen történik semmi.

Közismert módon másként történt. Első gyakorlati válaszuk a fal kinyitására az volt, hogy megemeljük az „üdvözlő pénzt”: ha nyugatra jönnek a keletiek, legyen nyugati márkájuk a bevásárláshoz. A második politikai válasz Kohl kancellár „tízpontos nyilatkozata” volt november 28-án, melyben szövetséges

közösséget, konföderációs struktúrát és konkrét segítséget ígért az NDK-nak. Mindannyian nagyon vigyáztunk, nehogy a szánkra vegyük vagy leírjuk az „újraegyesítés” fogalmát az igencsak izgatott nyugati szövetségeseink miatt. A tíz pontban ezért volt szó csupán „konföderatív struktúráról”.

Elmúltak azok az idők, amikor a három nyugati szövetséges az úgynevezett „NATO-reggeliknél” évente megerősítette az 1952-es Németország-szerződés 7. fejezete 2. bekezdésének alapmondatát. Így szólt: „Közös célunk Európa békéjének megerősítése, melyben a német nép szabad önrendelkezéssel visszanyeri egységét.” Ez a nemzetközi jogi szerződés az USA, Nagy-Britannia, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság között jött létre. Ember nem gondolt rá, hogy ebben az időpontban történik valami. Úgy tűnt, hogy mindegyikük a jaltai és a potsdami egyezményt szereti, és nem óhajtának rajta változtatni.

Ennek egyik csúcspontja – valójában baráti terepen – Margaret Thatcher feljajdulása volt Helmuth Kohlra az 1989. december 12-ei strassburgi Európa-csúcson. Mivel a német újraegyesítés megakadályozásának minden kísérlete lepergett a kancellárról, s politikai szövetségesei ugyancsak élesen kritizálták (Andreotti: Annyira szeretem Németországot, hogy legszívesebben kettőt látok belőle), Thatcher rosszkedvűen átszólt az asztalon: „Kétszer is legyőztünk benneteket, és már megint itt vagytok!”

Kohl egyetlen támogatója a strassburgi csúcson a spanyol kormányfő, Felipe Gonzales volt, s ráadásul éppen szocialista. Attól kezdve Gonzales számíthatott Kohlra. Ha valamit el akart érni az országának EU-szinten, Kohl azt mondta: megcsináljuk!

Csak akkor simultak el a hullámok, amikor az idősebb George Bush kijelentette: a németek dolga eldönteni, akarnak-e együtt élni, ha ez megfelel a nemzetközi jogi kereteknek.

Újra nyomatékosan megismételném, hogy az egyesülést nagyon jelentős mértékben Michail Gorbacsovnak köszönhetjük. Ő tett olyan engedményeket az egyesülési folyamatban (a NATO kibővítése, a német hadsereg létszáma), amelyre elődei, de utódai alatt sem gondolhattunk volna.

Mindenekelőtt azonban a keletnémet emberek diktálták a tempót, s kívánták az egyesülést. Jó szívvel erősítem meg, hogy ők hajtották maguk előtt a szövetségi kormányt. A december 19-ei, a drezdai Miasszonyunk temploma előtti, elgondolkodtató rendezvény után nyilvánvalóvá vált, hogy az egyesülés következik. A szabad választásoktól kezdve a gazdasági- és pénzügyi unió, az egyesülési szerződésen át a „kettő plusz négyes szerződésig” – a fal leomlása után – tizenegy hónap alatt döntő tények születtek meg. Már csak a hatalmas történelmi változás záró pontja volt a Népi Kamara 1990. augusztus 25-ei döntése az alaptörvény 23. paragrafusa szerint, amelynek értelmében beléptek a Szövetségi Köztársaságba.

Hadd meséljek el végül egy kis anekdotát, ami tényleg megtörtént. A Népi Kamara (az NDK parlamentje) augusztus 25-ei határozata eldöntötte a keleti rész belépését. Ezt tartalmazta Bergmann-Pohl asszony, a Kamara elnökének

borítékja. Benne volt a hölgy kísérő levele is. Benne a Kamara merített papírra írott határozata. Normális borítékban érkezett, három-négy nap alatt kézbesítették a kancellárián. Bekerült az iktatóba, megkapta a pecsétet, „Iktató Kancellári Hivatal”. Utána hozzám érkezett, mert én voltam Seiters miniszter úr helyettes irodavezetője, és én rendelkeztem az iratról. Csak utána mehetett tovább a kancellárhoz. Egyszer csak ott áll mellettem a kancellári irodából egy dühtől habzó kollega, és kiabál: Mi ütött belém, hogy ezt a történelmi iratot a tintámmal elcsúfítom!

De hiszen, kolléga, mondtam, postai úton érkezett, és aszerint bántam vele. Ráadásul az eredeti belépési nyilatkozat szeplőtelen maradt, csupán a kísérő levelet szignáltam. Ez így nem megy, fujtatott és kirohant. Telefonált Bergmann-Pohl asszony irodájába, hogy küldjenek másik eredeti iratot. Az is megérkezett, a kancellár elé tették, s ő annak is örült.

Az 1998-as kormányváltás idején ugyanez a kolléga szólt Kohl kancellárnak, hogy a kérdéses levélnek a Köztársaság Történetének Múzeumában lenne a helye. Mindannyian elkezdtek keresni, de nem találták. A kolléga aztán cikket írt egy történelmi folyóiratnak, benne a következőkkel: „Miután a hibátlan másodpéldányt nem leltük föl, átadtam a múzeumnak az iktatott első példányt.”

Remélem, nem ártott meg a német egységnek.

Fordította Kurucz Gyula

Elek Gyula: Harcosok (zománc, 28×35 cm, 2010)

Hányszor lehet egy embert eltemetni?

Nagy Imre újratemetésének „ügye” a modellváltásra készülő állampárti döntéshozatalban – 3. Jogi és állambiztonsági dimenzió

Azt világosan rögzítsük, ti. nekünk a párton belül érvanyagot kell adni a párttagságunknak. Hát ezt hol fogjuk megfogalmazni. Azt világosan rögzítsük le, hogy ismereteink szerint 1956 után párttestületek a perekben, a konkrét ügyekben nem foglaltak állást. És innen teszem zárójelbe, ez a párt önvédelmének érdekében kell kijelentenünk. [...] Ti. abba mi nem mehetünk bele, hogy pártvezető ezekbe nem adott utasítást. Mit tudom én, hogy adott-e, nem adott¹ (Grósz Károly).

A dolgozatunk előző két részében a párt nézőpontjából elemeztük 1956 és Nagy Imre szimbolikus jelentőségét, a kádári rendszerben e szimbólum „kezelési mechanizmusait”, valamint igyekeztünk rámutatni, hogy e szimbólum „kezelési mechanizmusai” a rendszerváltozás során hogyan módosultak, milyen politikai kérdésekkel fonódtak össze, és e kérdések kezelése a párton belül milyen politikai döntéseket eredményezett. Tanulmányunk befejező része abba kíván betekintést adni, hogy a nyíltan vállalt politikai nyilatkozatok és döntések mögött milyen taktikai szándékok és milyen operatív intézkedések álltak.

Ahogy az előző tanulmányunk zárszavában megfogalmaztuk, a párt által is vállalt népfelkelés minősítés egyben azt is jelentette, hogy Nagy Imre és az ő nevével fémjelezett reformpolitika kikerült a rendszerellenesség kategóriájából. Nagy Imre újratemetése „rendezhetővé vált” anélkül, hogy az feltétlenül a párt hatalmának létjogosultságát kérdőjelezné meg. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az ettől kezdve elkerülhetetlen újratemetés nem rejtegetett a hatalom számára veszélyforrásokat. A temetés eseményeinek a lehetőségek szerint való kontroll alatt tartása a párt számára továbbra is egzisztenciális kérdés maradt.

RIBA ANDRÁS (1987) történész, a RETÖRKI kutatója.

SZEKÉR NÓRA a RETÖRKI kutatója.

* A tanulmánynak a *Hitel* előző, júliusi számában megjelent 2. részéből sajnálatos módon kimaradtak a lábjegyzetek. A lábjegyzetekkel kiegészített írás folyóiratunk honlapján, a 2014./júliusi szám anyagai között érhető el.

1 Grósz Károly a KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén. MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

Jól szimbolizálja a dolog jelentőségét, hogy 56 kapcsán a párt berkein belül, a PB-ben és a KB-ban, elsőként a megfelelő minősítés körül zajlott a vita. E vita lezárulása után ezt a szerepet Nagy Imre értékelése, az újratemetéssel kapcsolatban felmerülő kérdések vették át.

Központi kérdés volt a párt számára, hogy a kommunista rendszer szerkezeti elemeit jelentő koncepciók perekkel és törvényteleniségekkel kapcsolatos „történelmi igazságtétel” határait mi módon lehet kézben tartani. A kérdés súlyát és az ezzel kapcsolatos nehézségeket jól jellemzi a KB 1989. február 20–21-én tartott ülésén zajló szenvedélyes és olykor személyeskedésig fajuló vita. Fejti György terjesztette elő a február 7-ei PB-ülésen elfogadott javaslatot, miszerint a PB „a büntetőperek számbavételével kapcsolatos pártpolitikai feladatok ellátása céljából bizottság működését tartja szükségesnek”, hogy az 1945 decembere és 1962 közé eső időszak pereit, amelyeknél „nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy koncepciók elemeket tartalmaznak”, felülvizsgálja.² Fejti hangsúlyozta, hogy a mérlegelés elsősorban politikai szempontból és csupán másodsorban jogi szempontból történne, „hogy bizonyos politikai és jogi tanulságokat *önmagunk* [kiemelés a szerzőktől] számára levonjunk”. „Úgy tűnik – fogalmaz Fejti –, hogy érdemes vállalni azt a politikai kockázatot, ami azzal jár, hogy ennek a kérdésnek a rendezéséhez hozzákezdjünk, tudniillik nagyobb a kockázata mindenféle vélt vagy valós elhallgatásnak ebben az ügyben.”³ A vita hevében már kevésbé szabatosan fogalmazva: „...itt is a körmünkre égett valami. Film van, tv-ből, csapból csorog, csak éppen nem tudom, hogy mi történt, és hogy ezt az egész problematikát hogyan lehet politikailag és jogilag kezelni.”

Grósz Károly a javaslat jelentőségét az alábbiakban foglalta össze: „Mi csak arra kérünk döntést, 'csak'-ot tudatosan fogalmaztam, hogy legalább tájékozódjunk és tudjuk, hogy mit kell elintézni.” Majd kissé komikusan hozzátette: „Egy év múlva nyugdíjba megyek, és nem tudom, hogy mi van ezekkel az ügyekkel. Nem egyéni kíváncsiság hajt ebben, szeretném világosan megmondani! De ez a vezetés felvállal egy olyan terhet, ami mögött nem tudja, hogy mi a tartalom.”⁴

Aczél György a vitában pánikszerű kirohanást intézett a javaslattal szemben, mondván, hogy egy ilyen felülvizsgálat az esetek többségében alaptalan vádakra épülő, személyeskedő bűnlajstromokkal árasztja majd el az amúgy is sokat szenvedett hozzátartozókat, ami embertelen eljárás lenne. Úgy gondoljuk, Aczél szavai mögött valójában nem az áldozatok hozzátartozóiért való őszinte aggodás

2 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 406.

3 I. m. 392. Fejti György előterjesztésében kilenc nagyobb tárgykörben javasolta a felülvizsgálatot: a Magyar Közösséggel és a Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párttal összefüggő perek, a nagy gazdasági perek, a katonatiszti perek, a szociáldemokrata perek, az egyházi perek, az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos perek, a jugoszláv perek, a szabotázsperpek ügyében, valamint ezekkel a kérdésekkel párhuzamosan külön foglalkoznának a kitelepítésekkel és internálásokkal.

4 I. m. 396.

húzódott, sokkal inkább a perek felülvizsgálata után felmerülő kérdés, a törvénytelenésekben szerepet játszó személyes felelősségének és felelősségre vonhatóságának a kérdése.

E probléma feletti aggodás rejlik Vajda György kérdése mögött is: „Nem lehetne-e kettéválasztani ezt a kérdést úgy, hogy elválasztani a jogi rehabilitációt a peranyagok tételes áttekintésétől?”⁵ Kulcsár Kálmán vázol fel a vitában egy olyan megoldást, mely alkalmas lehet e probléma orvoslására: „Tehetünk majd egy olyan javaslatot [...], hogy ezeket az ügyeket úgy zárjuk le, hogy meghatározott perkategóriákban az ártatlannak bizonyult vádlottakat törvény által rehabilitáljuk. Tehát semmi módon ne kerüljön sor újbóli bírósági tárgyalásra. Megállapítjuk, hogy x perkategóriákban vagy perekben az elítéltek ártatlanok, vagy megalapozatlanul ítélték el őket – valamilyen ilyen kifejezést használunk – és talán ez lenne a legjobb módja annak, hogy semmifajta módon ne bolygassuk föl azokat az eseményeket, amelyekben ezek az emberek részt vettek vagy elszenvedtek.”⁶ A PB által javasolt politikai elemzést végző bizottság felállítását a KB ülés e vitája után elfogadták, amely hivatalosan a kormány megbízásából működött.

A kérdéskör jogi rendezésének kereteit már nem a párt, hanem a Minisztertanács kezdeményezte, igyekezve minél inkább eltávolodni a párt közvetlen irányítása alól, illeszkedve a politikai átalakulás azon irányába, hogy a párt és kormány egymástól mind inkább függetlenül működő, önálló testületté váljon. Itt azonban egy megjegyzés erejéig fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy ez a tendenciózusan deklarált intézményi önállóság semmiképpen sem jelentett „jogállami” függetlenséget. A rehabilitáció előkészítésében igazságügy-miniszterként fontos szerepet játszó Kulcsár Kálmán az alábbiakban foglalta össze a kormány intézkedéseit: „A kormány kezdeményezte Nagy Imre és vádlottársai ügyében a **törvényességi óvás** benyújtását, az 1956. évi eseményekkel kapcsolatban lefolytatott, majd egyes nagy koncepciók perekben, illetőleg az 1945 és 1963 közötti törvénytelen perekben elítéltek ügyeinek törvényességi felülvizsgálatát, a megalapozatlan ítéletek törvénnyel való **semmissé tételének** [kiemelés a szerzőktől] céljával.”⁷

Mit takar e két különböző jogi eljárás, és milyen politikai következményei vannak e különbségeknek?⁸ A törvényességi óvást, melyet a legfelsőbb ügyész emelhetett, az 1951-ben elfogadott polgári perrendtartás vezette be, megteremtve ezzel a jogerősen elbírált ügyek felülbírálhatóságának lehetőségét.⁹ A törvényes-

5 I. m. 395.

6 I. m. 397.

7 Kulcsár Kálmán: *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988–1990*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 136.

8 Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Kahler Frigyesnek, akinek magyarázó jegyzetei nagy segítséget nyújtottak probléma értelmezésében.

9 Az eljárás 1992-ig volt hatályban, amikor az Alkotmánybíróság mint a jogállamisággal ellentétes jogintézményt megszüntette.

ségi óvás esetében az ítélet és a hatályban levő törvények összeférhetetlenségét, valamint a tényállás és az ítéletre vonatkozóan abból levont következtetések tarthatatlanságát kell bizonyítani. A törvényességi óvás tehát afféle fellebbezés, amely nem jelent perújrafelvételt, vagyis nem teszi szükségessé a bírósági szakasz előtti anyagok vizsgálatát, új ítélet kimondását, csupán hatályon kívül helyezheti a megkérdőjelezett ítéletet.

Az 1989–2000 között hatályba lépő négy semmisségi törvény¹⁰ – lényegüket tekintve a fent idézett vita során Kulcsár Kálmán által megfogalmazott javaslat formába öntése – a kommunista diktatúra politikai, erkölcsi és jogi visszaéléseit volt hivatva orvosolni olyan módon, hogy a konkrét bírósági eljárások felülvizsgálata nélkül a törvény által meghatározott kategóriába tartozó eljárásokat meg nem történtnek, semmisnek tekinti, felmentve ezzel a vádlottakat minden jogi, morális és politikai hátrány és megbélyegzés alól. Miután a törvénytelenéseket elszenvedők száma több százezer, ez az eljárás nehezen megoldható gyakorlati problémákat is áthidal. Ugyanakkor a semmisségi törvény a magyar igazságszolgáltatás szerveit felmentette a konkrét eljárások törvényességi szempontból való vizsgálatának kötelezettsége alól. A semmisségi törvények „kollektív” ítéletet mondanak egy politikai rendszer és annak eljárásrendje felett, de e gesztussal egyben az egyénre szabott, jogi következményekkel járó vizsgálatok kötelezettségét is lesöprik az asztalról. E kollektív arctalanságban a rendszerben játszott személyes felelősség nem körvonalazódik, a kommunista rendszerben alkalmazott hatalomtechnikai eljárások, a jogi visszaélések mechanizmusai büntetőjogi szempontból nem kerülnek elemzés tárgyává. A rendszerváltozás során alkalmazott rehabilitációs eljárások hiányosságait és fonákságait Kahler Frigyes és Zinner Tibor munkáikban alaposan elemezték. Kahler Frigyes mutatott rá, hogy az egyéni vizsgálatok ellehetetlenítése azt is jelentette, hogy a hatalom részéről felhánytorgatott ellenforradalmi tendenciák és bűnök – mint például Tóth Ilonával szemben gyakran emlegetett gyilkossági vádak¹¹ vagy a pártház ostromával kapcsolatos atrocitások – konstruált vol-

10 Első semmisségi törvény: 1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról.

Második semmisségi törvény: 1990. évi XXVI. törvény az 1945 és 1963 közötti törvénytértő elítélések semmissé nyilvánításáról.

Harmadik semmisségi törvény: 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról.

Negyedik semmisségi törvény: 200. évi CXXX. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról.

11 Jól jellemzi Tóth Ilona gyilkosként való megítélését Hollán Zsuzsanna felszólalása Nagy Imre újratemetését értékelő KB-ülésen. „Azért nem lehet elfeledkezni azokról, akik kommunista módon kiálltak, és azoknak a minősített gyilkosait [sic!], mert azért a 300 mártír között minősített gyilkosok is voltak: ott volt az a szigorló orvosnő is, aki intravénás benzinnel ölt, amit én nem tudok elfelejteni, mert fiatal orvosként számomra ez egy olyan megrázó dolog volt, hogy egy orvosnak egyszerűen nem lehet így viselkednie! Az orvosoknak mindenkor és minden betegnek segítenie kell! Egy orvos nem ölhet, nem gyilkolhat! Ez minősített gyilkosság”, 1351.

ta sem tisztázható jogilag. Így azok fontos érveit jelenthetik továbbra is a párt részéről megfogalmazott kölcsönös sérelmekre alapuló védekezési mechanizmusnak vagy a forradalmi és ellenforradalmi elemeket egyaránt tartalmazó népfelkelés-elméletnek.

Mindemellett azzal az eljárással, hogy „az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések” az 1989. évi XXXVI. törvény alapján egy tollvonással nyertek jogorvoslatot, Nagy Imre újratemetésének hatodik koporsója egy egyszerű gyűjtőfogalommá vált. Az „ötvenhatosok” arctalan tömegéből egyedül Nagy Imre és társai emelkednek ki, 56 programadó vezéreivé avatva ezzel őket. Azzal, hogy a törvényességi óvás címén kizárólag a Nagy Imre-perben történt meg a bírósági eljárás felülvizsgálata, „megkezdődött a forradalom kisajátítása és a »hatodik koporsó« kirekesztése”¹² – fogalmaz Kahler Frigyes.

A KB 1989. május 29-ei ülésének legvégén Grósz Károly felolvasta Kádár János Központi Bizottsághoz intézett levelét. „Alulírott, arra kérem a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságát, hogy a Nagy Imre-ügy **bírósági kivizsgálását** szorgalmazza. A történelmi vizsgálatok már folynak. Az 1958. évi ítélet 31 esztendeje, az akkori jogi és törvényszerűség alapján folyt le. Kérem, vizsgálják felül ez ügyben saját szerepemet, beleszóltam-e a vizsgálat(ok)ba, beleszóltam-e az ítéletbe stb. Amennyiben a bíróság meghallgat, a legjobb tudomásom szerint minden kérdésre válaszolok. Amennyiben a bíróság bűnösnek tart, úgy azt mondja ki. Ha nem vagyok (bűnös), úgy kérem a Központi Bizottságot, hasson oda, szűnjenek meg a személyemet illető [inszinuálások] célozgatások. Fáradásukat előre köszönöm. Elvtársi üdvözléssel Kádár János.”¹³

Grósz Károly e levelet a következőkben kommentálta: „Tisztelt Elvtársak! Kötelességem volt a levelet a Politikai Bizottság megbízásából Önökkel megismertetni. Nem javaslok intézkedést. A bírósági ügy, illetve annak felülvizsgálata folyik. Arra mi ne adjunk sem az ügyészségnek, sem a bíróságnak megrendelést, hogy Kádár János személyét [itt] vizsgálják, nincs rá alap. Erre csak akkor kerülhetne sor, ha nem fellebbezés vagy törvényességi óvás, hanem **perújrafelvételre kerülne sor** [kiemelés a szerzőktől]. Akkor meg óhatatlanul, törvényszerűen együtt jár ezzel. De nincs indok arra, hogy itt mi ilyen vizsgálatot kezdeményezzünk. Tehát kérem, hogy vegyék tudomásul ezt a levelet ...”¹⁴

Grósz Károlynak Kádár János levelére adott válasza jól érzékelteti, komoly tétje van annak, hogy a Nagy Imre-per felülvizsgálata milyen jogi eljárás formájában történik. A dolog lényegére Fejti György egy igen fontos bizottsági ülésen megfogalmazott kérdése érzékletesen mutat rá: „A jogállamiság nézőpontjából, tehát a mai eszünkkel, mai filozófiáinkkal kell felülvizsgálni ezt a pert,

12 Kahler Frigyes (kézirat), vö. N. Pál József: A hatodik koporsó. *Hitel*, 1998/7.

13 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 1054.

14 I. m. 1055.

vagy pedig a pártállamiság filozófiájával, tehát azzal, amiben ez történt?”¹⁵ A törvényességi óvás az utóbbira nyújt lehetőséget, hiszen ott az ítélet semmissé tétele a tényállásból levont következtetések tarthatatlanságára vagy a megállapított tényállások megalapozatlanságára épül. A levont következtetésekben keresi a logikai hibát, a tényállások megállapításakor elkövetett hiányosságokat, visszaéléseket vizsgálja. A tényállást azonban nem vizsgálja újra, nem indít tehát újabb nyomozást, nem keresi a tárgyalta eset más megközelítéseit.¹⁶ Hogy milyen mértékben a rendszeren belüli, annak logikájára épülő és a rendszer egészének felelősségét nem firtató eljárásról van szó, bizonyítja az, hogy azt maga a kommunista diktatúra hozta létre, és számos 56-os perben ezzel az eljárással hoztak felmentő ítéletet.

Jelen esetben a Nagy Imre-per törvényességi óvással való felülvizsgálata megteremtette annak a lehetőségét, hogy Nagy Imre és társai rehabilitálhatók voltak anélkül, hogy az a személyes felelősség kérdését felvetette volna akár Kádár János, akár más esetében. Grósz Károly ezért ódzkodott olyan határozottsággal egy perújrafelvételre alapuló eljárástól, hogy egy ilyen horderejű levelet a hosszú KB-ülés utolsó perceiben ismertetett, és a véleménynyilvánítás lehetőségét is kizárva a levél tudomásulvételére utasította párttagjait. Fock Jenőnek a már említett bizottságban történt hozzászólása nagyon jól demonstrálja a félelem mögött megbúvó motivációt: „Mért nem 57-ben történt a Nagy Imre-per, mért 58-ban. És ha ezt megnézik, akkor kimondom, nekem meggyőződése, hogy politikai gyilkosság volt Nagy Imre kivégzése. Politikai gyilkosság volt. Ha 57-ben történik a per, és itt jön nekem, hogy rehabilitálás vagy felülvizsgálat, akkor valamennyi időre elítélték volna őket ezért, azért, amazért, de nem úgy, hogy 53-ban összeesküdtek ellenük. Mert ez én szerintem dokumentálhatatlan, nem igaz. Politikai gyilkosság volt minden szempontból. Olyan szempontból is, hogy példát mutatni, de olyan szempontból is, hogy bosszút állni. [...] Én még sehol ezt nem mondtam, itt, ebben a szűk körben megmondom.”¹⁷ 1989 áprilisában, amikor ez a mondat elhangzott, elkerülhetetlen volt már, hogy az ilyen megállapítások ne csak egy titkosított bizottsági ülésen hangozzanak el, hanem a dokumentumok, amelyek ezeket az állításokat alátámasztják, belátható időn belül kutathatóvá fognak válni. Ez is a rendszerváltás következményei közé tartozik. Az azonban nem volt mindegy, hogy egy ilyen következtetésnek a levonása milyen következményekkel jár. Azzal, hogy a kérdés jogi következményekkel járó rendezése a törvényességi óvás formájá-

15 KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-i ülésén, MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

16 Fejti György a KB május 8-ai ülésén, amikor bejelenti Nagy Imre és társai elleni büntetőeljárás felülvizsgálatának megkezdését, ugyancsak hangsúlyozza, hogy az eljárás törvényességi óvás: „Tehát nem Nagy Imre szerepét kell megítélni, hanem azt, hogy az a tényállás, ami alapján az ítélet született, az jogilag megalapozott-e.”

17 KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottságának 1989. április 28-ai ülésén. MNL OL 288. f. 62./4. ó.e.

ban történt, ahol a tényállást tényként kezelik, a Nagy Imre-per háttérének tisztázása kikerült a bíróság hatásköréből. A feladat ilyenformán a történészekre hárult, ahol a meghozott „ítéletek” még a Fock Jenő által megfogalmazottaknál is terhelőbbek lehetnek akár, de büntetőjogi következménye – az elemzett szereplőkre nézve legalábbis – nincs.

A múlt árnyainak jogi úton történő „kezelése” kézben tartható volt tehát, de egy újabb feladatot jelentett, hogy a közvéleménnyel elfogadtassa: hunyjon szemet a történetek felett. A Nagy Imre-temetését megelőző KB-ülésen Horn Gyula e rendszer működtetésében szerepet vállaló ember nézőpontjából így fogalmazta meg a „történelmi igazságtétellel” kapcsolatos politika lényegét: „Kétségtől való tény [...], hogy voltak, akik kötelességüket teljesítették, voltak, akik ezen kötelességüket túlteljesítették azokban az időszakokban vagy azokban a eseményekben, ilyen vagy olyan formában. Ma nem ezeknek a számonkérésére van szükség. Ezt azért is fontosnak tartom az általános politikai helyzet szempontjából, mert nagyon sokan vannak azok egyfelől, akik ma nagyobb reformerek, mint valaha voltak, többen vannak ebben a teremben, akik akkor is felemelték a szavukat, amikor ez nem volt dicséretes, [...] de azért meg kell mondanom, hogy mindannyian, egyikünket sem kivéve, mi is szolgáltuk mindannyian a rossz politikát. Kivétel nélkül. Mert ha nem akartuk volna szolgálni, akkor akár pártapparátusbeli, akár más tisztségeket is fel kellett volna ajánlani. Tehát itt a tetemrehívásra vagy felelősségre vonásra gyakorlatilag, akik részt vettek ennek a politikának a szolgálatában, ezek mind alapot adnának erre. Ilyen úton nem lehet haladni. Sem azon az úton, hogy akarok, de csak félig-meddig, igazságot szolgáltatni, sem azon az alapon, hogy elindul egy boszorkányüldözés vagy tetemrehívás.” Tehát a párt politikája ebben a helyzetben csak egy irányba mutathat. „Nagyon lényegesnek tartom [...], ezt hangsúlyozzuk mindenütt, itt megbékélésre hívunk, még hozzá olyan megbékélésre, amely kizárja a tetemrehívást.”¹⁸

Ez a megbékélés politikája, ez állt az események kezelésének középpontjában. Nagy Imre temetésének előkészítése már e jelszó jegyében zajlott. E politika lényege tömören annyit jelentett, hogy a hatalom elismeri, a rendszer, amit működtetett, történelmi bűnöket követett el, és fejet hajt az áldozatok előtt, a társadalomtól azonban elvárja, hogy a megbékélés jegyében ezzel elégedjen is meg. Aki ezt az alkut nem fogadja el, akár balról, akár jobbról vagy bármilyen más politikai irányból, szélsőséges csoportosulásként lesz definiálva.

Nagy Imre újratemetése, amelyet a párt nagy igyekezettel próbált a megbékélés emléknapijává deklarálni, egyben főpróbája is volt a megbékélés politikájának.

*

18 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei, I. S. Kosztricz Anna (szerk.). Magyar Országos Levéltár, 1993, 1000.

Az újratemetés előkészítését óriási figyelemmel és nem kis aggodalommal kísérte a párt. Az esemény operatív előkészítése minden bizonnyal a rendszer történetének legalaposabb és legnagyobb apparátust megmozgató állambiztonsági feladata volt. A temetés előtti utolsó KB-ülésen kézzelfogható volt a feszültség, és alig akadt hozzászólás, amelyik így vagy úgy ne fejezte volna ki aggodalmát a temetés kiszámíthatatlan következményei kapcsán. „Alig két hét van a temetésig. Meggyőződésem szerint ez nagy erőpróba lesz a társadalom, a párt, a rendszer, a belső viszonyaink szempontjából”¹⁹ – fogalmazott Horn Gyula.

A temetés állambiztonsági előkészítése bizonyítja, hogy mennyire komolyan vette a párt a temetésben rejlő veszélyeket, és a befolyásolás irányai szemléletes képet adnak arról, hogy a 89-es átmenet időszakában mitől féltek, milyen tendenciákat igyekezett elkerülni, és milyen irányba próbálták vezetni a társadalmat.

A KB Nemzetközi, Jogi és Közigazgatáspolitikai Bizottsága 1989. április 28-ai ülésének – amelyről fentebb már idéztünk – első napirendi pontja „Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos jogi és biztonsági intézkedések, az ellenük folytatott büntető eljárás felülvizsgálatának jogi lehetőségei” volt. Egy a bizottság ülésére összeállított belügyminisztériumi jelentés Nagy Imre és társai temetésének előkészületeiről ismerteti a legfontosabb körülményeket, beszámol arról, hogy a Belügyminisztérium szervei a temetés előkészületeit továbbra is figyelemmel kísérik. Folytatják az eseményt szélsőséges elképzelések megvalósítására felhasználni szándékozó személyek és csoportok felderítését, ellenőrzésüket megszervezik, a lehetséges megelőző, akadályozó, korlátozó, elterelő, befolyásoló intézkedéseket megteszik. A június 16-ai események zavartalan lebonyolítására – külön tervek alapján – biztosító intézkedéseket fogantatosítanak.

Még az ülés vitája előtt Grósz Károly javasolta, hogy találkozzójukról ne adjanak ki kommunikét: „Tudniillik az első napirend tartalma olyan, hogy csak elindítjuk a telefonok özönét, nem fogunk tudni megkapaszkodni...” – érvelt a főtktár. Kótai Géza azonban felhívta a figyelmét, hogy a *Népszabadság*ban már megjelent Thürmer elvtárs nyilatkozatában, hogy a témát a bizottság tárgyalni fogja. Grósz Károly talán kissé feszülten reagálva azonban fenntartotta álláspontját: „Amit most elsőnek tárgyalunk. Tulajdonképpen ezzel van görcsöm... Erről ne legyen, hát összekuszáljuk a frontot” – fűzte hozzá, majd rátértek a napirendre, Horváth István kapott szót, aki Király Béla beutazásával kapcsolatban afelől érdeklődött, hogy a Belügyminisztérium hogyan döntsön a beutazási engedélyekkel kapcsolatban: „Szóval, hogy tehát kiadjuk-e nekik. Nekünk és nekem az a javaslatom, hogy adjuk ki ezt, nem tudjuk elkerülni. Ugyanakkor lépéseket kellene tenni abban az ügyben, ez politikai természetű és diplomáciai természetű. Hogy azért nekik itt megfelelő magatartás-szabályaik legyenek, hogyha itt, Magyarországon vannak.” Néhány hozzászólás után a következőt is hozzáfűzte: „Ha Nagy Imrét rehabilitáljuk, akkor itt vacakolni azon, hogy a Király Bélát meg a többieket beengedjük vagy nem engedjük, meg a Nagy Imrének

a temetését megengedjük, hátha azt elviseljük, ehhez képest, hogy most idejön 500 vagy 600 ember, mindegy, hogy kik vannak rajta egyébként. [...] nem az a zavaró, hogy mit szólnak a Pongráczhoz, mit szól a társadalom. Itt az egész 56, illetve a Nagy Imre.”

Grósz Károly az újratemetés után esetlegesen kialakuló rendszerellenes tömegdemonstráció kapcsán kifejtette, hogy egy nagyon precízen és pontosan kidolgozott forgatókönyvet kell az illetékes szerveknek készíteniük, „meg kell jelölni azokat, akiknek ebben dönteni és parancsot adni, én azt hiszem, ezt kormányzati szinten kell megtenni” – tette hozzá.

Nagy Imre és társai temetésének előkészítésére megalakult az állambiztonsági szervek operatív bizottsága, melynek feladata volt a temetés előkészítését és lebonyolítását végrehajtani. A bizottság külön Intézkedési Tervet, ehhez kapcsolódó Sajtótervet és június 16-ára konkrét Operatív Biztosítási Tervet dolgozott ki, amelyben – a hivatalos meghatározás szerint – „a fő hangsúly a kegyeleti jelleg erősítése, a nemzeti gyászra és a nemzeti megbékélésre, az új közmegegyezés előkészítését szolgáló titkosszolgálati tevékenységre helyez[ődött].”²⁰ Május 9-én tartott ülés a bizottság feladatát a konkrétumokra is kitérve az alábbiakban határozta meg:

„A politikai vezetés álláspontja az, hogy a temetés teljes nyilvánosságát biztosítani kell, azon mindenki részt vehet, [...] de nem engedhető meg, hogy az esemény politikai demonstrációvá váljék, s ez ugyancsak nem engedhető meg a város más helyein sem. [...]

Emellett meg kell kísérelni a közvéleményt a kormány mellé állítani, ehhez minden eszközt igénybe kell venni. [...]

Az információszerzésen túl kiemelten kell kezelni az olyan kombinációkat, aktív intézkedéseket, amelyek a kegyeleti gondolatkörre orientálnak, a rehabilitációt és a végtisztesség megadását helyezik előtérbe. Minden ettől eltérő kezdeményezést a lehetőségekhez képest akadályozni, korlátozni, eltéríteni kell. [...]

Hálózati pozíciókat dezinformálásra is fel kell használni. Elképzelhető, hogy az eseményt szélsőséges elemek akár fegyveres akciók végrehajtására is felhasználhatják, [...] ami visszarendeződéshez vezethet. Lehet, hogy ezt a veszélyt is terjesztetni kell. [...]

Az illetékes külügyi tisztviselőn keresztül egy „baráti” beszélgetés keretében [...] tájékoztatást adjanak Mark Palmernek, az USA budapesti nagykövetének, és kérjék fel, hogy az alternatív szervezetekben meglevő ismeretségeit felhasználva igyekezzen az esemény kegyeleti jellegét erősíteni, a politikai demonstrációról lebeszélni. [...]

Ki kell választani azokat a hálózati személyeket, akik alkalmas pozícióban vannak, és az eseményeket az általunk kívánatosnak tartott irányba befolyá-

20 Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. Budapest, 1996, Magvető Kiadó, 393.

solhatják. [Aláhúzás az eredeti szövegben.] Részükre részletes, személyre szóló feladattervet és magatartási vonalat kell kidolgozni. [...]

A független lapoknál meglevő pozícióinkat fel kell használni olyan cikkek megjelentetésére, amelyek azt sugallják, hogy a nemzet érettségének bizonyítéka lesz [Aláhúzás az eredeti szövegben.], ha a június 16-ai események rendben zajlanak le.”²¹

A május 15-ei emlékeztető előirányozza, hogy „Az Intézkedési Terv folyamatos, gördülékeny mozgást igényel a végrehajtó szervek részéről, és olyan időzítést, hogy hatásának csúcspontja a temetés előtt egy-két héttel jelentkezzen”.

A jelentés külön hangsúlyozza, hogy „minden intézkedést, közlést, ‘következtetést’ lehetőleg áttételesen kell célba juttatni, hogy azokról ne lehessen rájönni egy központi akarat érvényesülésére”.²² [Aláhúzás az eredeti szövegben.] Az állambiztonság e fedőtevékenységével a későbbi értékelésében nem volt elégedett. Az újratemetés tapasztalatait összefoglaló jelentés, mely azzal a céllal született, hogy e tapasztalatokat október 23-ára való felkészülésre hasznosíthatóvá tegye, hangsúlyozza, hogy „a különböző kombinációkat, akciókat kellő körültekintéssel kell megszervezni arra is ügyelve, hogy a későbbiekben ne lehessen visszakövetkeztetni az állambiztonsági szolgálat kezdeményező szerepére. Pl. játszmás ügyek.” E passzusnál egy kézzel írt megjegyzés olvasható: „Oda kell figyelni, hogy jun 16-nál felmerült, hogy a TIB-et irányítottuk!”²³

Hogy érzékelte az állambiztonsági szervek munkájának alaposságát és tevékenységük irányát, idézünk néhány részletet a további bizottsági ülések beszámolóiból.

Taktikai szempontból is nagy hangsúlyt helyeztek az emigráció befolyásolására, hiszen politikájuk hatékonyságát nagymértékben erősíti, ha a megbékélési politika jegyében nyilatkoznak az emigráció tekintélyes egyéniségei. Ezért különös figyelmet fordítottak Király Béla és Kopácsi Sándor befolyásolására, akiknek baráti körökből szervezett ügynökökön keresztül igyekeztek meggyőződésükké tenni a megbékélés gondolatát. E két személyt különös körültekintéssel tartották szem előtt. Az operatív bizottság május 15-ei ülésének emlékeztetője szerint: „A BM III/I., III/I. és a III/III. csoportfőnökség [...] Kapcsolatba léptek Kopácsi Sándorral, aki megerősítette a Magyar Nemzetben megjelent levelét, annak pozitív kicsengését.”²⁴ [...] A tárgyalásokat folytatják vele, pozitív hozzáállása erősíthető. [...] Király Bélával szintén van kontaktus, ő ridegebb Kopácsi-nál, de valószínűleg hajlandó a mi elképzeléseinket erősíteni.

21 Hankiss Ágnes (szerk.): *Állambiztonsági játszmák, 1988–1989*. Budapest, 2012, Hamvas Intézet, 103–108.

22 Kenedi: i. m. 279.

23 Uő., uo. 399.

24 A cikk címe: Torontói üzenet.

„A MTV Panoráma című műsorának forgatócsoportját Király Bélához (USA) és Kopácsi Sándorhoz (Canada) utaztatjuk „Erdélyi Lajos” fn. tmb. segítségével. [...] Feladat: [...] mindkét személy ítélje el a temetés politikai indítékú felhasználását.”²⁵

A BM III/II. csoportfőnökségnek utasításba adták, hogy Király Bélát június 9-étől 23-áig 3/e és 3/a rendszabály útján ellenőrizzék.²⁶

Az emigráció befolyásolását célozta – idézet az állambiztonság emlékeztetőjéből –, hogy „Mark Palmer USA-nagykövet felvette a kapcsolatot egy Charles Gáti nevű amerikai állampolgárral, és felkérte, hogy a temetésre beutazó emigránsok felé továbbítsa: csak azt tegyék, amit a szervezők mondanak, semmi attól eltérőt ne kezdeményezzenek, mert az nem lenne hasznos”.²⁷

Az emigráció körében végzett munka hatékonyságát jelzi, hogy az állambiztonsági jelentés május 22-én már arról ad számot, hogy „Az emigráció felé az információ betáplálása megtörtént”.²⁸ III/I. és III/II. csoportfőnökség pedig utasításba kapta, hogy állítsa össze „azoknak az emigránsoknak a listáját, akik pozitívan vagy akár csak nem elutasítóan fogadják a kormányzat megbékélést célzó politikáját”, és ahogy a jelentés megállapítja: „Ezek a személyek képezhetik a jövőben emigrációs politikánk bázisát.”²⁹

Fontos volt, hogy a Szabad Európa Rádió adásaira is befolyást tudjanak gyakorolni. A május 15-ei emlékeztető még csak tervként említi, hogy „Kísérletet tesznek a SZER irányába az általunk elképzelték szerinti hangvétel erősítésére”,³⁰ de figyelmeztet arra, hogy a „SZER felé tervezett intézkedést csak abban az esetben lehet megtenni, ha biztosítható, hogy nem fedik fel, hogy a mi kezdeményezésünk”.³¹ A május 22-ei emlékeztető már arról számol be, hogy a „SZER felé a tervezett kezdeményezés megtörtént, eredményessége 2 héten belül mérhető lesz”.³² Az egy héttel később íródott jelentés pedig már valószínűsíthetőnek tartja, hogy „a rádió a mi elképzeléseinknek megfelelő műsorokat fog sugározni”.³³

Természetesen az itthoni közvélemény szempontjából a hazai sajtó befolyásolása kulcsfontosságú feladat volt. Az állambiztonság által készített sajtótervek rögzítették, hogy mikor, melyik újságban, milyen cikk jelenjen meg a felelősök megjelölésével. Az elkészült cikkeket megjelenésük előtt be kellett mutatni a csoportfőnököknek.³⁴ Az operatív bizottság előirányozta, hogy „a rádió, a TV és az

25 Hankiss: i. m. 158.

26 Kenedi: i. m. 315.

27 Uő., uo. 278.

28 Hankiss, 113.

29 Kenedi, 323–324.

30 Uő., uo. 278.

31 Uő., uo. 279.

32 Hankiss, 113.

33 Uő., uo. 118.

34 Kenedi, 279.

MTI tartói a temetés napján tartózkodjanak az objektumokban, és két óránként tegyenek jelentést a központoknak”.³⁵

A közvélemény befolyásolására az egyházi kapcsolatokat is felhasználták. A III/III. csoportfőnökség 1. osztályát utasították, hogy hálózati személyeiket igazítsák el, a hívek körében a nemzeti megbékélés szükségességét hirdessék.

A temetésben részt vevő civil és politikai szervezetek ellenőrzését képletesen jellemzi, hogy június 1-jei Intézkedési Terv több mint 60 ügynököt nevesít, akikkel az operatív és megelőző intézkedésekben számolnak. A rendezvény operatív biztosításához pedig igénybe vették az Állambiztonsági Szerv teljes SZT-állományát.³⁶

A temetés másnapján készült négyoldalas jelentés megállapítja, hogy „az események, az előkészítés időszakában végrehajtott megelőző, befolyásoló intézkedések hatására, az előzetesen meghatározott tervek szerint rendben lezajlottak” – azzal együtt, hogy a jelentések és a visszhangok azonban nem voltak egyöntetűen kedvezők. Az idézett összefoglaló többek között megállapítja, „hogy az előzetesen eltervezett és a rendezőkkel történt megállapodás – amely a kegyeleti jelleg kidomborítását, a nemzeti megbékélés hangsúlyozását tűzte célul – a rendezvényeken nem dominált egyértelműen”.³⁷ A rendezvényen elhangzott három „uszító” beszéd volt az, ami a megbékélés és a kegyelet hangulatát megtörte. „Az elhangzott beszédek nem tükrözték az elvárható önmérsékletet, több felszólaló nyíltan felvázolta – és esetenként követelte – a rendszerváltozás programját. Különösen érzékelhető volt ez Rácz Sándor és Orbán Viktor a Hősök terén, valamint Méray Tibor a temetőben elhangzott beszédében.”

„Megvan-e a lehetősége annak, hogy a magyar hősök véréből felvirágozhat a magyar szabadság?” – tette fel a kérdést Rácz Sándor saját magának. A válasza egyértelműen nem volt. Ennek oka a szovjet csapatok jelenléte, a kommunista párt léte, amely „görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz”, és a szétfolyó társadalom. Rácz Sándor mindhárom érvével súlyosan megsértette a megbékélés jegyében elvárt irányultságot. Orbán Viktor beszédében, fogalmaz a jelentés, „az MSZMP-t megvádolta azzal, hogy zsákutcába vezette az országot, és a ‘magyar fiatalságtól elvette a jövőt’. Támadta a hatalom képviselőit, akik a ‘forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázták’, és ‘ma szinte tülekednek, hogy mintegy szerencsehozó talizmánként megérinthessék ezeket a koporsókat’. Méray Nagy Imre sírjánál mondott beszédében kifejtette, hogy közönséges gyilkosok voltak azok, akik „bitófára küldték” a temetetteket, és most „bearanyozott nyugalomban élvezik elvesztett hatalmuk megőrzött kiváltságait”. Ezek a mondatok súlyosan sértették az MSZMP érzékenységét.

A KB és a párt eseményt értékelő nyilatkozataiban azonban szinte tapintható volt a megkönnyebbülés. Mégis ezt az érzést talán az a levél adja vissza

35 Uő., uo. 324.

36 Uő., uo. 321–330.

37 Uő., uo. 389.

legérzékletesebben, amelyet egy az eseményekért felelős állambiztonsági tiszt fogalmazott a temetést értékelő jelentés kommentálásaként: „Kedves Feri! Köszönöm, profi anyag. [...] Kiegészítő magánmegjegyzéseim: – 100 000 embernél több volt kint, de ha csak 100 000 volt, az is önkéntesen, az ország különböző részéből méltóságteljesen demonstrált. Ez Palmer után szabadon: valóban történelemkönyvi fordulóponti eseményként lesz emlegetve. – Sajnos, hogy ezt a hatalmas tömeget a párt hallottai (sic!) tiszteletére nem az MSZMP mozgatta meg. – Bebizonyosodott, hogy az MDF kiváló tömegszervező és tömegirányító emberekkel és jó rendezőgárdával rendelkezik.”³⁸ Ezt el kell ismerni, és ezzel hasonló 100 000-es MSZMP- rendezvényekkel versenyezni kell. OUK üdvözléssel: Imre (a nagydoktor lódoktor) P. S. OUK= Októberben Újra Kezdjük.”³⁹

23 nappal a Nagy Imre újratemetése után, június 29-én az OUK-jelszó jegyében megalakult az új állambiztonsági bizottság azzal a céllal, hogy október 23-a operatív előkészítését biztosítsa, az ülésen készült emlékeztető instrukciói szerint „ugyanazon vezérlő elvek alapján [...], mint az június 16-a előtt történt. Ezek továbbra is az új társadalmi közmegegyezés, a békés átmenet, a nyugodt, zavarmentes politikai fejlődés kell hogy legyenek a demokratikus szocializmusba [kézzel írt margószéli jegyzet].” Az újratemetés tapasztalatával a háta mögött az állambiztonság magabiztosan nézett a feladat elé. Voltak persze ebben a kihívásban is újszerű feladatok, hiszen „ideológiai” nehézséget jelentett, „hogy október 23-ának június 16-ával szemben nincs meg a kegyeleti, gyász jellege”. Valamint, ahogy az emlékeztető megállapítja, gyakorlati-szervezésbeli probléma, hogy „nem számíthatunk arra a konstruktív, segítő együttműködésre, amely a Történelmi Igazságtétel Bizottsága részéről az elmúlt hónapokban megnyilvánult”.⁴⁰ De minden áthidalható. A hatékony propaganda érdekében az emlékeztető azt a feladatot irányozza elő, hogy az ellenzék soraiban megfogalmazódó követeléseket fel kell mérni, s mindazokat, amelyek „az új közmegegyezés irányába hatnak, célszerű még a kinyilvánításuk előtt a hatalom oldaláról kezdeményezni”. Valamint „sugallni kell, ha kell, erőteljesen [kézzel írt, margószéli jegyzet], a társadalom felé, hogy érettségéről június 16-án bizonyos tanúságot tett, de október 23-án ennek minőségileg magasabb fokára lesz szükség”.⁴¹

38 A temetés megszervezésének és biztosításának felelősségét az ellenzéki szervezeteknek kellett vállalniuk. „Az esemény zavartalan lebonyolításáért a felelősséget a szervezőkre kell hárítani” – fogalmazta meg az instrukciót egy operatív bizottsági emlékeztető, 33. Az MDF állított ki 3000-es létszámú szervezőgárdát Lezsák Sándor irányítása alatt. Az MDF önkénteseinek rendfenntartói az egy évvel korábbi erdélyi tüntetésen már bizonyították hatékonyságukat.

39 A Belügyminisztérium – legfelsőbb politikai vezetésnek készült – jelentése Nagy Imre és társai újratemetéséről és az ezzel kapcsolatba hozható eseményekről: http://www.rev.hu/89/f?p=107:18:2341959404363174::NO:RP,18:P18_DOC_ID:161 (utolsó letöltés: 2014. július 20.)

40 Kenedi: i. m. 398.

41 Kenedi: i. m. 398.

Tornai József

Halott angyalok

Pusztul a leveled, mégis virágzol.
Milyen buja voltál, hibiszkusz,
lombod fölszökött a mennyezetig,

eltakartad a könyveimet. Te voltál
a május és a nyár zöld bódulata.

Mi történt veled, öreg lettél és
beteg, mint én? Mit jelent ez az öt-hat
piros bimbó és teljes kibomlás, mintha

vigyáznál rám, vigyáznál örömeimre,
kopaszodó ágaid hadakoznak valamivel,
ami ismeretlen. Nem tudlak meggyógyítani!

Milyen rossz virág-orvos egy költő,
csak siratni tudja tavalyi burjánzásod,

nem képes lemondani piros díszeidről.
Fölszedem a sárga hólyagos leveleket
a földről. Nincsenek gondolataim, nem
menthetem meg se magamat, se téged.

Mit tehetnék én egy virágért, mikor
a legáthatóbb pompázás is szegyenbe hull,
és tudom, hogy holnap már a szirmaid

is megadják magukat valamilyen
pogány káromkodásnak, bosszúnak,
dühnek. Mit kell még fölázdozniuk
a halott angyaloknak a föltámadásért?

Barátom, ez a tánc

Szeretni a halált? Erre még nem gondoltam.
Szeretni valamit, ami nincs, mégis van?
Szeretni, átkarolni valami derekát,
aztán csak forogni, forogni vele, ez a tánc!

A böllér-istenek

Láttam elég patkányt pusztulni a Sertésvágóhídon,
vízfecskendővel dolgoztunk, nem volt irgalom.
Lestem, hogy kábítják s döfik le a sivító malacot,
itták a böllérek a vért, szívükből, míg kiforrt.
Locsoltuk a raktárban a belobbant szenet,
tömtük zsírral, hússal a vagont, Moszkvába ment.

Egész nap búzlótt rajtam bakancs, overál,
fekete volt az öltözőben a lábam, lepte tetűnyáj.
Kütelki sihederek hada izzadt együtt velem,
nevetve izgultak kitalált történeteimen.
Ők egymást túlröhögve mesélték el az éjszakát:
hogyan sikerült egy-egy asszonytól meglógni ablakon át.

Kopogott a sárga keramit a talpunk alatt,
míg szürkülni kezdett, és a villamosunk hazafelé szaladt.
Egyszer összevitatkoztam a párttitkárral, hogy a lét
ura vajon egyetlen Úr vagy a kicsillagozott semmiség?
Lettem kirúgott munkás már a másnapi kapun,
vigyorogva adta át a csákós portás az útilapum.

Milyen volt akkor ifjúságom? Eljutottam-e magamig?
A dombokat szerettem faggatni, az akácok ígéreteit:
én is olyan hatalmas lesznek egyszer, akár
ők, kiktől rejtelem volt házunk mögött a határ?
Lent mocsarak, fönt a sirályok jajsza.
Esténként megigézetten futottam anyám karjaiba.

A nyersbőr bakancsot, titkárral a vitát
rég elhagytam, ciceréztem a szomszédbeli lányt.
Mégse felejtettem kuli-időm és a kora reggeli
futásokat, hogy az utolsó vonatra föl tudjak ugrani,
ahogy ma is látom, amint jön a többi ferencvárosi gyerek,
a patkányos vágócsarnokot, állat-testvéreket,

ahol együtt túrtuk az izamos-véres vágóhídi
szemetet, s szerettük egymást, ahogyan
jövőtlen kölykök szoktak, verekedve, boldogan.
Mi lett belőlük húsz-ötven év után?
Elárulja-e valaha valamelyik szellem-apám?
Tavaszkedv és leejtett fej: ez életünk köre.
Ami közben történt, a böllér-istenek merénylete.

Az ócska, halál-vemhes dal

Terítő nélküli deszkaasztal,
poharában a bor,
és én a kis, éretlen pulya,
nem értettem semmit abból,
ahogyan apám újra meg újra nekikezdte:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Húzta a cigány, húsvétot
ünnepezték a fűzfák,
és én csak sok évvel később
fogtam föl annak a tűzbe-forgásnak a titkát,
ahogyan apám újra meg újra elnyerítette:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Mit tudhattam még akkor a szerelemről,
apám amelytől annyit szenvedett?
És még a lombozó testvéreim se
képzelhették, mitől olyan fájósak az emberszivek:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Meg kellett érnem apám vadmén-kevélységét,
meg kellett innom piros kadarka-borát,
mire megtudtam én is, miről szól az a dal
és mit jelentett az a tánc:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Ártatlan voltam, hogy tudhattam volna,
micsoda élet-veszedelem
az áram, amely átfutott s azóta is
mindig átrobban a hím-nőstény-öleken:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Jaj, férfiak, nők üszkös, büszke tánca,
hányszor gyötrődtem meg én is örültségedet!
Hol vagy, apám? Én is öreg vagyok már,
a hús-émlékektől mégis reszketek,
s kiáltozom magamban az ócska, halál-vemhes dalt:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”

Föld és kozmosz

Kohán György festménye

Úgy volna jó élni, hogy valaki
fogja a kezem. De a felhő nem kéz
és az eső hiába hizlal földet,
a fák korhadnak, kidűlnek, a virágok
panaszkodnak, lepereg szirmuk a szélben,
és ott vagy a pusztában egyedül.

Mire vársz? Mesékre? De a betegséged
nem mitikus köd, vénséged nem legenda
elméd határán, nem délibáb. Csodálkozol
a hajlott szivárványon, és te is
ott vagy a pusztában egyedül.

Pókhálós koponyák. Húsrothadásra
ítelt paradicsommadár, gorilla,
ember a pusztában egyedül.
Édesem, látod, elég ez a könnycsepp.
És ha marad belőlem egy urna vagy

elviszi elparázslott testem
a folyó, mondd azt, hogy
ne bántsatok, föltámasztó
hatalmak. Mondd azt, hogy dicsértessék
a Föld és a tigris-üvöltéses kozmosz!

Parasztzsoltár

Szomszédasszony talpig feketében ül az utcai szobában, háttal az ablaknak, homlokába húzott kendője árnyékot vet amúgy is sötét arcára. A szeme alatti árkok lefolynak ráncos bőrén, két horpadt orcáján, vonallá szorult száján, csontos állán, le a most is szabályosan megkötött kendő csomójáig. Szomszédasszony kálvinista, az volt huszadíziglen minden felmenője, mégis, ahogy felnéz rám sírástól vöröslő szemmel, olyan, mint a czestochowai Fekete Mária, gyermek helyett azonban egy láthatatlan korpuszt karol magához, azt ringatja rég meddő ölén. Rám néz, de nem lát, hangokat hall, de nem az enyémekeket, nyomorultak nyomorultja vagyok, ismételteti ura utolsó szavait.

Szomszédasszony nyolcvannyolc éves. Már nem emlékszik, mióta nem nő, nem is feleség; jaj, anya, mama, kapaszkodnak asztrálujjak ruhájába, szívét markolják, fonnyadt húsába vájnak, csontját repesztik, pedig Szomszéd már nincs itt. Hétrét görbedt testét elvették tőle, politúros, rézveretes, tölgyfakoporsóba zárták. *Tebenned bíztunk elejitől fogva*, énekelte ravatala fölött a fiatal tiszteletes szigorú arcú feleségével, hosszú fekete palástban, megpecsételve a megmásíthatatlant.

Szép szertartás volt, elején-végén zsoltárral, közepén a Miatyánkkal, imádkozzunk együtt, kérte a fiatal pap, ám a gyülekezet néma maradt, működni még a régi beidegződések, vagy csak elfelejtették ezt is, mint annyi mást a diktatúra két emberöltője alatt? *Legyen meg a te akaratod*, mondom halkán, az eszem azonban Szomszéd körül jár. Ugyan mit csinálhattak szegénnyel, hogy elfért abban a koporsóban? Hogyan tudták kiegyenesíteni megnyomorodott testét, amit *hetvenhétféle csúz-köszvény-fájdalom-kelevény* zsugorított, gyötört halálra?

Elhúzó madárraj a kilencvenedik zsoltár dallama, ölmos decemberi égen száll, *légyetek porrá, kik porból lettetek*. Az ódon szöveg könyörtelen. Keménységétől hideg futkos a hátamon, hegyes tűk szurkálják szemhéjamat, az öröklét szele fúj a ravatal felett. Szomszédasszony magába roskadtan áll, egyedül van a sokaságban, hiába támogatja kétfelől fia és menyje, hiába veszi körül a népes rokonság. Otthon üres ház várja, üres ágy, üres gang, az üres udvaron nem

botorkál Szomszéd derékszögbe hajlott derékka kukoricát vetni a káráló baromfinak, moslékot adni a disznónak, nem hozza be az ólból a langymeleg tojásokat, és nem néz be soha többet dünyyögve a gazdátlan istállóba, valahányszor elmegy előtte, hó Csillag, hó Betyár, nem villan rá többet a szénfekete nóniuszok szeme fehérje az alomszagú félhomályból, nem hallgatja süket fülével egy másik világból hangzó horkanásukat és dobrolásukat a padlaton.

A ló volt a mindőne. Jobban szerette a lovakat, mint az életit, mondta Szomszédasszony. Nem volt féltékeny rájuk, együtt sírt az urával, mikor be kellett adni őket a kolhozba az apósa halála után. A föld, a ház, a jószág, minden az öregé volt, és az istennek se akarta aláírni az eleje telt lapot. Jöttek hozzá hajnalban, délben, éjszaka is felzörgették. Lépjön be, bátyám, kezdtek szép szóval az elején, a végén meg már bűdös paraszt, itt rohadsz el, ha nem lépsz be, üvöltöttek, és a falnál álltatták reggelig, hogy földagadt a lába, mint a vízkórosoké, de nem és nem, a földet soha, mondta, pedig a felesége is kérlete. Kemény asszony volt, csakhogy belátta: ezek ellen nem töhetünk semmit.

Kimúlni hagyod őket oly hirtelen, mint az álom, mely elmúlik, énekel a pap meg a papné, az erős Istent szólítva, aki az embereket meg hagyja halni. Lám, Szomszéd apját is hagyta. Engedte fölmenni a padlásra az istránggal a pofon után, amit egy tejfeles szájú senkiházitól kapott. Úgy jött haza támolyogva, mint a holdkóros, halottfehér arcán csillagot formázva virított vörösen annak az öt ujjnak a nyoma.

Micsoda fájdalom volt, micsoda szégyen! Mégis mindenki eljött a temetésre, megtelt a ravatalozó előtti tér, és együtt mondta a tömeg a Miatyánkot, pedig az ÁVH-sok végig ott ácsorogtak a temetőkapunál.

A mondott szót elragadja a szél, zengi a zsoldár. Erről ne kérdezze az uramat, erről nem beszél még velem se, figyelmeztetett Szomszédasszony, mikor az apósáról faggattam, és bár szívesen mesélt az életükről, róla csak suttogott, és annyit mondott, Szomszéd soha nem heverte ki ezt a csapást, pedig sok bajt megérték az együtt töltött évtizedek alatt, közülük azonban ez volt a legnagyobb.

Sokat kérdezgettem őket, mert egyedül ők éltek a Vizes utca régi lakói közül, ismerték nagyanyámékat – srégen szemben laktak velük – és a többieket is: a város védelmében elesett fiatal hadnagyot és szép, barna özvegyét, a magtalan, tüdőbajos fiatalasszonyt a sarkon, a rendőrökkel trafikáló Hájast, az orosz katonákkal hetegő Cafka Marist és a bognárékat, akik úgy szerették egymást, mint a galambok, hanem mikor a fiaik elmentek ötvenhatban, vége szakadt a turbékolásnak; hátat kellett fordítani egymásnak, mert sírva fakadtak, ha a másik arcába néztek.

Legelevenebben a háborúra emlékeztek. Szomszédasszony a rettegésre és a bujkálásra – hetekig rejtőzött éjszaka a szalmakazal alatti gödörben a húgával –, Szomszéd meg a katonaságra, ami bevonuláskor a férfiak nagy kalandjának ígérkezett, azonban maga volt a pokol. Tulajdonképpen nem sebesült meg, csak horzsolták az aknaszilánkok, de a derekába és a térdébe alattomosan bekúszott az ukrán tél hidege, aztán lappangva várta, míg eljön az idő, amikor a rozoga,

öreg test már nem tud védekezni. Akkor csapott le rá, amikor az hitte, vége: elmúltak a lázálmok, nem kísértették tovább a háború és fogság rémképei.

A háborúnak sose lősz vége, látja, az én uram is ott fázott ki, azóta is benne van a csontjaiba. Soká nem érezte, most jön ki rajta, nézze, alig tud járni szögény, hiába kenöm azokkal a drága kenőcsökkel minden éjszaka, panaszkolta Szomszédasszony, ha néha átmentem hozzá tojásért, bár magamtól is észrevettem, hogy az udvaron vagy a kotárkában motoszkáló szomszéd mind hajlottabban, mind nehezebben jár. Szomszédasszony elég jól bírta magát, ki-kijött délutánonként az utcára gyomlálni az árkot, megöntözni a járda mellé ültetett sárga violákat, beszédbe elegyedni a szomszédokkal, meghallgatni kinek kije születt, házasodott vagy halt meg, Szomszéd azonban mind gyakrabban kényszerült ledőlni nap közben is, a zöldre festett konyhakredenc párkányán szaporodtak az orvosságos üvegek és a kenőcsös tégelyek.

És mint a zöld füvecske a mezőben... reggel virágzik, estve elhervad, éneklük a tiszteletesék, és bár hivatásuknál fogva sokkal gyakrabban találkoznak a halállal, mint híveik, ketten együtt sincsenek annyi idősek, mint amennyi évet Szomszédék egymással leéltek. Hosszú út van előttük, nem látják a végét, a temetőből hazaérve megölelik egymást, honnan is tudnák, mekkora a Szomszédasszonyra szakadó magány súlya. Soha többet nem ébreszti föl senki a kihűlt kettős ágyban, megint kínozza a reuma, segíts, kend be a térdömet. S ha eszébe jut, valaha cirógatással, simogatással költötték, nem fájdalmas nyöszörögéssel, úgy érzi, megszakad a szíve.

Ül előttem töppedten, mint télen a fán maradt füge, nincsen se könnye, se szava. *Reggel virágzik, estve elhervad.* Reggel még egyenes volt Szomszéd dereka, erős a lába, és a vállára egyetlen mozdulattal hajította föl a teli zsákokat, de felkapta őt is, úgy vitte végig a gangon. Fiam lősz! kiáltotta világgá, és felbolydult az udvar, nyerítettek a lovak, bőgtek a tehenek, kukorékoltak a kakasok, a galambok egyetlen nagy hussanással repültek föl a háztetőről, és bukfenceztek a virágba borult cseresznye fa fölött.

Lám, ott a szemközti falon is a hatvanöt esztendeje készült, fakult fotográfián – kézzel színezte ki a Börcsök fényképész segédje – milyen magabiztosan feszít ünneplőjében. Boldog és büszke vőlegény, bajusza sem tudja eltakarni széles mosolyát. Nem látni rajta, hogy megjárta a háború és hadifogság gyehennáját a Pripjaty-mocsarak semmibe vezető dorongútjaitól Marseilles-ig, a tengerig. Társai a szeme láttára százával vesztek bele az ingoványba, a lovak kapálózva dagasztották a posványt, de hamar megadták magukat, rémült nyerítésük egyszerre ért véget a segítségért rimánkodó, emberi hangokkal. Az iszap gyorsan kisimult fölöttük, csupán a szét pattanó légbuborékok jöttek föl a mélyből néhány másodpercig, elszálló lelkek utolsó üzenetei. Nem volt segítség. Aki egy lépésnyire letért a kitapogatott útról, maga is odaveszett. Egyébként sem lehetett megállni. Hajtották őket nyári hőségben, nyirkos őszen, téli fagyban, pergőtűzben, lovasrohamban, lángoló falvak, becsapódó lövegek és partizánok orvul röpködő golyói közt, napi negyven kilométereket lovagolva, pusztá földön, fa

tetejin, közepin, mög alatta hálva, jeges folyón általúsztatva, csontig ható fagyban, eszeveszett hófúvásban visszavonulva, végül nyitott vagonokban – immár lovak nélkül – keresztül Európán a Földközi-tengerig. Micsoda utazás volt! Vad szél tépázta, jégeső verte őket, és a franciák kövei. Sorfalat álltak a hidakon, állomásokon, gaz verte földeken, amerre baljós csattogással vonszolódott velük a vonat, és akit eltaláltak, nem esett össze, olyan szorosan álltak, hogy az élők megtartották a holtakat. Betört koponyájukból vér és velő szivárgott, fejük a ke-rekek kattogásának ütemére nyaklott előre-hátra, jobbra-balra. Mint madárijesz-tőké a viharban. Azok is vótunk. Madárijesztők. Lovon tankok ellen, ketten egy puskával, annak is befagyott a záványa, húzta el száját Szomszéd.

Elkél éltünknek minden ékessége, elmúlik, mint az árnyék és az álom, hullámszik a zsoldár, akár a tenger.

Szomszédasszony hosszú, fehér ruhában áll az esküvői képen. Szeme sír, mert az apja nem érte meg a menyegzőjét, szája azonban nevet: vőlegénye be-tartotta ígétét. Szomszédasszony huszonkét éves – tizenhat múlt, amikor el-jegyezték egymást –, frissen ondolált haján lebben a fátyol, és nem látszik, meny-nyire didereg a malacért cserélt esküvői selyemben. Csikorgó hidegben, decemberben esküdtek, deres falak visszhangozták a nagytiszteletű úr szavait, *hogy egymást szeressétek*, és a kilehelt pára fehéren gomolygott a szája előtt, az ótemplom fából ácsolt csillárjáról zúzmarakoszorú hullatta rájuk pelyheket, mint-ha bent is havazott volna, de Szomszéd nem akart tavaszig várni. Visszajön és elveszi, bár a pokol minden ördöge útját állja is, ígérte búcsúzásakor, ám azok a gonosz fajzatok ugyancsak iparkodtak. Német, ruszki, angol, amerikai, fran-cia egyenruhába bújva terelték keletre, kergették nyugatra, űzték a szélrózsa minden irányába az éhező, fagyott kezű-lábú magyar katonát, frontról frontra, táborból táborba, csak hazafelé nem, ahová mindennél jobban kíváncszott, és ha valahonnét sarjúszena- vagy istállósza-got hozott a szél, elfutották szemét a könnyek. Állt a szögesdrót kerítésnél, mögötte barakkok, előtte a Földközi-tengerről felszálló, füstként gomolygó fekete köd, bensőjét hegyes karmokkal mardosta az éhség, foga alatt csikorgott a homok, a Szaharából fújta át a fékte-len déli szél, vöröset köptek tőle, mint a tüdőbajosok.

Fényképe nem volt róla, ha azonban behunyta a szemét, látta maga előtt menyasszonyát, a Paradicsom utcai lányt. Magas volt, majdnem akkora, mint ő, maga hajtotta a lovakat, miután apjával az a baleset történt, a vasvilla is a ke-zére állt, de kedvesnek, nevetősnek, feleségnek valónak találta. Nem húzódozott, állta a csókot, és vissza is adta, hanem mikor a blúza alá akart nyúl-ni, akkorát csapott a kezére, hogy még haza felé menet is sajgott a helye.

Sirokkós éjszakákon kerülte az álom. Ilyenkor az apja lovaira gondolt, hó Csillag, hő Betyár, tenyerén érezte a bőrük alatt végigfutó ideges rángást, ahogy megveregette lapockájukat, mielőtt fölszerszámozta őket, és ha üres gyomrába beleállt a fájás, a vasárnapi húsleves emlékét kortyolgatta meg a frissen sült kenyér illatát. Betöltötte a házat, miután az anyja kivette a kemencéből. A bé-kének kenyérszaga van, mondta a fogságból hazaérve. Alig volt jártányi ereje,

negyvennyolc kilót nyomott a kocsiszínben álló mázsán. Vagy két hétig nappal is heverészett a konyhában levő dikón, és evett, evett, evett, mindegy, mit főz édósanyám, csak sok lögyön, fogoly nem válogat.

...ottan meghalunk és földre leesiünk, csapott fel a zsoltár, majd elhalt a dallam, a lelkész áldást mondott, azután a gyászhuszárok – már nem a régi, ezüstszínű fekete egyenruhában, hanem cipzáras orkándzsekiben feszítve – taligára tették a koporsót, és végigtolták a temető kanyargós útjain, azután leeresztették a gödörbe, vissza a földbe, amiből teremtetett, és amiért Szomszéd nagyapja, dédapja, megannyi névtelen őse gürcölt négyszögölt négyszögölgőlöz, láncot lánchoz ragasztva, míg összejött az a huszonöt hold, amiért kulákot csináltak az apjából, és kiforgatták mindenéből. Ellepték a házat, mint a sás-kák, kifosztották a kamrát, vitték a fél zsák lisztet, a zsírt bödönöstül, a húsvétra hagyott sonkát, a darab szalonnát is leakasztották a rúdról, és névvel, címmel ellátva kitették az egészet egy főtéri kirakatba, ott penészedett hónapokig, megszégyenítve minden nyomorúság okozóját, a népnýúzó zsírosparasztot.

Negyven évvel később Szomszéd kapott néhány darab papírost kárpótlásul ennyi meg annyi aranykorona értékben, földet szerzett rajtuk, majdnem annyit, amennyit az apjától elvettek. Persze nem a sajátjukat. Azt a jó város alatti fekete földet elvitte más, aki közelebb ült a tűzhöz – annak a nyikhajnak a fia, aki valamikor azt a pofont adta –, de az övé sem volt rossz, csak kijebb esett. Amikor elkészültek az iratok, egy nyárvégi napon kiment megnézni. Szép nagy tábla volt. Sokat kellett bicikliznie odáig, megfájdult a térde is, mégis körbegyalogolta, ám a határjárást majdnem négykézláb fejezte be. Egy rögot szorongatott, úgy feküdt a mezsgye füvén, míg kifújta magát, és lábában felengedett a görcs. Szép föld, jó föld, örülni köllött vóna, mégse éroztem sömmit, mondta otthon a Szomszédasszonynak, ugyan tögyél vizes ruhát a lábomra.

A marék földet másnap kivitte a temetőbe, és szétszórta az apja sírján.

Nem való az már magának, csóválta fejét a fia, mikor meghallotta, hogy Szomszéd bele akar vágni a gazdálkodásba a tizenöt hektáron. Nem volt elég az a negyven év a téeszben? Miért nem pihen egy kicsit? Se gépe, se állata, se ereje, a két kezével akarja művelni? Ha meg mással csináltatja, a gatyája is rámege, nemhogy haszna lenne belőle. Majd tik segítőtok fiam, válaszolt Szomszéd, úgyis a tiétök lösz nemsokára. Na, arra aztán várhat apám. Nem azért tanultam annyit. Eszembe sincs a földet túrni.

...minden egy helyre mege; földből lett, hasonlóképen vissza is tér a földbe. Ámen, fejezte be búcsúztatóját a Prédikátor szavaival a fiatal tiszteletes, majd lehajolt, hogy göröngyöt vessen a gödörbe. A papné volt a következő, majd a fiú és a meny, utánuk jöttek a többiek. Aszályos volt a nyár, és az ősz sem hozta meg az esőt. A száraz, kemény hantok dűbörögve zuhogtak a koporsóra, mintha köveket dobáltak volna. Szomszédasszony maradt utolsónak. Sokáig állt ott, két tenyere között tartotta, melengette a fagyos rögot, majd szétmorzsolta, és mint lisztet a kelő kenyérre, széttárt ujjai közt szítálta Szomszéd koporsójára.

Filip Tamás

Csak nehogy túlgondoljuk

Mindegy-hajón ülünk,
a bárhova indulón,
akármelyik folyón.
Összeragadt kutyák a parton.
Futnának kétfelé, és körbeforognak,
ahogy velünk a hajó.

Slim poetry szól, sovány
verseiket nyomják a fiúk.
Nem vér- és aranykor ez, nem Ady-idő,
a valódi nem igaz ma,
az igaz meg nem valódi.
Kharón ladikján csak kormány van,
de nincs evező.

Jó szél meg minek, ha nincsen vitorla?
Legfeljebb hűsítene
forró homlokunkat.

A beavatás megint elmarad,
az avantgarden gyepét
föltúrják a vakondokok.
És minden celeb öleb,
ha olykor morog is, sosem harap,
a nagy tömeg jobbra-balra billen,
és minden a helyén marad.

Esély

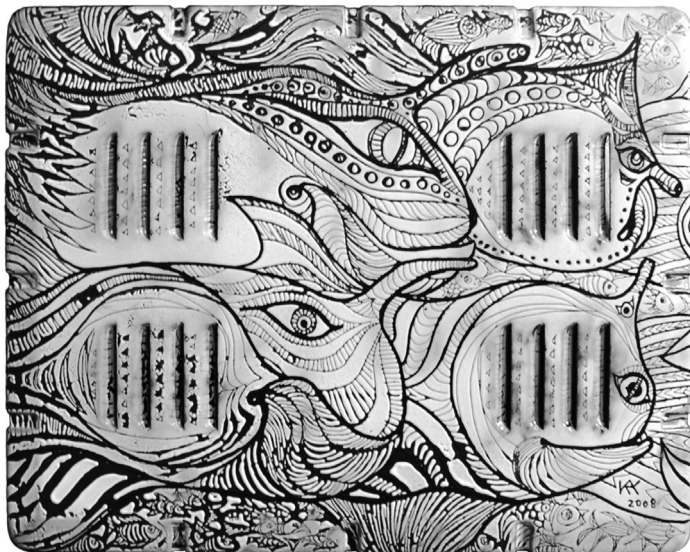
A csigaház hova bújhat,
ha csiga nincs benne
már, hogy fölmásszon vele
az elefántcsonttoronyba?

Egy szobát szeretnék
most azonnal, kályhával,
megvetett ággyal, hogy
kiolvadjon csontjaimból a fagy.

Egyszer itt aludtál.
A sima pléd, vakító lepedő
úgy őrzi tested láthatatlan
nyomait, akár egy várostérkép

az utcák földrengés, tűzvész és
szökőár előtti állapotát, mikor
még jártak a villamosok.

Csak egy gigászi fa maradt
állva, őt mindentől megóvta
a törzsét körbeölelő moha.

Hullám

Ne törődj vele, majd elmúlik, mondta nagyanyám, ha megütöttem a lábam vagy a kezem; látta, nincs semmi nagyobb baj a riadalmon és pillanatnyi fájdalomon kívül.

Ne törődj vele, majd elmúlik – igen, de valóban elmúlik-e, ami egyszer megszületett bennünk? Vagy ott marad már örökre az egyre inkább általunk is kibontakozó teremtés apró mozzanataként?

Papa, a nagy kérdésekre nem tudok válaszolni. Képzeld el, valamikor azt gondoltam, igen, talán lehet... aztán egyre kopott bennem a meggyőződés, mostanra meg beláttam, nem kopás az, nem valaminek az elvesztése, a megbékélés egyszerűsödik így.

Elárult valaki. Ezerkilencszázhetvenben történt, te már régen nem éltél, én meg érettségire készültem. Történelemóra előtt valaki megjegyezte: „Ma van Lenin születésének századik évfordulója!” Már benn ültünk az osztályteremben, vártuk a széles és visszhangos folyosón mikor halljuk meg Konrád atya lépteit.

Valaki kilépett a táblához, és ragasztóval odanyomta Roden gondolkodójának képét. Röhögés, vihogás. Erre egy másik fiú – nem emlékszem, ki volt, felbomlott a rend, az ajtó mellett ülő odaállt, hogy lássa, ha az atya közelít a folyosón – kisollóval lenyisszantotta a Gondolkodó fejét, és Lenin képét ragasztotta a helyébe. Ekkor már mindenki talpon volt, mozgott az egész osztály.

Aztán a fölirat krétával: Hát én még erre is képes vagyok? És egyre újabb díszítés került oda. Én talán Sztálin vagy Mao Ce Tung képét találtam meg valahol, s vittem ki a „Mi bandánk” felirat alá. A szomszéd padsorban mellettem ülő fiú a hátsó szekrényből egy Rákosit ábrázoló képpel gazdagította a gyűjteményt. Egész szépen megtelt a tábla.

Jön! – riasztott a figyelő fiú, mindkét kezével hadonászott, hogy hagyjuk abba, az imént még neki is eszébe jutott valami, azt is odaírta.

Konrád atya belépett a terembe, a maga széles mozdulataival indult volna a katedra felé, ránk, majd a táblára tekintett, arcán még ott ült a jóleső mosoly,

de amikor látta a mondatokat, és fölismerte a képeket, hirtelen, mint aki menekül, odarohant a táblához, szinte rávetette magát, hogy a testével védje, ez volt a benyomásom, s mohón tépni kezdte a képeket, elrejtette őket valahová a reverendájába, a feliratokat vadul letörölte a szivaccsal, még véletlenül se maradjon nyoma, felénk fordult a csupasz tábla előtt, csak a krétához lehetett hasonlítani az arcát, de nem szállhatott fel annyi por, hogy így belepje.

„Senki nem hagyhatja el a termet. Az osztálytitkár tartsa fenn a rendet. Megyek az igazgató atyához.”

És becsukta ránk az ajtót. Nem kellett rendet tartani, mindenki néma volt.

A következő órát megtartották, de szünetre nem mehettünk ki a folyosóra. Időnként egyik, majd másik fiút hívták ki, föl se tűnt. Amikor visszajöttek, egyszerűen leültek a helyükre, kinyitották a füzetet, és megoldották az éppen soron levő feladatot.

Nem tudom, mi történt, de egyszerre belém költözött a rettenet. Képtelen vagyok másként elmondani, s éppen erről az érzésről akarok számot adni neked, apám. Az előbb még semmi nem volt, ártatlan és sima minden, aztán történik valami, és a rettenetnek ez a fémes csikorgása – honnan került elő, miféle hatalom, hogy egyetlen szempillantás alatt kisajátít, s már nem is én vagyok, csak valami üres edény, amelynek megszűnt az akarata, s már ki van szolgáltatva valami nagyobb erőnek vagy törvénynek; uralkodik rajtam, nem tudom, ki vagy mi, már magamhoz van a legkevesebb közöm, nem rendelkezem a mozgulataim fölött, nyom, nyom, egyre lefelé nyom... szörnyű.

Néhány alkalommal éltem át ehhez hasonló: elvesztem. Tudom, hogy elvesztem. Működik a tudatom, működése addig terjed, hogy fölismerjem az elveszésemet, amihez már nincs közöm. Mert ha úgy szünnék meg, hogy már nem tudok semmit magamról, már nem is én vagyok – de így!

Rám szorult a világ, annyira, hogy nyomorékká tett.

Engem nem hívtak az igazgatói irodába, sem a következő órán, sem utána.

Az utolsó órán bejött a prefektusunk, felsorolt három nevet. Azok nem mehettek az osztállyal együtt ebédelni, az egyik félreeső folyosót jelölte ki nekik tartózkodási helyül, az ebédet is külön kapják, sem osztálytársaikkal, sem más osztálybeliekkel nem érintkezhetnek a további intézkedésig. Igen, így: nem érintkezhetnek... ez a furcsa kifejezés maradt meg bennem, mert ugyan miért akarnék érintkezni bármelyik osztálytársammal. Legföljebb dumálunk, röhögcsélünk, Rubnerrel azzal szórakoztunk, hogy bármilyen marhaságot mondtunk egymásnak, erre elkezdtünk röhögni, eleinte erőltetve, majd az erőltetés előbb-utóbb átváltott tényleg röhögéssé, hogy már rázkódtunk tőle; vagy a fiúkkal kimegyünk focizni a szigetre, de hogy érintkezni...

Különösen azért jegyeztem meg jól ezt a kifejezést, mert a három fiú közül az egyik én voltam, aki „nem érintkezhettem”.

Az én nevem?

És ehhez a néhány hanghoz vagyok kötözve? Ez lennék én? S ha ez elhangzik, akkor már nem tehetem azt, amit szeretnék, hanem a félreeső folyosó, és sem az osztálytársaimmal, se más osztálybeliekkel... De hiszen...!

Nem volt más lehetőségem. Óra végén a többiek kivonultak a teremből, rám se néztek, az a fiú sem, aki odaragasztotta Rodent, a Lenin-fiú sem, aki a fejet vitte, de a mellettem ülő Rákosi-fiú sem, és akik mindenfélét írtak a táblára. Maguk elé néztek, nem törődtek velem, pedig élvezték a felfordulást, és bekiáltottak időnként: még, még valamit írjatok, és mondtak néhány ötletet.

Elvonultak, csak mi hárman maradtunk, mint amikor lefejtik a húst, és csak a fehér, kiábrándító csont marad.

Elvezettek a félreeső folyosóra. Tudod, papa, pocsék helyzet volt. Ne kapard, fiam! – figyelmeztetett a felügyelő, akit kirendeltek az ellenőrzésünkre. Nem is vettem észre, hogy körmömet belemélyesztettem a fal mészfestésébe, csak most, hogy rám szóltak. Nem tudom, miért, összerezszentem. Aztán leguggoltam, mert erőtlennek éreztem magam, de féltem, hogy észreveszik, és bármekkora erőfeszítésbe került is, kiegyenesedtem. A folyosó egyre levegőtlenebbé vált. Hús-huszonöt méterre lehetett a vége, széles volt, és magas, de mintha megindultak volna feléd a falak; és nem tudod, miért vagy ott, miért mozog, miért szorít egyre kisebb térre a világ – a világ? vagy ki tudja, ki és mi szorítja, igazgatja a távolságokat és a tárgyakat – mindenestre cudarul éreztem magam. Fáj a tüdőm, annyira kevés levegő jutott bele. Talán te is így érezted, mielőtt meghaltál? Mert azt tudom csak így elképzelni.

Ó, de jó lett volna, ha élsz! És akkor odajössz, szélesen a folyosón: na jó, hagyják abba ezt a hülyeséget! Gyere, fiam! – és átkarolod a vállam, már nem közeledik a folyosó vége és a falak, nem kaparászom a festést, hogy észre sem veszem, szóval minden olyan jó lett volna, olyan normális.

De nem. Te nem voltál sehol, s ott, ahol a távolban a felügyelő sétált keresztbe a folyosón, s a másik két fiú is csak tengett-lengett valahol a közelemben, nem gondoltam rád. Nem tudtam gondolni rád. Mert a veled együtt való gondolkodást nem tanulhattam meg. Így aztán nem tudom, milyen, amikor apa jön, és átkarolja a vállam: na jó, ebből elég! És elmegyünk együtt valahová, valahová a szorításból, a rettegésből, és nincs szükségünk semmire, a dolgok olyan természetesen, maguktól következnek.

(Tudod, mi jutott eszembe, apám? Hogy te most valahol szenvedsz – valahol? Térelnevezést adok létezésednek, pedig talán téren és időn kívül vagy, s attól szenvedsz, hogy rád gondolkok; az én fájdalmamtól szenvedsz. Ez a te büntetésed. Pedig, papa, tudom, elég lenne már neked a szenvedésből, elég, elég!)

Nem kértem az ebédet, a vacsorát sem. Megátalkodott vagy, fiam, mondta a felügyelő, nem akarta visszavinni az ételt. Nem elég a többi, még ez is?!

Mi az a többi? – üvöltöttem volna, de addigra már fáztam. Nem a bőröm, nem a húsom fázott, hanem valamilyen más rész bennem, de az irgalmatlanul. Pedig április végét írtak, néhány nap, és nyitnak a strandok.

Fel akarom keresni Konrád atyát! – közöltem egyszer csak recsegő hangon. Úgy jöttek elő belőlem a szavak, mintha valami berozsdásodott ajtó nyikordulna, vagy megakadt gép lendülne tovább, törve-zúzva mindent maga előtt.

Elutazott – még a kora délutáni járattal elutazott –, kaptam a választ. Feltűnt a prefektus. A felügyelő kezében még ott tartotta a vacsorát. Egyél fiam, szólt szelíden, ebben a korban enni kell!

Úgy mondta ezt, olyan egyszerűen, annyira természetesen, hogy azt gondoltam: hiszen semmi nem történt, semmi, nem közelítenek a falak, nem fogyott el a levegő, enni kell, buta játék az egész.

Aztán harmadnapon... igen, a harmadik napon, fizika óra közben, mi volt a tananyag, az elektromos feszültség vagy valamilyen csillagászati ismeret, nem emlékezem, belépett a testvér, aki mindig körbevitte az igazgatói körözhvényeket. Vid atya átvette a könyvet, fiúk, tessék fölállni, a körözhvényt mindig fölállva kellett végighallgatni, tudtam, rólam lesz szó; dehogy tudtam, illetve úgy nem tudtam, hogy tudtam... már mindenbe belegabalyodtam.

Addigra már elhittem, hogy valami súlyos bűnt követtem el, megátalkodott gonosz vagyok, egy senkiházi, aki már ne akarjon semmit, ne legyenek vágyai, ne gondolja, hogy ő majd egyszer, és hogy valami szép és boldog idő... nem, menjek a fenébe, minek akadályozom a magam ócska tipródásával a világ természetes menetét.

Anyám, ha most kitiltanak az ország valamennyi középiskolájából, mennyire szenved majd. És én nem bírom elviselni az ő fájdalmát, szemrehányó tekintetét! Papa, bevallom, akkor nem gondoltam rád. Talán, mert nem tudtam elképzelni, végképp nem tudtam elképzelni, hogy jössz, és azt mondd: Az én fiam nem követett el semmi rosszat!

Nem értettem a körözhvény szövegét. Hosszú volt, már mióta álltunk, én a hátsó sorban, az ilyen magasra nőtt, lakli alakokat oda ültették, valami olyasmi, hogy az iskolánk... és az emberi tisztesség... a törvények tudomásulvétele...

Nem tudtam, hogy kerülnek ezek oda, mi az értelmük, és mire vonatkoznak, anyám szálnalmas tekintete – mi lesz velem, de ez sem jutott eszembe.

Lehajtottam a fejem, láttam elhasznált nadrágomat, amely a fenekén már kifényesedett, elöl csúnyán kitérdesedett, már a kezdetektől rövid volt, megszegyenítően, időtlenül lengedezett a bokám fölött. Ennyire futotta abban a rohadt, átkozott kitelepítésben. És minden rondaságot ki akartam öklendezni magamból. Aztán kinéztem az ablakon: odakint virított a nap, én meg idebent.

Képtelen voltam fölfogni a körözhvény szövegét, csak amikor légcsővemben hörögni kezdett már a levegő, gondoltam, hogy most már a végkifejlethez érkeztem.

Aztán meghallottam a nevem és mellé: igazgatói rovó.

Majd nem sokkal utána: Üljetek le, fiúk, folytatjuk az órát!

Megszabadult az anyám! Nem kell abba a fájdalmas tekintetébe néznom.

Negyven évvel később János, az osztálytitkár egyszer csak így szólt az osztálytalálkozón: Nem emlékezem, kiket hívtak le rajtam kívül az igazgatói irodába, kiket faggatott a két civil ruhás nyomozó. Csak tudnám, kik voltak, és mit mondtak?

A Balaton partján ültünk, szeptember első hétvégéjén. Még tartott a meleg, nem ért véget a fürdőszezon. Nem akartam a fiúk arcába nézni. Elhatároztam, beúszom egészen a fényjelző bójáig, amelyet éppen megringatott egy valahonét hirtelen érkezett hullám.

A ruha

Papa, emlékszel még a régi házra? Emlékezni annyi, mint birtokba venni. Nem tudom, neked mennyi jutott a birtoklás szép öröméből, jutott-e egyáltalán. Nekem se túl sok; negyvenéves voltam, amikor egyszer csak kiderült, az a ház, amelyről beszélek, s amelynek a közelében ástad diákkorodban az ősi elődök csontjait – ahogyan a fakult fényképen látlak vagy inkább belelátlak –, elkerülte az államosítást. Családunkat kitelepítették, valahonnét a Hajdúságból érkezett emberek telepedtek a házba, s nem tudok másra gondolni, mint a hatalom ostobaságára, amely azt gondolta, a pillanatnyi erő örökre szól, így aztán elfeledkeztek a ház átírására a földhivatalban. Azt hitték, ó, a balgák, a világnak örökre elég a jelen erőszakossága, hogy mindent megváltoztassanak vele. Elfeledkeztek arról – vagy nem is voltak birtokában ennek a tudásnak –, hogy a gonoszság képtelen a végletekig nőni, mert az ember nem veszítheti el egészen a természetét, a benne levő jóságot. Úgy szoktam mondani, bármilyen gonosz legyen is valaki, elérkezik arra a pontra, amikor már képtelen gonoszabbá válni.

Nem történt más, minthogy néhány évtized múltán elernyed a gonoszság. Mint a papírfigura, amelyet vízbe ejtenek, összeroskadt, s már csak valami erőtlenség, pépes-gonosz mocskos folyadék úszkált körülöttünk – s mi benne. De erről te semmit nem tudhatsz. Harmincöt évvel korábban meghaltál, s csak most gondolok erre a számtani megfelelésre: éppen harmincöt esztendő voltél. Olykor azt álmodtam, számonkérlek ezért a harmincöt esztendőért, a rövidségért, az árvaságért. Butaság, a fájdalom álmai ezek; ahogyan öregszem, egyre inkább szelídül, mélyül bennem a hiányod.

A házat – romosan, de visszavásároltam. A lakók nem törődtek vele, az öregek meghaltak, a fiatalok elköltöztek, mit számított nekik, hogy itt is, ott is javítani kellene, nem ők dolgoztak meg érte... én meg, amikor végre lehetett, igaz, fizetnem kellett valamennyi összeget, kinyitottam az ajtót, megálltam a gangon – ugye, te is így nevezted? –, az utca felé eső kőfal megingott, kifelé dőlt, újra kell rakatnom, aztán helyesbítettem: újra kell raknom, mert erre már nem maradt pénzem, mint ahogyan másféle munkákra sem. De bent voltam, az ajtón belül! Majd én magam, mindent helyreállítok, föltámasztom a téglákat és a gerendákat.

Életemben először éreztem ennek a bódító örömét: a sajátomban lehetek. A tető íve megrogyott, legkésőbb egy-két éven belül újra kell rakatnom (újra kell raknom), addig még kibírja, felmentem a padlásra, a gerendák jól bírják, talán csak a léceket kell kicserélni. Az első udvaron – mert a ház mögött következik a hátsó udvar s utána a veteményeskert, a régi rend szerint – bársonyos-vörös virágfürtök ringatóznak az embermagasságú növényeken, istenem, milyen szép; s amint leírom neked, apám, a házat, diákkorodban benne töltötted a nyarakat, még visszajártál az egyetemről is, olyan egyszerűnek érzem magam, szolid-

vékony létezésrés vagyok az életben, már nem akarok semmi rendkívülit, csak néhány csöndes itteni délutánt, s ha lehet, egyszerűségbe hajló délelőttöt.

De lásd, apám, hová kanyarodtam. Hiszen nem ezt akartam ma elmondani neked. Talán majd később, talán majd egyszer a házról is tudok beszélni, hiszen most tanulom újra a szavakat, hogy elérjenek hozzád. Most tanulom, öregségemre, a hozzád szóló mondatokat. Mondatokat? Most kiáltok feléd, csak csöndesen, csöndesen, hiszen így illik hozzánk: Papa, ugye halljuk egymást?

Arra a fiúra gondolok. Kissé ringó volt a járása, feje kopasz, mint az én fiamnak mostanában, és azok az őszinte mozdulatok. S néha hogy kacagott! Papa, úgy kacagott, ha valami hirtelen öröm érte. De ritka volt az ilyen alkalom.

Katonaruhát viselt. Nem vettem észre, de a falubeliek tudták, milyen hálózathúzódik a mi villanyoszlopaink mellett. Amikor a fiú megjelent, s elkezdte leszerelni a vezetékeket, akkor figyeltem csak föl rá. Homokszínű katonaruhát viselt, igen, papa, olyan volt, olyan fiatal, szép arcú, mint később a fiam, fogta a szerszámot, és egyszerűen elvágta a drótokat. Aztán a másik oszlopon is, egymás után lecsupaszította a póznákat. Éppen a szomszédos ház előtt dolgozott. Délidőre járt, s hallottam, amint az öregasszony azt mondja az orosz katonának (a szovjet hadsereg katonájának, de nekünk, papa, a *szovjet* nem állt a szánkra, oroszok voltak ezek, oroszok bizony): gyere be, fiam, biztosan megéheztél. Kézzel-lábbal magyarázott, már amennyire mozogni tudott az öregségtől, de a fiú megértette a száj elé emelt kéz mozdulatát. Belépett a házba, papa, ez az öregasszony a te idődben is ott élt már? Fiatal nő lehetett, mindenki volt egyszer fiatal, és bizonyára volt férje és fia is; de van-e még, vagy elvitték a háborúba, és meghalt, vagy a forradalomban lőtték le – ó, hogy mindig csak erre tudok gondolni, pedig nem szeretném, de képtelen vagyok másra, életembe beleabroncsolódott, körülött, húsbomba mélyült ez a tudás.

Biztosan finom volt a leves, utána – jó falusi parasztszokás szerint – sült húst kapott, vagy rántott csirkét, s hozzá pohár bort. Ígyál, fiam, mondta neki nyilván az öregasszony, aki – ki tudja, mióta már – egyedül élt. Egyszer, még a katona előtt megkérdeztem tőle: mit főzött aznap? Mire rám nézett lehulló tekintetével: semmit. Nincs kire.

De most volt kire főznie. A fiatal katonának, a negyvenöt éve megszálló hadsereg katonájának; volt kinek, és finomat főzött. Amikor látta, hogy ez a szinte még gyerekarcú kölyök – talán tizennyolc-tizenkilenc éves lehetett – egyszer csak fölmászik a póznára, s bár nem tudta, mit csinál ott, de izzad, erőlködik, csak le ne essen onnan, kisietett a konyhába.

Ebéd után még marasztalta: ne siess, fiam, ülj még egy kicsit. Ízlett? Na, jól van. Tudod, fiam, s úgy beszélt hozzá, mintha orosz nyelven szólna, vagy az orosz tudna magyarul, de sem egyik, sem a másik, mégis, mindketten megértették egymást – tudod, fiam, nekem is volt ilyen korú, éppen így nézett ki... a falra mutatott, a homályos üveg mögött a kifakult papíron katonaarc mosolygott... aztán az öregasszony hirtelen abbahagyta. S csak nézte egyszerű csöndben, egyszerű csöndesen a fia-katonát. Akadt a szavaknál erősebb beszéd az arcában.

Az orosz katona délután kidöntötte a megszálló csapatok laktanyájába vezető távbeszélő rendszer póznáját, olajjal átitatott, száraz gömbgerendát, s behúzta az öregasszony udvarára. Valamit mondott még, hogy holnap, majd holnap, aztán elment.

Így ment ez papa, hosszú napokon át. Az öregasszony már reggel nekiállt előkészíteni mindent a főzéshez. Nem sietett a mozdulataival, mindegyik ki volt mérve az időben. S hiába távolodott a katona a háztól, a leszerelt és kidöntött újabb telefonpóznát akkor is behúzta az öregasszony udvarára, s mutatta, hogy jó lesz a tűzre.

Elmegyünk, mama, hadonászott a szavakkal az egyik ebéd közben, nem-sokára elmegyünk. Az öregasszony meg, értve is meg nem is, csak bólogatott, egyél, lelkem, nem tudta, ki akarta, mikor és miért, hogy ezek a katonák ott legyenek a falu mellett, félig a domboldalba rejtvezve, s mindenféle hír járta, hogy a föld alatt mi mindent rejtegetnek, miféle fegyvereket... Jól van, fiam, egyél csak, most csak egyél... és állva nézte, ahogyan amaz az asztalnál kanalizott.

Tudod, papa, az ilyen történetet mostanában kinevetik, azt mondják rá... ugyan, hagyjuk ezt, hiszen neked elmondhatom, te megértesz, vagy én értem meg a rám rajzolt életet, mert itt lehetek, megint itt, ahol azelőtt sosem voltam, de akkor is ide tartottam; nem tudom elmondani, ami bennem az élet, néma vagyok, papa, talán azért, mert nem tanulhattam meg veled a szavakat, és az árva itthonlét némasága ágaskodik bennem.

Aztán az egyik nap nem érkezett a katona. Az öregasszony kilépett a ház elé, körülnézett, ahogy szokta, de nem látta. A tűzhelyen félrehúzta az ételt, hogy meleg maradjon, nehogy oda kapjon, s csak állt, várakozott az öregasszonyok türelmével, amely már minden reménytelenségben is reményt talál. Másnap még főzött, aztán abbahagyta.

S amikor a katona benyitott a kapun, zavartan, szégyenlősen akarta mondani neki, hogy nincs... hiszen ha mondja...

De a katona megfogta az öregasszony két karját: mamuska, ruha, ruha, civil ruha! És egyre csak ezt hajtogatta: ruha, ruha!

Jaj, istenem, mit tegyek? Honnak vegyek?

Így került át hozzám a katona. Levittem a régi holmimat, talán valamire jó lesz, a kertben vagy hűvös napokon. Hát nem annak lett jó. Hanem szökéshez öltözéknek. Nem kérdeztem, hová, merre megy, itt bújik el, vagy Európa más tája felé menekül?

Dezertőr!

Katonaszökevény.

A hadseregben sosincs béke.

Főbelövés.

Riadt volt az arca. Papa, úgy félt, de úgy...! Remegett a keze, alig tudta begombolni az inget. Közben beszélt. Nem értettem. Az egyetemen szigorlatoznom kellett orosz nyelvből, de nem segített.

Az öregasszony egyszer csak megint ott volt. Ételt hozott, főtt ételt. Kopott, homoksárga színű nadrágomban, bolyhosodásnak indult pulóveremben a fiú állva kanalazta a levest, mintha közben már futott volna.

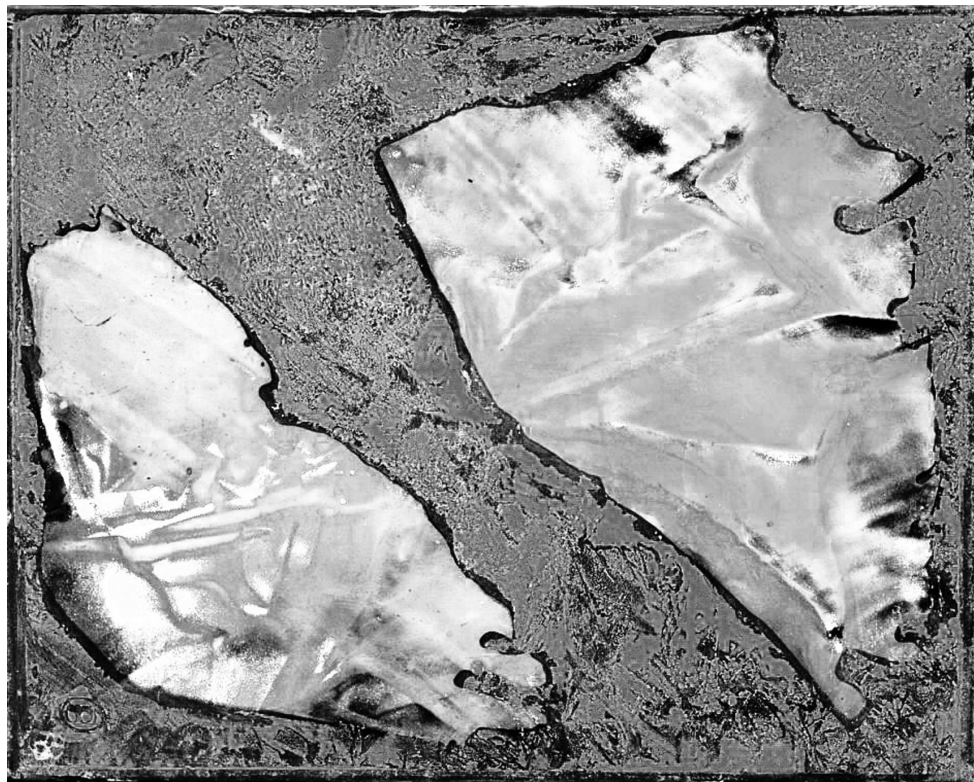
Öljem meg az átkozottat?

Most már megtehetem, pucolnak kifelé az országból. Egy dezertőr halála nem számít.

Nem bírom elviselni a fájdalmat, papa. Nem bírom a lélek fájdalmát. Senki másnak, ezt is csak neked mondhatom el: ott állt kopaszra nyírt fejjel, mint mostanában a fiam, s ha elkeseredik valami miatt, lekonyul a szája szeglete. S neki is, ugyanúgy lekonyult a szája szeglete.

Nem kért semmit, semmi mást. Láttam rajta a félelmet.

És ment. Ment? Osont a félelem. Még egy utolsó figyelemharapás, hogy eltűnjön valamerre. Én meg ottmaradtam, mint aki árván is hazatalál.

Báron László: Repülővel az óceán felett (zománc, 2010)

Nagy Gábor

Bem mozi kvartett

1

A Bem mozival tartozom még
neked, ahonnan indul kettőnk
filmje, ez a félbeszakadt etűd.
A kanyarban sikít a villamosfék.
Lehettem volna hosszú-életűd,
vagy csak az alkalom szülte gyönyörből
innék most is, mint aki eget hörpöl,
amikor minden csillag már letűnt?
Mivé válhattam volna szeretődből,
ha kétségbe vontál lépten-nyomon?
Nem segíthetél a magányomon –
mégis magadhoz emeltél a földről.
A Bem már rég nem művészmozi: kocsmá,
ahol belekezdte *legjobb kapcsolatodba*.

2

Látod, már bepakolták a teraszt
(a türelmi időnknek híre-
hamva sincs már), senki se mond szevaszt,
ha betérek egy pohár sörre.
Háttal vagyok a homályos saroknak,
hol, szégyenérzet ide vagy oda,
olyan voltál, mint egy orchidea,
oly valószínűtlen, fölém hajolva.
Elhívtál az asztalotokhoz,
vendéged lettem, időszakos,
s nem tudhattam, a hónapokhoz
lesz-e bennem kitartás. Visszakoz-
ni nincs hová. Így konzervál minket a Bem,
a pult alól kapható szerelem.

3

A plafonról lógó tarka esernyők
föltűzött, dermedt pillangóraját
míg veled voltam, szemed bogarát
fürkészve, észre se vettem. Esendőbb
voltam, mintsem hihetted. A falfirka
az oszlopon, miszerint *Bem apó*
nem volt nő, az egyetlen mérvadó
támpontja szememnek, bár hunyorítva
még most is látom arcod. *Öncsalás*,
mondanád erre, *színjáték*, mi más?
Ki tudhatná, mi volt valóbb valóság:
mozdulataidban a kétely,
avagy a kézzelfoghatóság,
hogy a nincsemre érvelj...

4

Bűnöm, hogy nem hittem benned eléggé,
fogva tartott egy nő horgony-tekintete,
akihez szeretni szegődtem végképp,
bár csak röpke időre voltam ihlete.
Majdnem kiűzted belőlem a démont,
már-már félni, szeretni tudtalak,
kiáltani szerettem volna: mért most!,
mikor egy csókkal kiadtad utamat.
Moziból lett Bem apóé a kocsmá,
azóta ott gubbasztok a sarokban,
te közben kitanultad a méhészetet,
egy másik férfi biztos hívebben szeret,
ott ülök az emlékek szegletében,
emléked méz, emléked ecet.

Kóborlások éjszakája

A Rózsadomb presszóból távozóban
vártam, hogy pirosról váltson a lámpa,
mikor egy nyest, a kreszre fittyet hányva,
átkelt volna a zebrán, de félúton
megtorpant, és csak bámult,
hitetlenkedve nézett rám.
Majd meghátrált, folyton firtatva
engem, jelentek-e a bőrére veszélyt.
Mindenesetre jobbnak látta a Rózsadomb felé
elosonni. Megnyerő kölyökképe volt.
Úgy fürkészett, mint ki megesket,
nem kergetek, nyúzó se nyestet,
sem tovairamló illúziót. Irigyeltem:
hogya fél is, szabadon dönthet,
megváltoztatva célt és útirányt
sem marad zsákmány nélkül – és még
haza is talál. A város alagútrendszerét,
kanálisok nem épp veszélytelen
labirintusát úgy ismeri,
hogy egy kéretlen-váratlan találkozás
nem tudja eltéríteni.
Így iszkol előlem az est,
számításba vesz és leráz, körúti lakomban
mire magamhoz térek, déli nap
pásztázza a rejtett zugokat –
sötétben én, csak én tengődöm:
tövig leeresztve redőnyöm.

Játszótér

Levette a kalapját, aztán leült óvatosan, amilyen szerény belenyugvással csak a tanúk ülnek le homályos rendőrségi folyosókon a kihallgatásuk előtt. Nagyot sóhajtott, aztán megigazította hasán a begombolt mellényt, az alsó gombokat meg is eresztette, hogy hasfalán enyhüljön a szűnni nem akaró nyomás, lábait szuszogva keresztbe rakta, és mintegy lezárásaként e fáradtságos és szégyenteljes elhelyezkedésnek, a jobb kézfejének puffadt ujjai közé szorított arab min-tás kendőjével elgyötörten végigtörölte fagyottan zsíros homlokát. Ősz volt, és délután, messze gyerekek labdáztak a parkban. Sült kolbász szagát hozta a szél a folyó felől, valamelyik bodega még mindig nem húzta le a rolót, sört mértek, és lacipecsenyét a nyugdíjasoknak, akik kárörvendően törölték bele szakállukba zsíros kézfejük, amikor a fűvön szaladgáló kölykökre tévedt a szemük. Voltak vagy heten. Irigyen, vigyorogva stírólték a srácokat. Még van pár önfel-lelt évük, mielőtt a zsírba kerülnek, gondolták ilyenkor. Puhára főnek majd az olajban, viccelődtek kajánul, aztán a hajókötelek surrogását hallgatták elégedetten meg a sodronyok árnyékát figyelték a zöldes hullámokon. Ő nem mert közójük ülni.

Egyébként is igyekezett kerülni az embereket. Vastag magányban élt. Vala-hogy magára szedte az éveket is, mintha minden eltelt percet, minden mások által levetett hónapot körbetekert volna a csontjain, a karján, a hasán, lábszá-raín, ahogy a vének a plédet csavarják derekukra, összeszorított fogakkal visel-ve az egyre erősebben, egyszersmind kivédhetetlenebbül érzékelhető hideget, ő is úgy vastagodott kora gyerekkora óta, ahogy azok a plédek és puha takarók kasmírból és gyapjúból a sovány, szikkadt testeken, tulajdonképpen már úgy is született, kövéren, mintha leette volna a koraszülöttekről a húst, mintha ő ka-pott volna meg minden boldog percet, szövetté dúsult jövőt, az idő velejét, nyá-ri iskolaszünetet és vasárnapot előre, amit az anyjukban elhaltak ledobtak, amit a fájdalomban világra jöttek nem tapasztalhattak meg soha, amit át sem élhet-nek már, mert ő már kitelve és gazdagon érkezett, dúsán és jóllakottan, a köny-

nyú és tétlen szemlélődés minden testi alkalmatosságával és ráérő időben bővelkedő fiziológiájával, bár ez igazából semmi elégedettséggel nem töltötte el soha, inkább csak éhségét és türelmetlenségét növelte mindig is.

Hányszor csúfolták. Zsírjába fúródtak a sértések. Mintha követelt volna bármit is a sorstól! Nem, soha. Néha arra gondolt, ez tehát a dolga, egész életét önmaga gazdagságának megemésztésével kell eltöltenie. Csöndben, szerényen. Nem mérgelődött. Nem koplalt, habár enni is mértékkel evett. Mondhatni beköltözött saját termete árnyékába vagy egyenesen saját vastag és remegős redői közé, és éveit szerény igénytelenséggel, figyelmes szemlélő módjára élte egymás után, s e párnás barlangból, önmaga kitelt fészkeből alig merészkedett elő. Az egyetem elvégzése után jóformán senkivel sem érintkezett. Három diplomát is szerzett, ebből kettőt közgazdaságtanból, egyet pszichológiából. Olvasott volt, és agyafúrt. Otthon fogadott csak pácienseket, otthonában működtette tanácsadó-irodáját is, amiből igen jól megélt. Néha nap, délután kijött a partra, s ha nem látott senkit, leült kicsit.

Most sem tudta, hogy figyelik, nézik, a sok vénember, szikkadt csontkollekciók, a múmiák. Sápadtak és kivérzetek voltak, mint a sovány csirkemell a pulton. A sült kolbász infrázott langymelege volt az egyetlen garanciája annak, hogy nem hűlnek ki talán már soha. Varázslatos gasztronómia. Fogpiszkálók egy fonnyadt koviubiban.

Először csak nézték a Kövért, aztán lassan odasereglettek köré, és megülték, mint legyek a sült hekk lecsócsált gerincoszlopát. Mi van, Kövér, kérdezte az egyik. Még mindig nem ütött agyon a guta? Régen láttunk... Emlékszel még? Emlékezett. Gyerekek voltunk, Kövér, mondta egy másik. A többiek felröhögtek. Minden miattad történt, Kövér! Varjúszaguk volt. Akarsz libikókázni, Kövér, vakkantott egy harmadik, ahogy régen? Szeretnél valamikor. A Kövér riadtan lehunyta szemét. Nem nekem való az, mondta halkán. Hát hintázni, Kövér? Elbír még a lánc? A Kövér ajkába harapott, szégyellte magát. Ne bolondozzatok már, suttogeta száraz torokkal. Vagy a vasra állni? Ez talált. A vas igazi erőpróba volt. Erre nem mondhatott nemet. Az ember felhúzza magát, megáll egyenesen. A vas neked való, Kövér, kántálták a többiek. A vas nekem való, mondta. Bólintott, aztán lassan felegyenesedett, kalapja mellé fektette a vastag gyapjú zakót, és elindult a korlát felé. Körbevették. Mászol, Kövér? Úgysem sikerül... Emlékszel még, egy percre kell állnod ott... Emlékszel, Kövér? Nem felelt, habár valami már rémlett neki, valami halovány emlékkép derengett fel benne, hogy egyszer majdnem sikerült... Nyár volt, szünet, forróság áradt a folyó felől. Emlékszel, Kövér? Emlékszel, mi történt akkor? Határozatlanul biccentett a kérdező felé. Akkor mássz, Kövér! Mássz, ismételte meg fenyegetően, és tüdőbeteg hangon nevetett. Igen, emlékezett egy vörös fiúcskára, riadt kék szemeire, a győzelem könnyű és magától értetődő másodpercére, ahogy ott áll egy pillanatig, mely pillanat aztán belezuhant a semmibe, s zuhan azóta is... Egy hajó úszott a vízen. Odaért a vashoz, megigazította nyakkendőjén a csomót, és mélyen leszívta az olajosan párálló, hínárszagú levegőt.

Megfogta a hideg fémcsövet, ahogy azon a nyári délutánon is. Elbizonytalanodott egy pillanatra. És akkor... Most végre megértette.

Milyen könnyű lett volna azt mondania, hogy nem meri. Hogy már öreg, elmúltak azok az idők, a megmásíthatatlan, de megbocsátható történelmi pillanatok, a kezdetek, amikor bármit lehetett volna hazudni inkább, vagy más-hogy tenni, elmúltak, és immár fittyet hány a gyermeki terrorra, a lenézó indulatra, nem érdekli a bocsánat, sem a harag... Hogy hagyják őt békén! Rég történt, baleset volt csak. Könnyű lett volna, és sekélyes. Úgy érezte, jóvá kell tennie a múltat. Sikerülni fog. Csak megáll a korláton, és minden rendben lesz megint. Nekiveselkedett. Egyszerű... Remegő lábakkal egyensúlyozni, a büszkeségtől is megszabadított, sterillé alázott eufóriában, a szégyen önállóságában, ami maga lehet a bölcsesség vagy annak legalábbis egy válfaja. Előrelépett és neki-rugaszkodott. Másszál, Kövér, gajdolták a vének, és csupasz ínyhúsukra szorították fehér nyelvüket. Másszál, Kövér! Bal lábát megemelte, meglendítette, míg jobb kezével belekapaszkodott a vasba. Kevés volt a lendület, ereje meg nem maradt, hogy felhúzza magát, hát megakadt félúton, mozdulatlaná dermedt, mintha egy visszajátszás kimerevített kockáján lenne csak látható. Nem megy, nyögte, és félszegen elmosolyodott. A többiek elégedetten felröhögtek. Na mi van, Kövér, kiáltották neki. Már erőd sincs, se önérzeted, mint annak idején? Szelíden mosolyogva állt a korlátvas előtt, fél lába felemelve. Egész testében remegett. Régen még ment, mondta halkan. De ma már nagyon fáj a derekam. Körberöhögték. Sose ment, Kövér! Sose ment, de gyáva voltál bevallani! Pár csontváz, zsírosan csillogó szakálluk alatt röhögtek, mint a megháborodottak. Fáj a derekam, ne haragudjatok, suttogta megszégyenülve. Fáj, mi, kántálták, fáj, hát persze, hogy fáj, mert nem bírja a csontod a hájad! Kövér vagy, hogyne fájna mindened, kiabálták, és röhögtek rajta a napon. Vágtak volna le gyerekként, üvöltözték neki. Kolbászba való vagy, Kövér! Gyilkos vagy! Vékonyabbak voltak már, mint saját, hosszan elnyúló árnyékaik. Bepókhálózták a füvet a betonúttól a rakpart köveiig. Úgyis megdöglesz, Kövér, súgta az egyikük. Megdöglesz, ahogy az is, miattad, Kövér. Akire ráestél a vasról, emlékszel, Kövér? Felröhögtek, ahogy látták zuhanni a tehetetlen testet a föld felé. Lomhán és lassan esett, rá, arra a csenevészre. Alig volt hallható, ahogy elroppant a csigolyája a Kövér teste alatt. Másszál csak fel, ahogy akkor, Kövér, kiabálták hangosan nevetve. A gyerekek abbahagyták a focizást, páran felnevettek, főleg a vékonyabbak, a többiek meg csak kíváncsian, riadtan nézték a jelenetet. Aztán lassan mind megnyugodtak. Mintha megérezték volna az égett olaj part felől szivárgó, keserű szagát, ahogy halkan serceg a kifőzde kékes gázlángja felett. Lassan eloldalogtak a pálya felé. Csak fél szemmel mertek odanézni, ahogy a Kövért négyen a rúdra emelik. Labdázhattak még egy kicsit, amíg a szüleik el nem unták maguk. Aztán hazamentek. Csak a Kövér maradt, rogyadozó lábakkal egyensúlyozva a fagyos vason, körülötte a vének a salakban ugrálva, üvöltve, és mögöttük az eszmélő, esti, bódult indulat.

Somos Béla

A középtávfutó magányossága

Végig kell futni a vörös köröket,
az isten tudja csak, hogy mennyi az,
te futod magad, fű avagy salak,
talán kölyök vagy, talán már öreg

minden lépést új lépés követ,
a pálya egyszerű matematika,
a nézőtér eléggé hézagos,
ki tudja? másban vagy benned a hiba?

miért futsz megint egyes-egyedül?
senki sem nézi-méri az időd,
a szögescipőd réges-rég elveszett,
időszerűtlen minden eszközöd

semmi dopping, csak néhány gondolat,
ami különös kobakodba fér,
csak futsz és futsz, nem kérdezed, miért,
érzed néha, milyen béna vagy

de mégis, akár egy automata,
még működik, még kerget a szíved,
körbe-körbe, ki sejheti, hova,
fontos-e neked vagy akárkinek?

ha végül minden
új célod kevés,
közhelyes minden
kérdésfölvetés

A legutálatosabb állat: a con chuot*

A legutálatosabb állat (nevét nem mondom ki, annyira utálom), talán gyerekkorom városában is, de nem volt jellemző, majd Pestre kerültünk egy nagy girbe-gurba térségen álló bérházba, amelynek rossz volt a kéménye (a konyhában lehetett fűteni sparhertbe'), a német brikett kormozott eléggé, a pincébe, ha átmentem a vasajtón, egy fahasáb a szén közepébe hasított, hogy elszaladjanak, *de vigyázz velük, mert szembeszállhatnak még az emberrel is – szembe szállhatnak?* – kérdeztem, és a kérdés hangsúlyából úgy tűnt, hogy azt hiszem, tényleg szembe **szállnak**, pedig nem erre gondoltam, csak a kérdés hangsúlya volt hibás

*

Aztán, mikor elkerültem a távoli-távoli trópusi ország fővárosának egyik kollégiumába, ott természetes volt, hogy nappal az udvaron grasszáltak, játszottak, éltek, sziesztáztak, az emeletről néztük az órák szünetében, de éjszaka, ha föl-le rohant egyikük-másikuk, ez utálatos volt, és a szobatársam kirakott egy darab serclit a székére, az ágya mellé, mondván, azt zabálják, és ne az ő fülét

*

Pár évvel később, mikor egy bizonyos b betűvel kezdődő állami gazdaság (hírese ménese volt, a nevét nem írom le, ez nem a reklám helye) kis dobozokat helyezett el a házak pincéiben, eltűntek Budapestről ezek az utált, betegségeket terjesztő rút lények (ugyanakkor a New York-i metróban szép számmal tanyáztak, ezt olvastam, hallottam valahol),

* con chuot – ejtése: kontyuot

és amikor ázsiai ismerősömmel erről beszélgettünk akkoriban, mondtam, hogy Pesten nincs *con chuot*, azt mondta, az nem lehet, *con chuot* mindenütt van, mondtam, itt nincs, ő tovább hitetlenkedett, ekkor már másutt laktunk, az egykori – s a préri közepén levő – lakásunkat elcseréltük egy kicsikét nagyobbra

*

Csak egy epizód még, a témába illő, nem csattanó, de szerintem érdekes, a Rákos-patakot, gondolom, mindenki ismeri, nem messze tőlünk folyik a Dunába, kis híd vezet át rajta, a hídról könyökölve bámult le valaki, megálltam, mi is az, nem láttam, nem tudtam, mit nézhet, *mi van ott?*, kérdeztem, *nem látja?*, kérdezte, nicsak!, egy *con chuot*, mosakodik éppen, vagy mit csinál, nem tudom, jól megtermett példány, *tessék*, mondta, *ez a demokrácia*, mondta keserűen vagy maliciózan, együtt néztük tovább, de én nem sokáig, mert nagyon utálok, eltűnődtem aztán az asszociáción

Strohner József: Madárlelenyomat (lúszterzománc, vörösréz, 90×100 cm, 1998)

Történelmi változások – „elnyomás”-elméletek

A Kárpát-medencében óriási múltja van az „elnyomás”-elméletnek. A magyar honfoglalás után létrejövő s az egész medencét magába foglaló állam etnikailag uralkodó jellege ugyanis magyar volt, s így a részben itt talált (szlovák, tót), részben később bevándorolt népek (németek, románok, oláhok, szerbek, rácok és rutének, ruszinok) már korán szembesültek azzal, hogy – mindenféle újkori nacionalizmus nélkül is – előnyös a zömében magyar etnikumú, államalkotó nemességhez alkalmazkodni, asszimilálódni. Tehát *nem az „elnyomás”, hanem az emelkedni akarás asszimilált.* Nagyrészt később is! (Mellékesen az elnyomás-elméleteket térségünkre nézve leginkább olyan népek és történészeik gyártották és forgalmazzák, amelyeknek s akiknek 1920 után módjuk lett volna a gyakorlatban „bemutatni” a „nem elnyomásos” világot. Nem tették. A másik csoportot a nyugati gyarmatosító népek elszántan „demokrata” képviselői jelentették, akik saját hazájuk elnyomó politikáját – érdekes módon – alig vették észre. Vagy a párizsi magyarellenességet nagy pénzekkel támogató oroszok, akik ugye közismertek voltak „szabadságos gyakorlatukról”. A zsidóknak vagy csángóknak jogokat nem adó román politikát már szinte kár említeni.)

Az elnyomáselmélet legnagyobb hibája az, hogy visszavetít újkori eszméket és gyakorlatokat, s így a magyarokat olyan népnek láttatja, amelyik már akkor feltalálta a nacionalizmust, amikor másoknak arról fogalmuk sem volt. Sőt olyan államigazgatást is feltételez, amely a XVIII. századig térségünkben nincs.

A Magyar Királyságban pedig etnikailag és kulturálisan csaknem spontán történetiséggel alakultak a viszonyok, leszámítva a háborús pusztításokat. A premodern korban csupán a vallás volt politikum. Sőt nálunk még az is csak mérsékelt, hiszen az orthodoxiát sohasem semmisítették meg, s a zsidóság is (néha az iszlám is) viszonylag békében élt.

De nézzük konkrétabban az elnyomásvádakat. Ezek közül a csak nagyon későn nemzetté alakuló felföldi szláv/szlovák vádjai voltak mindig a leghangosabbak. Az ő különös etnicitástörténetük azzal függ össze, hogy mindig

egy multietnikus térben éltek úgy, hogy az állami-hatalmi pozíciókat sohasem ők dominálták. 1920 előtt a nagymorva birodalmat is ezért próbálták szlovák előzménnyé tenni – sikertelenül. Ugyanis néppé/nemzetté őket valójában a magyar állam a többi szlávtól „elszigetelő” léte teszi majd! A felföldi magyar eredetű nemesség jó része – birtokosi és lakóhelyi minőségében – ugyan az idők során többnyire gyakorlatias szinten tudta a helyi szláv dialektust, de magát magyarnak/hungarusnak tartotta, és nem gondolkodott egy szláv entitásban. A szlávok pedig „alkalmazkodtak”.

Felföldi magyar-szláv összefüggésben – miután mindkét csoport a nyugati egyházakhoz tartozott – vallásilag sem volt állami jellegű megkülönböztetés. Mindvégig, a polgári korszakig arról volt szó, hogy a magyar etnikai jelleg *presztízsből* felülmúlta a szlávot, a szlávság területileg/nyelvileg is töredezett volt – nem lévén sem hagyománybeli, sem állami, sem kulturális *egységes* hagyománybázisa. Így aztán a mai szlovákok elődei úgy jutottak a polgári átalakulás korához, hogy nem kellett őket „elnyomni”, elég volt államilag nem támogatni őket, s történelmileg kialakult hátrányos népi helyzetük érvényesült. Hangsúlyozni kell azt is, hogy hátrányos helyzetük nemcsak a magyarokkal, hanem a németekkel szemben is mindvégig fennállt, noha a németeket később nagy tömegben asszimilálni tudták sok helyen, s ugyanez érvényes keleten a ruszinnal szemben! Nesze neked „elnyomás”. Mit is jelent az, ha az elnyomott tud beolvasztani?

A szlovák elnyomáselméletnek másféle történelmi realitás „ellenfelei” is vannak. Nem a magyar elnyomás okozta azt, hogy a felsőmagyarországi szlávság településterületének nagyobb része termőhelyi szempontból gyengébb volt, mint a magyar településterület zöméé. S nem a magyar „elnyomás” okozta azt, hogy az ipari termelőpotenciál előnyei nem tudtak kibontakozni. Az a dualizmuskori öt iparfejlesztő törvény elvileg pedig még őket, az ő területüket preferálta a dualizmus idején.

A magyarországi evangélikus egyházban ugyan a kisebbségben levő magyarság dominált (a szlovákokkal és a németekkel szemben) politikailag, de az értelmiségképzésben a protestáns tradíciónak megfelelően a *tehetség* érvényesült, s nem az etnicitás. Itt sem voltak tehát „elnyomva”! S a liberális magyar felfogásnak megfelelően az egyéni jogok teljességét gyakorlatilag nem korlátozták, kivéve az utolsó időszakot, amikor a szlovák szellemi „mainstream” már a cseh imperializmushoz (s részben a régóta a pánszlávizmushoz) kapcsolódott.

Nem kérdéses persze, hogy a szlovákság jelentős hátránnyal kezdte a polgári átalakulást, de ez a hátrány jórészt szerves, történelmileg alakult állapot volt, s nem a „magyar politikai elnyomás” következménye. Ha egy nép elitje igen nagy mértékben egy másikba olvad társadalmi *emelkedési okokból*, az elit nélkül maradt tömeg eltűnése is csupán idő kérdése. De a történelmet visszafelé konstruálni ilyen esetben sem szabad.

Egészen más a románság ügye Magyarországon. A valóságos történelmi helyzet elemzéséhez el kell tekintenünk a dákoromán elmélettől (lassan ezt a román

történészek egy része sem tartja értelmes kiinduló pontnak!). A románságnak a Magyar Királyságban játszott történelmi szerepét alapvetően az határozta meg, hogy későn érkező, csaknem teljesen csonka társadalom volt. Egy már „kész” feudális társadalomban (kápolnai unió: magyar, székely, szász „nemzetek”) a lakatlan és kipusztult népességű területekre érkező románság *bevéndoroltató vezető rétege, a kenézek* szinte mind beolvadtak a magyar nemességbe (a dél-erdélyi magyar nemesek mintegy 40%-a vlach-oláh eredetű volt!)

A románság történelmileg hátrányos helyzetét fokozta orthodox vallása, amely később persze előnyére vált a polgári korszakban, amikor az egy nemzeti, autonóm egyházat biztosított nekik. A történelmi magyar és szász népesség pusztulása után Erdélyben többségre jutó románságot sem kellett „elnyomni”, mert mind papsága, mind az értelmisége – egészen a görög katolikus unióig – nem nyugat-európai jellegű volt, s ezért nem játszhatott politikai szerepet. Nem véletlen az, hogy a fentebb említett dákoromán elméletnek nincs reális történelmi valósága. A románság „elnyomási élménye” is egy történelmileg kialakult hátrányos helyzet, amely nem valamiféle tudatos magyar politika következménye, hanem egy olyan helyzet, amely a polgári korszakban egy *liberális, tehát nem beavatkozó* kormánypolitika idején vádaskodásra adott alapot. Hiszen az oláhokat letelepítő magyar nemeseket éppen hogy magyar oldalról lehetne számon kérni.

A román városi lakosság igen alacsony száma sem a magyar politika következménye, annál kevésbé, mivel az állami politikát a dinasztikus Habsburg-politika szabta meg. Az orthodox és a görög katolikus analfabéta arányszámot sem a magyar „elnyomás” okozta. A régi magyar vagy német iskolákat társadalmi áldozatkészség tartotta fenn. Lehetne a példákat szaporítani. Legjellemzőbb az, hogy a románság körében volt a legalacsonyabb az államnyelv tudása is, s így a közigazgatás képviselői tanulták meg a román nyelvet. Hol itt az elnyomás?

Miféle „elnyomásról” lehet szó ott, ahol mind 1784-ben (Horia-Closca-felkelés) vagy 1848–49-ben az osztrák (Habsburg) államhatalom a magyarokkal szemben a román lázadókat támogatta? A történelmileg kialakult társadalmi-kulturális hátrányok „ledolgozásának” támogatását számon kérni egy *be nem avatkozó nemzeti liberális magyar államon* egyszerűen nevetséges, főleg akkor, amikor az impériumváltás utáni utódállami kormányok *nemzetközileg vállalt* kötelezettségeiket sem teljesítették.

Ahogy azt a szerbek sem tették, még délszláv testvéreikkel szemben sem. A Magyar Királyság déli végein 1/3-os népességszámot jelentő szerb népesség „elnyomási” tézisei annál tragikomikusabbak, hogy szakadozott településterületei Európa legjobb termőhelyi adottságú térségei voltak. S mindvégig élvezték a Habsburg-hatalom támogatását. A magyarokkal és a svábokkal szembeni brutálisan embertelen fellépéseik menthetetlenek. (1703 előtt is, majd 1848–49 és 1944–45.) A török szövetségben elkövetett martalócságukat Európában sehol sem nézték volna el!

De nem kevésbé nem igazolható a horvát „panaszok” sora sem. Társországi státusban olyan autonómiát élveztek, amelynek szinte nincs párja Európában. A saját délszláv birodalomalapítási elképzeléseknek a magyar nem támogatása teljesen legitim.

A ruszinság egy törpe minoritásának elnyomási legendáját az utókor tette tragikomikussá. E kis szláv nép gyakorlatilag megsemmisült „testvérei” „felszabadításában”. Ők is úgy jártak, mint az erdélyi szászok, akik 800 év magyar elnyomása idején virágoztak, azután 80 év román szabadság alatt megsemmisültek.

Nagyon sok részletről kellene részletesen írni és beszélni, de itt inkább csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a progresszivisták és marxisták, valamint a kései nemzetté válás sovinizmusainak hamisításai után a *tényleges történelem* elemeit, egzisztenciális összefüggéseit kellene vizsgálni, s nem a „fejlődést” s nem a visszavetítő felfogásokat. A „premodern” világban ugyanis nem a modern racionalitások hatalmi és életmechanizmusai működtek, hanem olyan „spontaneitások”, amelyeknek nincs közük vagy csak itt-ott áttételesen van köztük a modern korhoz. Különösen érvényes ez a modern nemzeti identitásokra nézve.

Az „elnyomás”-elmélet persze nem más, mint a konfliktusos („osztályharc”) történelemszemlélet egyik változata. Ez a XIX. századi elavult racionalista képződmény persze nem teljesen alaptalan, hiszen a létezésben folyton vannak súrlódások, konfliktusok is. A baj az abszolutizálásával van, mert a létezés alapja mégis csak az együttélés, az együttműködés, amelynek során persze sokféle egyenlőtlenség és akár népi „elmúlás” is kialakulhat.

A Kárpát-medencében évszázadokon keresztül a magyarság volt a domináns politikai-gazdasági-művelődési erő, mert egy agrárvilág elitje, az arisztokrácia és a nemesség nagyrészt belőle került ki. Nem véletlen az, hogy a másik vezető erő a városokat nagyrészt meghatározó németiség lett. A többiek helyét ez a két tény döntötte el. Nem a magyar „elnyomás” okozta azt, hogy például a román-ság távol maradt a városoktól, s azt sem, hogy több felsőmagyarországi város jelentős elszlovákosodása ellenére sem lett – alkalmi konfliktusok persze itt előfordultak – a szláv-ság jelentős politikai tényező. Nem lettek, mert évszázadokon keresztül nem erőszakos nemzetépítés zajlott, de a *tartós intézményesedést* a magyarságon kívül csak a németiség tudta biztosítani.

S ezt nem állami hatalommal és eszközökkel, hanem társadalmi („civil”) alapon, hiszen az államhatalmat gyakorló Habsburg-dinasztia nemzetek feletti volt – s tudatosan is törekedett erre –, s érdekes módon a latin és nem a magyar nyelv dominálta 1844-ig a magyar politikai és szellemi életet. S ha mindehhez hozzátesszük azt is, hogy a magyarság domináns politikai-katonai szerepe miatt az igen csak viharos Kárpát-medencei történelemben nagyobb mértékben pusztult – határon túli „utánpótlás” híján!, de a síkvidéki, védtelen településterülete miatt is –, akkor inkább csoda, hogy a magyarság megmaradt, s „elnyomással” vádolni tragikomikus.

Az viszont kutatandó probléma maradt – sajnos máig! –, hogy a saját dinasztikus politikáját nagy szívósággal és kifinomultsággal kidolgozó Habsburgok – akik nem mentek a szomszédba magyarellenességért – miért mindig a magyar elitet választották „stabilitási partnernek”? Valószínűleg itt rejtőzik a „magyar elnyomás” teóriájának egyik gyökere. A németeket leszámítva az összes hazai etnikum „elite” ugyanis mindig azt tapasztalhatta meg, hogy ők csupán „alkalmi játszótársak”, de „kiegyezés” mindig a magyarokkal lesz! És – sok más egyéb mellett – itt van a domináns magyar „presztízs” fontos és tartós fennmaradásának oka is.

Vizsont látnunk kell azt, hogy a történelmileg kialakult „társadalmi csonkaságot” hogyan volt lehetséges ügyesen „demokratikus jellegzetességgé” átalakítani, s a Közép- és Kelet-Európát nem értő, ismerő s ott csak hatalmi lehetőségeket látó nyugatiaknak „eladni”. Közben a „demokrata népek” friss vezetői zömének plebejus kíméletlensége mindenhol kilógott, s történelmi bölcsesség nélkül ügyesen kapcsolódott a nyugati kispolgári-proletár „demokráciák” hasonló gyarmatosító vezetéseéhez. (Erre telepedik rá majd a velejéig hamis „antifaszizmus” is!)

Félreértés ne essék, a magyar politikai és társadalmi elit nem volt demokrata, sokszor saját népével egyébként szűkkeblűbb volt, mint a kevésbé öntudatos s ezért engedelmes bevándorló „szolganépekkel”. De *térségünkben kiemelkedő módon volt híve a „jogállamiságnak”, mivel az a Habsburgokkal szemben őt is védte!* Ehhez képest a térség más, nem német és horvát népeinek – a csehek másféle sajátos történelmet jártak be – a feudalizmus kori élete nem sok alapot adott a büszkeségre. Ezért alakult ki náluk később az utólagos „mitikus” történelmi konstruálás – amely részben ma is tart!

A magyarság utóbb megfogalmazott „kultúrfölénye” – sajnos – minden igazságtartalma mellett is csak ösztönözte szomszédaink történelemhamisító buzgalmát, miközben a „Nyugatot” igazán nem befolyásolták az ilyen „barbár” régiók valóságos történelmének tényei. Legfeljebb nagyhatalmi érdekű alkalmi ideológiai igazolásakor használják az ideológiai konstrukciókat. Sajnos ezek a jól finanszírozott politikai klisék ma is elevenek bizonyos nyugati körökben.

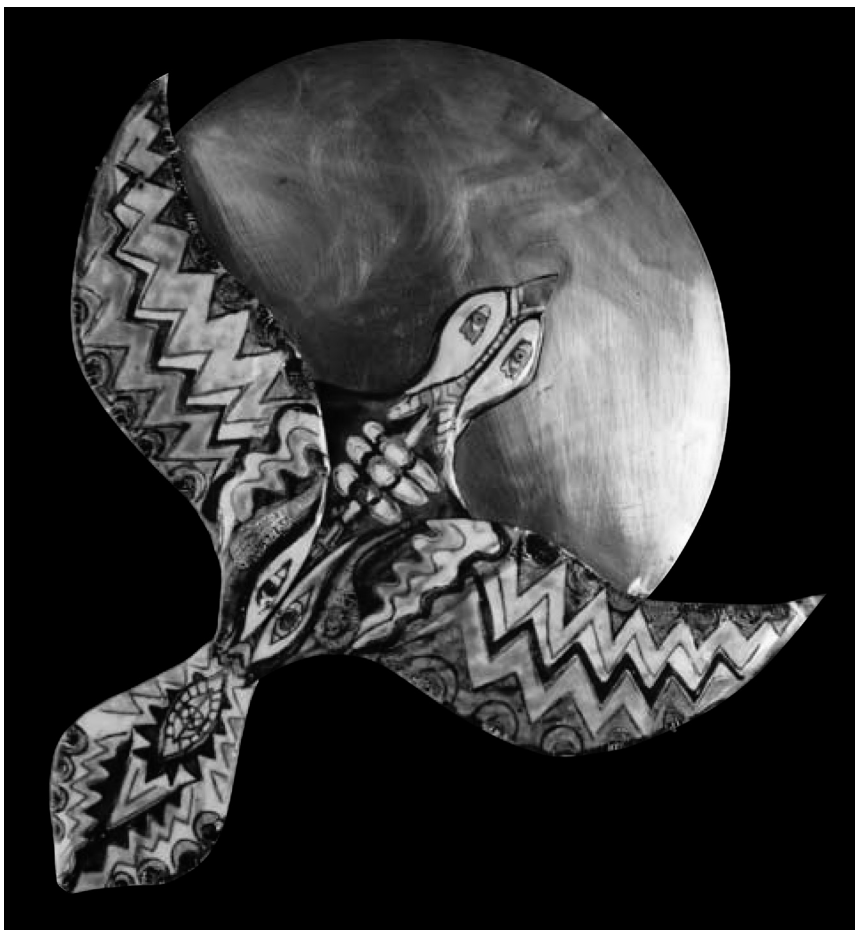
Az elnyomáselméletek persze nemcsak a Kárpát-medencében divatosak máig, hanem máshol is. Ennek is csak az lehet az ellenszere, ha az élet és a történelem alapvető struktúráinak az együttélési/együttműködési struktúrákat tekintenénk, amelyek mindig a kölcsönös egyenlőtlen függésekben valósulnak meg. Vagyis nem vádaskodásban (és rágalmazásokban) látnák a mindenkori aktuális erőviszonyok elemzési kereteit, hanem abban, hogy a létezésben nem lehetségesek a mechanikus emberi ész/racionalitás „igazsági” követelményei. Nem lehetséges evilági paradicsom, s nem lehetséges tökéletes társadalom sem (még keresztyén alapon sem!).

A Kárpát-medence történelme sem kivétel. A Magyar Királyság utódállamainak különösen illenék (még az idealizált cseh politikának is!) szerényen bánni az elnyomáselmélettel. Az elmúlt csaknem 100 évben, amikor ők *lehettek volna*

etikailag méltányosak, nem tették. Miről beszél itt valaki az elűzések, kitelepítések, kisajátítások erőszakoskodások (pl. Benes-dektérumok) stb. után? Ha a magyar állam csak fele annyi erőszakot alkalmazott volna a történelemben, ma jórészt nem volna kinek vádaskodnia!!

Az erőszakos magyarok toposza ügyes és a belső magyar modernkedők által máig használt „feudálisozáshoz” kapcsolt ideológiai lózung, miközben a valódi feudalizmus igen pontosan érvényesülő *regionális „jogállamiság”* volt. Vagyis senkit sem ért *méltánytalanság*, hiszen mindenkinek megvolt a maga helye. Az, hogy *utólag* valaki nem tartotta helyesnek és jónak elődei pozícióját, az a történelmi rekonstrukció szempontjából *tragikomikus*. S ez – hangsúlyozni kell – nem csak a Kárpát-medencére s a Magyar Királyságra igaz.

A progresszivisták történetírás mindmáig torzítja a történelem felderítését, mert rákényszeríti kategóriáit az egykori valóságra. Jobb volna ezzel szakítani.

Barkos Beáta: Egyre feljebb (tűzzománc, vörösréz, 60 cm)

Szegedi Kovács György

Lefekvés előtt

„Ha elesünk, akkor is
egy testhosszal
előbbre vagyunk.”
Gyökössy

Itt térdepelt
gyertyafényben izzó
anyám is,
hol a négy fal között
vallatta a lelkiismeret;
aki hisz, nem gondolja,
hogya le lehet késni az életet,
hogya a halálé az utolsó szó!?
Összekuszált, zsibbadt lelkünk
kibogozhatatlanul lebeg
ég és föld között.

Egy ódon dalból
fehér tör elő,
délceg méltósággal
beborít egészen.

Kegyelemért tátozó aranyhalam
sokadik köre ez már
a remény kelyhének borában.

Záróra.
Az ördög nem megy aludni,
én szeretnék.
S bordáim ketrecében
lassul a rohanás,
csendesedik a lét.

SZEGEDI KOVÁCS GYÖRGY (1959) lelkésznek tanult, 1987 óta közöl verseket.

Séta a Szent Márton- templomnál, Bogácson

A kopott lépcsős feljáróhoz érve
nővérem jutott eszembe;
apró lányka korában
Szent Antalnak kellett volna
adományt bedobnia a perselybe, de
visszahozta a pénzt azzal, hogy a Szent
„kőbű vót”.
Hol folytatódhat a kép?
Hol folytatódhat a csoda,
ha ugyan szerte nem foszlik
a ránk szabott idő
üres térségeibe tartva,
ahol a mi szívünk is
kőbű van?
Vagy egy más minőség
hangját hisszük fel
a felszínre;
a megtermékenyült reményét,
hogy életet leheljen
minden mozdulatlanba,
hol a találkozás
új testet épít.

„Ilyen nincs, ilyen nincs, és mégis van...”

Egerszegi Krisztináról

Szokás mondani: vannak napok – s nem egy-egy család személyes históriájáról van szó most –, amelyekre egész életünkben emlékezünk, és a pontos dátumot is fel tudjuk mondani akármikor. Mit láttam, mi esett meg velem 1956. október 23-án? Hol voltam, mit tettem 1963. november 22-én, a Kennedy-gyilkosság hírére hallva éppen? Avagy hol éltem át 2001. szeptember 11-ét, s hogy tudtam meg, mi történt New Yorkban? Sorsfordító történelmi napok voltak az említettek, ez bizonyos, amelyek mint egy tradíció részei nemzedékről nemzedékre öröklődtek aztán, meghatározó eligazodási pontjaiként is szolgálva az emlékezetnek. Kinek, melyik esemény számít sorsfordítónak, történelminek, ez persze változó lehet.

Nos, én hajszálpontosan fel tudom idézni, mi történt – velem és környezetemben – 1988. szeptember 25-én. Albérletben éltem a sportot hébe-hóba figyelő feleségemmel, szemben a János Kórházzal, szóval eléggé előkelő helyen, ám mégis szegényesen, egy békétlenül antikommunista, ugyanakkor megrögzötten sportrajongó és csökönyösen magányos – akkor negyvenéves – háziúrral, Hetényi Péterrel (az azóta elhunyt színész, Hetényi Pál féltestvérével) egy fedél alatt. Nagyon kedvelt bennünket, a könyvtáram – leginkább 1956-ról szóló – „emigráns” részét olvasgatta lelkesen, esténként nála – a szomszéd szobában – néztük a tévét, ott láttuk a szöuli olimpiát is egy közepes méretű képernyőn, fekete-fehérben persze. Mi tagadás: reménykedő voltam, lestük a készüléket hajnaltájban is (Güttler Károly némileg váratlan ezüstérmét, Darnyi Tamás győzelmét négyszáz vegyesen!), jött az öttusa dupla aranya, aztán Sike András, Szabó Joe, mintha a várakozás kegyelmi állapota szállt volna meg engem, nyolcesztendő „olimpiai szünet” után. Mert nagyon hiányoztak a „teljes értékű” játékok ekkorra már, még a gyermekkori lelkendezésemből is visszatért valamennyi, tervezni, számíttatni kezdtem, mint egykoron, s különösen az úszóktól – Széchy Tamás tanítványaitól, a két, illetve három éve veretlen Szabó Józseftől és Darnyitól – vártam sokat. Egerszegi Krisztinától „nem vártam sokat”.

N. PÁL JÓZSEF (1957) irodalomtörténész, az ELTE oktatója.

Nevét, eredményeit ismertem persze, az előző esztendei Eb óta biztosan. Tudtam, hogy ez a „felnőtt” Európa-bajnokságon tizenhárom esztendősen negyedik és ötödik helyet szerzett, túbe fűzhetően vékony gyermeklány káprázatos tehetség lehet, de az augusztus végén rendezett országos bajnokságon nem láttam – arcüreggyulladásra volt, ezért kímélték inkább –, így legjobb idejének megjavítására gondoltam csupán, meg a döntőbe jutására esetleg – de ebben sem vagyok biztos ma már.

Aztán elkezdtem „meglepődni”, s ott, a szívem mélyén visszafojtottan ujjongani egy időben. A száz hátat szeptember 22-én úszták, hajnalban – nekünk hajnalban – az előfutamokat, késő délelőtt a döntőt. Egerszegi 1:02,09-cel került a fináléba, könnyedén úszva s lendületesen, harmadik idővel a hármas pályára, hatvanhat századot javítva legjobb idején (1:02,75), láttam, éreztem, van ebben még „valamennyi”. Hogy mennyi? 1:02-n belüli eredmény biztosan, ami akár... szóval sejtettem már, hogy nem az ötödik-hatodik helyért hajt majd ez a csöppnyi teremtés. Erre második lett, olimpiai ezüstérmes, a gyengébbik (!) számában, nekem meg elszorult a torkom, és számolgatni kezdtem. Számolgathattam, mert a magyar úszás élvonala olyannak tűnt akkor, mint az automata. Évi egy nagy versenyre készültek igazán, ott kellett nagyot „robbanniuk”, a fejlődés – főleg a pályafutás korai, felfutó szakaszában, s ha már az adott világversenyen „be is mutatkozott” az úszó – szinte hajszálpontosan kalkulálható volt. Nos, Egerszegi 1:02,75-ös százas idővel érkezett Szöulhoz, ebből lett 1:01,56 a döntőben, ami 1,19 százados javulást jelentett. Ez annyit tett, hogy kétszázon ennek kétszeresét, tehát 2,38 század – kerekítve úgy kettő és fél – másodperc javulást várhattunk tőle úgy, hogy az előző esztendő végén úszott addigi legjobbja 2:11,86 volt. A századokkal nem érdemes bibelődni persze, elég az hozzá, hogy 2:09,50 körüli, inkább kissé az alatti idővel „számoltam”, s a dobogóban is nagyon biztos voltam már. Illetve: szorongani kezdtem inkább, hangos szóval „tervezni” nem mertem volna a viláért sem, főleg a hajnali előfutamok után nem, mert úgy láttam, az „erőből” csapkodva úszó két NDK-s toronydaruban – lehet, a „frász” is rajtuk volt már, s nagyon tartottak a kicsi magyartól – nemigen van több, hogy ők nem végeznek majd 2:10-en belül. Ami – ha valóban így lesz – azt jelentené ugyebár, hogy...

Egerszegi 2:11,01-et „ment az előfutamban, álomszép úszással, lendületesen, de a táv második felében kiengedve már, s az ötös pályára került. (Cornelia Sirch 2:10,46-tal volt a négyesen – a döntőben ennél gyengébbet úszott.) Darnyi Tamás második aranyát még magától értetődően, nyugodt örömmel vettem tudomásul kétszáz vegyesen, legfeljebb némi bosszankodással, hogy miért nem úszott végre két percen belül, aztán jött az utolsó egyéni döntő. Valószínűleg egy szót sem szóltam az alig több mint két perc alatt, százötvenig a drukkal súlyosbított figyelemtől, a záró hossz közben meg – mi tagadás – alighanem a sírhatnék fojtogatott. Egerszegi száznegyven után „beelőzte” Sirchet, a végső fordulónál (ellentétben az előző kettővel) az egyre görcsösebb német már semmit sem volt képes „ráverni”, sőt... Vélem, egy pillanat alatt tört rám a felismerés: ez biztosan meg-

lesz! A pizsamában, vetetlen ágyban szurkoló („ennek a rendszernek még felöltözni sem vagyok hajlandó” – mondogatta) háziúr óbégatására emlékszem. „Mit nem nyeri meg, b...meg?!” – ezt többször elharsogta a célba érés előtti tizenöt-húsz másodpercben (nyilván mert kontroll nélküli, „dühös” magabiztosságát én inkább visszafogni igyekezhettem az előző napokon), aztán valami „kegyelmi állapot” lett úrrá rajtam, az „Istennél levésnek” olyan, itt e földön csak nagyritkán átékelhető, csodaszerű fellobbanása, amikor csak szeretni képes a lélek. Az eredményhirdetésre, őszintén szólva, nem emlékszem igazán, valószínűleg kötelező – a győzteseknek persze kijáró! – rutinszerű protokollnak láttam az egészet, hiszen – véltem, s vélem ma is! – a lényeg sokkal mélyebben volt keresendő. 1988. szeptember 25-én dél előtt, úgy negyed tizenkettő magasan történt mindez – s ami kizárólag nekem volt fontos! –, tizenegy nappal addigi életem legnagyobb traumája után. Lebegtem szinte, tele bizalommal, élni akartam újra – amiről ez a tizennégyet jó hónapja betöltött csodatévő „csodagyermek” természetesen semmit sem tudhatott. Ja igen: Egerszegi eredménye 2:09,29 lett végül, új Európa-csúcs, tizenkilenc századdal jobb, mint az én „matekozásom” ígérete, de – ahogy Vitray Tamás is mondta a győzelem után öt másodperccel – „kit érdekelt”!

A csoda – Luis Aragon írja esszéjében – a valóság pozitív tagadása, egy erkölcsi, avagy metafizikai minőség roppant sűrűségű felvillanása a materiális világ erkölcs- és istennélküliségével szemben, benne a jobbra törő szellem nyilatkozik meg, s tökéletesen megragadja, birtokba veszi a csodát megpillantó-átélő ember lelkét egy pillanat alatt. Félreértés ne essék: Egerszegi Krisztina ott a szöuli uszodában nem „tett csodát” a szó szakrális értelmében, egy versenyt nyert csupán, mert – tehetsége és felkészültsége okán – neki ott, akkor győznie rendeltetett. Tette a dolgát, leúszta a kétszáz métert, ahogy képes volt rá, s ez az olimpiai aranyéremre lett elegendő. Sokat „agyaltam” azóta valamin. Ki akarthatta, ki rendelhette így, hogy az ő versenyzői pályája ilyen „kronológiai szerencsével”, a nagyvilág szeme láttára vegye kezdetét tizennégy évesen? Miről van szó? Hát arról, hogy 1988 volt az első esztendő, amikor Egerszegi olyan időt tudott kétszáz háton, amivel az év legfontosabb világversenyén már győzni lehetett. S – így adta a sors – ebben az évben olimpiát rendeztek éppen! Óriási „katapult” volt ez az egész pályafutásra nézvést, ez nyilvánvaló, talán az emlegetett „csoda” melegágya is némileg, hisz mindaz, ami a versenyzővel (s az emberrel) eztán történt, csak ama tündökletes indulás fénytörésében – s ennek szinte „mesés” mázt kapott emlékezetében – lett szemlélhető. A szöuli história nemcsak az „eredményesség”, de a lassan nővé nőtt-érett ember „mérceje” is lett azon melegében. Nem biztos, hogy megfelelni az előbbinek (ezután már győzelmet várt tőle mindenki) volt nehezebb, hisz az utóbbi (megőrizhető-e a róla akkor rögzült, az olimpiai bajnoki címen jóval túlmutató kép-idea) nem csupán rajta, de a befogadói közeg érzékenységén is múlhatott. Míg a versenyzőért és az eredményért csak ő, közvetlen környezete, no meg Kiss László, az edző lett a felelős (s ebben nem is volt – vagy alig volt – hiba, Krisztina az elkövetkező

nyolc évben – majdnem – mindig nyert), az „arc megőrzésének”, ama „csoda” eszményének az átörökítési esélye ennél összetettebb volt. Mondhatnám: ehhez az ifjú bajnoknőnek élnie, léteznie kellett csupán, elkerülve mindazt, amit nemcsak manapság, de már a rendszerforduló esztendeinek táján is szinte lehetetlen volt egy sikeres és állandóan „szem előtt levő” fiatalnak elkerülnie. Egerszegi meg elkerülte s elkerüli azóta is, élete-létezése ezért „csoda” az emlegetett értelemben, s ezért gondolom, hogy az utóbbi évszázad magyar történelmének egyik legnagyobb hatású és leginkább vigaszt jelentő jelensége ő, ha nem látjuk a tévében vagy az újságok címlapján naponta, akkor is, sőt, attól az igazán!

Amikor a szülői aranygép hazatért – sosem tettem ilyent addig s azóta sem –, elmentem én is a néhai BS-be ünnepelni. Miatta mentem, a nagyon jelentős siker vagy az én megújult életkedvem okán, már nem tudom, de valószínű, hogy azt a bűbajos porontyot látni akartam mindenáron. Láttam, itthon volt már egyébként, túl a megkergült média diktálta otthoni palacsintaevésen is, de jött, formaruhában, s válaszolgatott a riporter kérdéseire, két vagy három szóval általában. Mi változott meg az életedben, hangozott a roppant „értelmes” kérdés, „hát, megismernek az utcán...”, így a válasz, két hamisítatlan kiskamaszos, nevethekésen zavart szájbefogás között például. Szóval látszott: nemcsak az igazolványa szerint – vajha volt már neki? – tizennégy ez a gyermek, de valóban minden szavában és porcikájában is annyi. Ahogy Vitray Tamás műsora is erről tanúskodott pár hónappal később, „Volt egyszer” címmel ment, azt hiszem. Ült ott, Kiss László és a műsorvezető között, „vigyázzban” szinte, rövidke szoknyában (még a lábát sem tette keresztbe, ahogy ezt a női ösztön diktálni szokta), s megint két-három szóval válaszolgatott. Hogy a Laci bácsi jó ember, hogy kizártam az erkélyre a döntő előtt, aztán meg hogy a győzelem után adott két puszit, és könnyes volt a szeme. Ma – a felvételeket megnézve – sem jut eszembe más: minden normális tizennégy éves kislány így viselkedik, ha őt – az általa nem is egészen értett „beállított” helyzetben – a „hülye felnőttek” kérdezzetik.

Aztán egy jóval későbbi felvételt nézek, a Szent István-renddel kitüntetett Egerszegi Krisztina beszélgetését Zelinka Ildikóval, 2013 augusztusából. Pengévillanásúan pontos az egyik mondata: „előbb lettem olimpiai bajnok, mint olimpiai bajnok szerettem volna lenni”. A saját életútjára tudatosan reflektáló, tökéletes ön- és helyzetismerettel bíró háromgyermekes édesanya mondata ez, aki oly természetességgel él és ejti a szót, hogy az épp a maga megismételhetetlen egyediségében és egyszerűségében lesz meghökkentő. Amúgy a családról, a gyermekekről beszél inkább, hogy a Bálint, a Barnus és a Zille így és úgy, hogy a három kicsi ember háromféle személyiség, s ki is tudják borítani néhanap, meg persze Ádám, a férj, aki azért volt jó választás, mert remek ember, apa, s vele bármikor súlyos következmények nélkül zördülhetnek össze. Nem jut eszembe más, csak az, hogy ez a gyönyörű – ám a szépségét a legkisebb „öntudat” és manír nélkül, egy szál mezei virág módjára viselő – hölgy az élet póre valóságának, szentségének és káprázatosan kavargó egyszerűségének az eleven

példázata, épp úgy, mint amilyennek azon az 1988-as felvételen mutatkozott. Huszonöt esztendő eltelt közben persze, a maga összes hozadékával, de – állítom –, a „két ember” és a „két hozzáállás” mégis hamisítatlanul ugyanannak az eszménynek a demonstrációja. Ez a lélek sem akkor nem „viselkedett”, sem ma nem viselkedik, sem „előfeltevés”, sem „hátsó gondolat” nem jellemezte-jellemzi őt, s hiába romlott közben a világ (erre is utal a beszélgetésben néhány fordulattal), ő képtelen lett vele romlani. Mit jelent az olimpiai bajnokság, ezt időközben megtanulta természetesen, ám azt is bizonyára, hogy ama seregnyi medáliának hol van a helye életünkben (s most nem arra gondolok, hogy dobokban a padláson vagy – a „nagyobbaknak” – egy fiókban), ha históriánk nem a versenyzésről szól immár.

Mert érem aztán akadt elegendő! Egerszegi Krisztina minden idők egyik legeredményesebb női sportolója lett, a maga „szakmájában” egészen biztosan az, ez akár matematikailag is igazolható. Nincs úszónő, aki őt egyéni olimpiai bajnokságot nyert volna rajta kívül, férfi is csak egy: Michael Phelps, az „úrlény” a maga tizenegyével. (A Kiss Lászlóról írt könyv 189. oldalán említett Mark Spitz és Matt Biondi tévedés, Spitz négy, Biondi mindössze két egyéni arany tulajdonosa.) Tudom, sportágakat ilyen értelemben összevetni nem egészen „sportszerű” dolog, hisz a (férfi) tornász nyolc, az úszó akár tizenhat aranymedált is szerezhet egy olimpián, ha bír, míg – mondjuk – az ökölvívó csak egyet, álljon bár a feje tetejére, akkor is. Mégis: amit Egerszegi elért, az olimpiák történetének egyik leginkább emlékezetes fejezete lett, hisz ugyanabban a számban nőként rajta kívül csak az ausztrál Dawn Fraser tudott győzni háromszor egymás után (férfiként meg Phelps), s még valami másban is egyedi ez a pályafutás. Ha az úzás „hőskorát” nem számítom, csak ő volt képes nyerni száz, kétszáz és négyszáz méteres távon egyaránt (meg – már megint! – Phelps persze), ami szakmailag is rendkívüli teljesítmény. Hát még ha minden a „terveknek” megfelelően alakul! Akkor – s ezt szóba hozom majd – nem őt, hanem hétszeres olimpiai bajnok a „mi lányunk” alighanem, mondom telhetetlen kibicként, de – teszem hozzá, visszatérve a földre – nyilván minden úgy történt, ahogy történnie kellett. Továbbá: világbajnokságon kétszer, Európa-bajnokságon kilenc alkalommal győzött, két számban úszott világcsúcsot, közülük a kétszáz háté majd tizenhét évet élt, s ha nem jön a „cápadressz”, s ha a fordulók (a „kidelfinezés”) jelentősége nem ugrik meg az ezredfordulótól – Phelps feltűntétől? – ennyire, el tudom képzelni, hogy az Athénban elért 2:06,62 ma is a lista elején volna még. Az egyéb sikereket nem veszem számba most, a nyolcvanöt (!) országos bajnokságot említem csupán, aminél nem hiszem, hogy úzásban bárhol a világon többet szerzett volna valaki valamikor. (Rajtavesztettem: Tóth Attila barátom utánanézett, kiderült, Cseh László nyolcvanhetet szerzett eddig, igaz hosszabb pályafutás során, s ő már az ötven háttal és pillangóval is számolhat, s ezek a távok Egerszegi idején még nem voltak szokásban.) Hányszor volt az év úszója, sportolója, számolja össze, aki akarja, 1992-ben a világ második sportolónőjének is megválasztották a teniszező Szeles Mónika mögé (nálam első lett volna, de hát az ef-

féle szavazást én világ életemben játéknak tudtam felfogni csupán). Egyéb díjait, kitüntetéseit – hely hiányában – szintén nem sorolom fel.

Ilyen eredménysortól szédülés fogja el az embert, hát még akkor, ha a „titok” összetevőin esik gondolkodóba. Kitől kapta káprázatos alkati adottságait, nem firtatom, miért került uszodába négyévesen, ezt sem (természetesen „véletlenül”, de hát véletlenek meg nincsenek), maradjunk annyiban, hogy ennek is így kellett történnie. A csodás vízfekvését, valószerűtlenül könnyű fajsúlyát emlegetik a szakemberek, hogy ha a vízre téve löktek egyet rajta, szinte koppant a túloldalon. S még valamit, ami nem a fizikai képesség kérdése már. Hogy nagyon gyorsan tanult, saját testét, mozgását tökéletes kontroll alatt tartva ösztönösen. Ha azt hallotta, „tedd beljebb a kezed”, beljebb tette, ha azt, „tedd kijebb”, akkor meg úgy cselekedett. Nem egy-két tempón át, hanem folyamatosan, s mindezt – s ez az, ami a „csoda” első grádicsa volt talán – öt- vagy hatévesen. Tökéletes testi adottság és páratlan – mert csipetnyi kényszerítés nélkül való – fegyelem apró gyermekként, tehetségnek ezt így együtt nevezném én, ahol az eredendő képesség és a maximális bizalom (szüleiben, edzőiben, önmaga feladatában) bámulatosan állt össze. Hogy test és lélek olyasmit is „tud” – és követ! –, amit a gyermek nem tudhat, nem érthet még! S ami a „csoda” következő foka tán: úgy lett egyre „felnöttebbé”, hogy ez az – eredendően gyermeki? – „képessége” is folytonos maradt. A teremtetett életben való ösbizalom, az ajándékként kapott élet gondozásának parancsában való hit állapota ez, ami csak oda-vissza működik, s amit a „körülmények” folytonos és biztonságot sugalló megtapasztalása hordhat ki igazán. Sem vele, sem családjával nem találkoztam soha, de meglehet, tökéletesen nevelték fel őt testvérével együtt (nem írom, hogy szeretetben, mert az normális dolog, s – hiszem – ennél összetettebb jelenségről van szó), úgy „győzött” otthon rendre, hogy közben mindig a szülők felügyelő tapintata érvényesült, de soha sem a gyermek elementáris vágya – és érdeke! – ellenében. Hogy kell ezt „csinálni”, nem tudom, de az Egerszegi-szülők jól tették, amit tettek, legyen rá példa, amit és ahogy Krisztina a gyermekkoráról mesél a „Sportmúzeumban” Molnár Dánielnek. Pontos és jól kivájt medre van az ilyen életnek, gyanítom, hogy ezt a leányt sosem „vágták át” odahaza (vagy ha mégis, akkor azt nem érezhette annak). Mindig mindent „egyeztettek” vele, ahogy az életkor stációja megkívánta, soha nem saját beteljesületlen álmuk valóra váltását várták el tőle, ez is bizonyos, csak azt akarták, hogy boldog ember legyen, így a rendszeres hajnali keléstől kezdve mindenben híven segítették, gondozták, hogy véghezvihesse azt, amire a sors rendelte őt. Úgy lehet, edzői – elsősorban Kiss László – is éppen ezt a nevelési „modort” vagy keretet vitték tovább, dúsították fel, immár a brutális szakmai követelményekhez igazodva, hogy a „csoda” valóban földet érjen.

Töröm a fejem például, mi történik akkor, ha Atlanta előtt Egerszegit száz háton – a vele való megállapodás ellenére – a vezetőség „suttyomban” benevezi. Állítom, győz akkor (a 4x100-as vegyes váltó első embereként már délelőtt jobb időt ért el, mint a százas amerikai bajnok), meglenne a hatodik aranyérem,

ám benne, az emberben valami mégis összetörik. Lehet, cirkusztolt volna egy sort, hisz nem így szólt az egyesség, ami az 1994-es vb után kötött, hogy szigorúan szakmailag indokoltan-e, az most nem érdekes. Ezt az embert nem a „még egy arany” káprázata, esélye, hanem a kicsi gyermekkorától benne rögzült abszolút bizalom tartotta-tartja egyensúlyban ugyanis, így meglehet, egy újabb bajnoki cím lett oda e folyamatban, de ennek is így kellett történnie, azt hiszem. Ez a szem- és agykáprázató versenyzői pályafutás attól igazán emberarcú, hogy „hibapontok” is akadtak benne ugyanis. Esendőségek, gyarlóságok, néha napi megroggyanások, ahogy mindannyiunk életében megesnek ezek. Már a Szöul utáni első világvb, az 1989-es bonni Európa-bajnokság ilyen volt, s erről hősünk semmit sem tehetett. Három ezüstöt nyert az egy évvel korábbi olimpiai bajnok, még legjobb számában is lemaradt – tizenöt századdal – a dobogó tetejéről, mégsem vettem észre – már akkor sem! –, hogy akár ő, akár edzője pánikba esett volna. Én persze szomorú voltam némileg, hisz a leeds-i ifi Eb-n sikert sikerre halmozott két héttel előbb, nagyon ígéretes időket úszva, aztán a felnőtt Eb első napja után (a négyszáz vegyes ezüstje „rendben volt”, Daniela Hungert teljesen „fitten” sem verhetette meg akkor még) megbetegedett. Pontosabban: náthás lett, az orra eldugult, s oxigénhiánnyal küszködve jól teljesíteni ebben a sportágban különösen macerás. Ha csak előző esztendei idejét (1:01,56) hozza, Kristin Ottót (1:01,86-ot ért el) már száz háton is leveri, ez nem lehet vitás (épp ezért vélem méltánytalannak a Szöulban hat aranyat besöpört NDK-s óriás Ládonyi Lászlóék 1993-ban megjelent *Egerszegi* című könyvében olvasható nyilatkozatát), s kétszázon is – majdnem – a tervezett tempóban haladt, úgy százharminc-száznegyvenig, aztán elfogyott a szusz, s Dagmar Hase a célban éppen utolérte. 2:12,61 lett a vége, legalább jó három másodperccel gyengébb az általam (is) várt időnél. (Leedsben két hete 2:10,64-et „fürdött”, már ezzel is két testhossznyival verte volna a keletnémetet.)

Sápítozhattak, akik akartak, de aki értett a „dologhoz” valamennyire, tudta, nincs itt semmi baj, tanulópénznek is jó volt az egész: világvben döntőző versenyző ne legyen náthás legközelebb! Jelentem, nem lett! Azt, hogy baj sem lett, az 1990 nyarán az USA-ban rendezett Jóakarát Játékok meg az 1991 januárjára „átvitt” ausztráliai vb jelezte már. Ez az esztendő amúgy az akkori magyar úszás csúcséve volt az athéni Eb-vel együtt, még a barcelonai olimpiáénál is nagyobb. (Azért „nagyobb”, mert a katalán fővárosban – bevallja, aki bevallja – nem öt, hanem hét arannyal számoltunk eredetileg, szóval a férfi mell számokkal is, és az elértéknél jobb időeredményekkel. Hogy a Zemplényi György nevezetű világszélhámosnak mekkora szerepe volt a „felfutásban” s a megtorpanásban, hagyjuk, még az emléke sem érdemli meg, hogy ebben az írásban súllyal hozzuk szóba őt.) Világcsúcsok születtek Perthben (Darnyi Tamás, Rózsa Norbert), feltűnt Czene Attila, „befutott Szabó Tünde”, a barátnő, az „örökös második”, az öt bajnoki címből kettő Egerszegi neve mellé került, igaz, százas időeredményét (1:01,78) vékonynak gondoltam (kissé a kétszázast is – 2:09,15 –, bár ott saját Európa-csúcsát megjavította valamivel). Kontár voltomat jelez-

heti, hogy egy fontos tényezővel nem számoltam akkor. Egerszegi már nem az a „pici lány” volt, mint Szöulban. Megnőtt, nőiesedett, változott a vízfekvése, a csapásszáma, már nem biztos, hogy koppant volna a túlsó parton, ha meglökik, azt a csodálatos technikát „újra kellett gombolni”, hogy az eredmény maradjon, s javuljon aztán. A történet arról tanúskodik, hogy Athénra – 1991. augusztus – ismét összeállt minden. Már a négyszáz vegyest is világszínvonalú idővel nyerte, a két háton elért világrekord pedig egyenesen katartikusra sikerült: mintha egy külön dimenzióból érkezett lény tempózott volna a többiek előtt. Eme kozmikus világcsúcsok – a kétszázas tizenhét évig élt, mint említettem – születésében a hátúszás fordulójának 1991 eleji megváltozása („bukóforduló”) is segített persze, ám ezzel a két produkcióval Egerszegi Krisztina az úszás történetének ikonikus alakjává lett visszavonhatatlanul, s nem azért mondom ezt, mert versenyzői pályája csúcsaként ő is az athéni versenyt nevezte meg Molnár Dániel – már szintén említett – műsorában 2001 táján.

Egy biztos: az ott elért időeredményeket (a négyszáz vegyesé kivételével) többé nem javította meg, igaz, a győzelmekhez nem is volt szüksége erre. Barcelona csodáját az „átlagszurkolónak” a három arany jelentette természetesen (én mind a háromra számítottam, kettőben meg „biztos” voltam), nekem meg a négyszáz vegyesen aratott diadal s annak körülményei. Az a verseny az úszás történetének egyik legemlékezetesebb pillanata volt ugyanis, jó négy és fél percen előadva. Ekkor derült ki: Egerszegi nemcsak olyan úszó, aki kivételes adottságainak, szorgalmának köszönhetően rendre leiskolázza a mezőnyt, de tudatosan gondolkodó küzdőnek is egyedülálló. Mi tagadás: én világcsúcsot és izgalomtól mentesebb versenyt vártam eredetileg, különösen, hogy a hónappal korábbi országos bajnokságon 4:38,30-cal rekordot ért el vetélytársak nélkül, a távot végiglebegve szinte (azért úsztam így, hogy Laci bácsi örüljön, mondta). Aztán az akkor tíz éve fennálló, természetesen NDK-s világcsúcsból (4:36,10) ugyan negyvennégy századdal elmaradt, mégis a szöuli kétszáz mellé én ezt a futamot állítanám, ha e pályafutás legemlékezetesebb pillanatairól megkérdez valaki. Ez a négyszáz méter – említettem az előbb – nemcsak a tehetség, a felkészültség, hanem a versenyre való érettség és fegyelmezettség alkalma is volt. Hogy a befejező gyors 1:03,31-re sikerült (rettenetesen kellett!), annak volt köszönhető, hogy legjobb számában, háton nem „szállt el” a sietségtől, s én – telhetetlen szurkolóként – máig fájjalom, hogy soha többé nem tudta az utolsó százat így „megcsinálni”. Pedig mennyire szurkoltam (Hargitay, Verrasztó s Darnyi miatt is?) a „négyvegyes” világcsúcsáért, s mennyire szerettem volna, ha akkor nem, legalább a következő esztendőben megszületik! Gyanítom, ő és edzője is szerette volna, hisz a sheffieldi Eb-n, 1993-ban olyan iramban kezdte el a számot (majd két másodperccel gyorsabban, mint az olimpián), hogy az Petra Schneider rekordja kivégzésének a szándékát ígerte, aztán a táv második felében „elmaszatolódott” a dolog (mellen úgy kettő, gyorsan meg három másodpercet „laszult” Barcelonához képest). Így is nyert vagy tíz méternyivel, s tudható, nehéz úgy hajtani, ha a szervezet minden sejtje „könnyítésért” ordít, miközben a győ-

zelmet semmi sem veszélyezteti. Ezzel együtt: az olimpiát követő mámor – vélem, az őt átölelő szeretet erejét ott, a BS-ben, a fogadáson, az edzője vállán sírva, immár felnőtten fogta fel igazán – s az 1993-as Eb után (négy aranyat gyűjtött, közte a kétszáz pillangóét, a kisujjból kirázva szinte, úgy, hogy fél óra múlva a kétszáz hát döntőjét is illett megnyernie) azt gondoltam, ennek az akkor tizenkilenc éves leánynak a lehetőségei a medencében beláthatatlanok. Aztán – a szurkoló tervez, a körülmények meg végeznek – kissé máshogy történt az egész.

Mikor s jókor érzi-e meg a sportoló, hogy be kell (kéne) fejeznie, nem tudom, civil meglátásom szerint többnyire inkább későn, mint idejében (s nemcsak némely labdarúgó vagy ökölvívó olykor már száználmas elszántságára gondolok, hogy kivegyék azt a pénzecskét az egészségből, amit – úgy hiszik – ki lehet venni még). Egerszegi Krisztina ösztöne valószínűleg ekkor is hibátlanul működött. Mondhatjuk persze, ereje teljében, aranyakra esélyesen indulhatott volna Sydneyben is akár, hisz huszonhat esztendő nem a világ, de másként döntött, s ez nemcsak azért rendjén való, mert az ember másoknak nem ártó elhatározását illendő elfogadnunk. A szervezet, az izmok bírhatták volna még, ez bizonyos, inkább a lélek jelezhetett valamit. Azt talán, hogy ami ezt az életet oly káprázatos egyensúlyban tartotta addig, átalakulásba kezdett, mégpedig a saját, továbbra is követett parancsa szerint. Nem arról volt szó, hogy a versenyző „elkopott” (noha közel egy évtizeden át – tán 1987-től – e darálóban világszínvonalon teljesítve még ez sem volna csoda), inkább arról, hogy felismerte: addig vallott – ösztönösen követett – életelve megőrzése miatt szükséges a változás. Egerszegi Krisztina célja – és ezt különös hangsúllyal szeretném leírni – ugyanis soha nem az evilági, ha tetszik sportsikerek hajszolásának a maximalizálása volt! Szerette az úszást, még ha szenvedni kellett közben, akkor is, tette a dolgát rendületlenül, örömet szerzett magának, szeretteinek és a szurkolóknak, volt „medre” az életének, s ebben – illetve ennek érzékelésében – állt be változás, azt hiszem. Másmilyen feladatokra készülhetett már a lélek, terhes lett a hajsza hát, az 1994-es római világ bajnokságra való felkészülés göcsörtösre sikerült. Kiss László később edzői hibáról is beszélt: hogy nem engedélyezte a pihenőt, amikor kellett volna, s hogy a „kínai veszedelmet” is túl sokat emlegette, ami az alapvetően kudarckerülő alkatú – ha jól értem: inkább a vereségtől tartó, mint „amerikásan” a sikerre törő – ember közérzetére nézvést meggondolatlanság volt talán. Tény: Egerszegi be akarta fejezni az úszást a vb után, miként az is, hogy brutálisak voltak a hajdani endékásoknál is valami módon „izmosabbra nőtt” kínaiak (a tizenhat női számból tizenkettőt besöpörtek), de én az újabb győzelmeket – így, utólag mondom – mégis lehetségesnek gondoltam. „Csak” a legjobb addigi időket kellett volna hozni újra, kétszázon már az is elég (lett volna), ha saját világcsúcsát úgy hét tizednyire megközelíti. (Ho Ce-hung eredményénél – 2:07:40 – Egerszegi az 1992-es olimpián, s a következő évi Eb-n is jobbat úszott!) Hogy ez miért nem sikerült, abban – szerintem – a lélektani összetevőknek, az úszáshoz való kedv megcsappanásának, a betervezett „végnek” nagyobb szerepe lehetett, mint a testi állapotnak. Nemigen hiszem, hogy

a problémák ellenére ne készült volna fel a versenyző fizikailag „rendesen”. Úgy emlékszem, mindkét döntőt pánikszerűen úszta le, mint aki nem bízik eléggé önmagában. A százon elkövetett hiba (a rajt pillanatában lecsúszott a lába a falról, így méteres hátránnyal indult) ennek a „hitetlen” lelkiállapotnak a következménye is lehetett, míg a hosszabb távnál világcsúcs részidővel fordult száznál, még százötvennél is majdnem, aztán az utolsó forduló után egy pillanat alatt adta fel az egészet. Valóban igaza lehet edzőjének: kudarckerülő típusként mintha a vereség elől menekült volna inkább, s – mert nem volt hite – meg is ijedt rendesen. Nemcsak a kínaitól, de a százon öt 1:01-gyen belüli idővel szintén megelőző, nála két évvel fiatalabb Zsivanyevszkajától is, azt hiszem (Egerszegi ötödik lett csupán), s erről a számról ezért nem akart többé hallani (csak a vegyes váltóban vállalta). Mert, hogy folytatja Atlantáig, már a sajtótájékoztatón bejelentette azon melegebben, de az említett „feltételhez” makacsul ragaszkodott. Joga volt hozzá!

Azt, hogy a visszavonulást tervezte, s azt, hogy mégis folytatja, én ugyanazon emberi tartásnak a tisztesség, a lélektan és a helyzet diktálta két összetevőjeként tudom csak értelmezni. Magyarán szólva: Egerszegi Krisztinának így is, úgy is igaza volt, igaza lett volna, illetve igaza lett. Nem az „ilyen pályafutást nem illik vereséggel befejezni” lapos közhelyére gondolok (bár lehet, erre is, noha amit addig tett, senki nem vehette el tőle – és tőlünk! – már), hanem az önbecsülésnek és a közösségért is felelős feladattudatnak arra a ritka együttállására, ami a már említett nevelési elvnek és életstratégiának a törvényszerű következménye volt. Egerszegi nem azért folytatta Atlantáig, mert „meg akarta mutatni” valaki(k)nek, hanem azért, mert addigi életelvét híven követve abban a helyzetben egyszerűen nem tehetett mást, hiszen az átélt hit- és bizalomvesztés a – nem elsősorban a sportpályán való! – „győzelemre” tervezett élet gondozásának parancsáról szóló életvezetési stratégiájába az „abbahagyással” – az arc megfakulása nélkül – nem férhetett végleg bele. Nem a versenyzői pályáját kellett újra „gatyába ráznia”, „kifényesítenie”, hanem az életét! Tudta-e ezt akkor így a húszesztendő ember, egyáltalán nem érdekes, de ennek megfelelően cselekedett, s ez volt a lényeg. Nekünk, szurkolóknak meg az, hogy újabb két évig számolhattunk az úszózseni adta örömeikkel, akkor is, ha tudhattuk, Krisztina – így írtam egyszer – nagyon „vágja már a centit”, s Atlantában biztosan utoljára látjuk úszni őt. A bécsi Eb 1995-ben észrevétlenül „csorgott le” szinte (a négyszáz vegyest – megint irtózatosan erős kezdéssel – s a kétszáz hátat, mint ide Lacháza, úgy nyerte meg), ám volt a versenynek (takarékosan teljesítettünk, aranyat csak Egerszegi hozott) egy pillanata, amit sajnós elég gyorsan elfelejtettünk. A 4x100-as vegyes váltó ezüstérméről van szó, az akkor tizennégy éves Kovács Ágnes – egyéniben is szerzett egy bronzot – feltűnésével, ami után az immár „korelnök” úgy beszélt, hogy nincs annál nagyobb öröm, mint amikor *csapatban* örülhet az ember. Hát igen: ha egy csapat, itt a magyar csapat tagjaként úszik valaki, a társakért, a nemzetért való küzdelem valóságát is jobban átéli talán, amit ő nem mondott ilyen hangosan persze (sosem volt szónokias), s hagyjuk is az egészet – egyelőre.

Atlanta volt a végkifejlet. A kínaiak eltűntek vagy „visszafejlődtek” ekkorra, csak a „zenélő” úszás maradt meg bennünk alighanem, az olimpia legfőlényesebb győzelme, aztán Kiss László „férfiatlanul” katartikus csukladozása a mikrofon előtt, no meg, hogy mennyire csodás volt az, ami csodásabb ugyan nem, de eredményesebb lehetett volna talán. Semmit sem vagyok képes hiányolni (pláne „számonkérni”) Egerszegi pályafutásából, de a négyszáz vegyes akkori bronz máig fáj kissé nekem. Nem mintha szégyen volna olimpián egy harmadik helyezés, de hát a körülmények... Nem a bronz volt baj, hanem az időeredmény lett számomra rémesen esendő. Egerszegi 4:42,53-mal lett harmadik, s ami soha nem fordult elő, rosszabbat úszott a hónappal korábbi országos bajnokságon – „menetből”, sok-sok számot teljesítve – elért eredményénél is. Ha barcelonai idejénél (4:36,54) csak két másodperccel úszik gyengébbet, a nagy hirtelen – huszonhat évesen – vagy tíz másodpercet „javult” 4:39,18-cal győztes, aztán később „lebukott” Michelle Smithet is biztosan megelőzi. Nem ment, fáradtan, görcsösen úszott, akárcsak az egész csapat az első három napon, mindhárom aranyunk (Rózsáé, Czenéé, Egerszegié) a sorozat második felében született. Mi történhetett? Egy „orbitális elcseszésről” beszél a könyvében Kiss László ma már (lehet, életrajzban keményebben fogalmazott!), tény, „elfelejtették”, hogy az USA sokkal nagyobb, mint Magyarország, így a phoenixi edzőtábor (itt töltötték a versenyek előtti időt) és Atlanta között jó négy óra az időeltolódás. Ki nem figyelt eléggé, nem tudom, de a száz mellen még harmatgyenge Rózsa kétszázon kivirult, s a kétszáz gyorsan még vánszorgó Czene is óriásit robbant a kétszáz vegyes idején. Máig biztos vagyok benne: Egerszegi hatodik aranya ezen az „elcseszésen” lett oda (hát még ha a száz hátra is sikerül rábeszélni, aminek döntőjét a formába lendülés napján rendezték éppen – no, így jönne ki nekem „virtuálisan” a hét arany), az egész atlantai folyamat vége mégis újabb kegyelmi állapothoz lett számomra hasonlatos. A nyugodt arcra emlékszem a célban, meg az alig átsuhanó mosolyra ott, a dobogón, a NOB elnökére, aki az érmet átadta – ő akarta átadni! – az immár ötszörös bajnoknőnek, valami felülmúlhatatlanul szelíd méltóságra a pályafutás zárataként, ami ekkor, ebben a pillanatban a kezdettel, a szöuli csodával örökre összekötetett. No meg Kiss Lászlóra, akiről nem tudom, látta-e az utolsó ötven métert a könnyein át. Akinek tudnia kellett, hogy élete legnagyobb fejezete most ért a végére: illetve, aki tudta, hogy élete zsenije az utolsó tempókat teszi most: az a gyermekként megismert és a „kezem alatt” felnőtté lett ember, aki nélkülem nem lett volna azzá, akivé lett, de aki nélkül én sem lehettem volna azzá, akivé lettem végül. Tisztelet persze mindazért, amit Kovács Ágnessel s aztán szövetségi kapitányként véghezvitt – és véghezvisz – azóta is, de ennél őszintébb, emberszabásúbb és torokszorítóbb pillanatot sportpálya közelében nemigen láttam még.

Egerszegi Krisztina versenyzői pályafutását befejezte, hogy elkezdjen, illetve szerintem inkább folytasson egy másikat, a civil életet, mert a kettő közt a lényegre nézvést én különbséget tenni nem vagyok képes. Ma is – bármelyik felvételen látom – úgy érzem, egy ősidőktől ismerős, a levegővétel természetességével

élő-létező, vagyis „normális” ember szóval meg mindig, az alkalom parancsához illeszkedve, pózok nélkül, s hajszálpontosan így tette ezt versenyző korában is. Volt egy történet az életében, ami 1996. július 25-én véget ért, ám nincs egy „másik” Egerszegi Krisztina azóta. Zelinka Ildikónak ugyan arról is beszélt, hogy a sporttal járó életforma egy „burkot”, védettséget jelentett, ami megszűnt, de azt is említette, hogy sok-sok élversenyzőnek az ezzel járó fény, érdeklődés természetessé lesz, s ennek hiányát nem lesznek képesek elviselni, kezelni aztán. Neki meg nem hiányzik az egész. De hát miért hiányozna, ha már annak idején sem lelte különösen örömet benne, el egészen a reá kényszerített palacsintaevéstől az intimpistáskodó (kivel jársz, sportoló, nem sportoló?) kíváncsiszkodásig. Ha kérdezték, válaszolt, megjelent, ha illet megjelennie, tette a kötelességét, ami a „pozíciójához” hozzátartozott, de sosem nyögvenyelősen, és sosem a szerep követelte „látványelemeknek” kényszerűen megfelelve. Emlékszem: mennyit nyafogtak, méltatlankodtak többen még azért is, hogy győzelmei pillanatában miért nem örül „igazán”. Nyilván arról lett volna szó, miért nem tombol, vihorászik, ahogy ez a „fejlett nyugaton” szokásos, miért nem csapja széjjel a vizet, miért nem mutogat őrvongva önmagára vagy csókolgatja saját bicepszét, mint az ukrán Klocskova később, tudtul adva országnak-világnak, hogy „a király kizárólag én vagyok”! Nem tette, mert a benne élő értékvilág az ilyesmire alkalmatlannak „rakta össze” őt, az a közeg, ami az említett látványelemeket véli egyedül „trendinek” és rendjén valónak, tőle nagyon, de nagyon messzire áll. Tudom, temperamentumok, vérmérsékletek különbözhetnek persze, a néhány pillanatig tartó önfeledtség – főleg egy óriási és nagyon várt (Gyurta Dániel Londonban) vagy legfeljebb titokban remélt (Czene Attila Atlantában) sikernél – még bőven „belefér”, de ahogy Egerszegi örült – mert nagyon örült, elhiheti akárki! –, az tanítani való mégis, ha lehet ilyesmit tanítani egyáltalán. Eger öröme Szöulban, Krisztináé Atlantában ugyanaz volt hajszálpontosan, s ugyanúgy „fejezte is ki” tizennégy és huszonkét évesen: nem a fennhéjázó – az ellenfelet „szájbefogásra” intő (hogy megtanulták ezt némely zsugorított agyú futballisták!) – önteltség, hanem ama „belső békesség”, a kegyelem állapota volt az arcára írva. Kerülgetem, mint macska a forró kását, de mégis leírom: ahogy Egerszegi a diadalait ünnepelte, az „minden győzelem gazdájának” (a fordulat Balczó Andrástól való) s nem a személyes siker, a karrier (lényegében a pénz) birtoklójának a törvényei szerint esett meg minden alkalommal, ha a bajnok agya nem forgott ilyesmiken, akkor is!

Szóval, oda szeretnék kilyukadni, hogy Egerszegi Krisztina életéből ezek a csábosan hazug „látványelemek” nem hiányoztak soha, ezért volt könnyű a civil életre átállnia, no meg azért is, mert ő és környezete tudatosan és arányérzékkel készült reá, sem a hitét, sem a lehetőségeit, sem a pénzét – fogalmam sincs, mennyit „űszott össze”, de én neki tízszer annyit is azonnal megszavaznék! – nem szórta széjjel. Volt mire – s nem homokra – építkeznie tehát, s itt nem az anyagi biztonságot meg a korábbi bizalomból fakadt azonnali munkalehetőség vélem a fontosabbnak, hanem azt az örökséget, amit nem a világi hatalmak-

tól kapott, méltán persze. Meglehet, én ezért sem vagyok képes meglátni az 1996 előtti és utáni ember közt a „különbséget”! A végeznivalók rendje átalakult természetesen, de még azt sem gondolom igaznak, hogy „visszavonultan” élne ő. Most is „megjelenik”, ha versenyzőként kivívott rangja meg a magyar úszás érdeke ezt követeli, de mindig elveinek megfelelően, és soha nem a „nagy bajnok” szerepében forgolódik ekkor. Ott volt a Margitszigeten és Debrecenben a hazai rendezésű EB-ken az összes alkalommal, érmekeztetett át, ha erre kérték, nyilatkozott – csinosan, elegánsan –, ha kellett, még címlapfotók is készültek róla (gyönyörűek), de celebnak egy valóság show-ba vagy az őserdőbe nyilván hiába hívná akárki. Ő az a lélek, aki még reklámfilmhez is nyugodtan adhatja az arcát! Egerszegi jelenléte ma is aktív jelenlét a szó eredeti értelmében, hat az ő lény arra s abban a közegben, akire és ahol hatnia kell, miközben tudván tudhatjuk, hogy néha a hallgatás beszédesebb lehet. Egy csodás film készült róla és családjáról, „Szerelmes földrajz” a címe, no, ezt például jó szívvel ajánlom mindenkinek. „Nem úgy van az, hogy a gyerekből kiveszem az elemet, és leáll”, mondja a vége felé egy stégen ülve, s én a hasonlat láttatva, mégis köznapi derűje s az igen mély „filozófiai” jelentése közötti szorításban nem tudok hova lenni a csodálattól. Hát, igen, így is lehet, avagy valószínűleg így kellene élnie mindenkinek!

Mit mondhatnék még arról a jelenségről, amit a magyar történelem utóbbi három évtizedében Egerszegi Krisztinának nevezhetünk? Hogy a sportcsillagok sorában – csak a magyarokat számítva – Hajós Alfréd, Csik Ferenc, Gerevich Aladár, Papp László, Puskás Ferenc, Keleti Ágnes, Gyarmati Dezső, Kozma István, Balczó András, Darnyi Tamás magasában van ő, de még ennek a (természetesen hiányos) névsornak is inkább az elején? Ezt minden sporttörténetre figyelő sportrajongó tudja. De azt talán nem, hogy feltűnése s az azóta való jelenléte mégis miben lehet egyedi. A magam ennyi idő elteltével elősorolt gyarló keservét – hogyan lett hitem ismét – most már elhagyom, de valami mást megemlítenék. Egerszegi akkori diadala – a sűrűjének a legszélén voltam, itt-ott a száját is jártató „érdeklődőként”, így lehet, sokat látok bele a folyamatba utólag! – a rendszerváltozás csak gyanítható, de még nem tudható előestéjének az idejére esett, amikor „rabok voltunk még”, de tán reménykedni kezdtünk (szabaddá lett a beszéd, felemelő volt az Erdély-tüntetés, s én tudtam, hogy e lapnak, a *Hitel*nek az első száma is heteken belül végre megjelenhet), s akkorra, amikor már nyolc éve nem volt olimpiánk. A szöuli tizenegy arany, s különösen Egerszegi győzelme kissé a remélt szabadság előszelét is erősíthette a lelkekben talán, ha ő erről semmit sem tudott, akkor is. Egy biztos: hogy az olimpia történetének a „szentségi” fele is létezik még, ennek hitét ez a nemigen várt káprázat adta vissza leginkább, s bár Atalanta „rendezővé szavazása” 1990 szeptemberében engem megint lehervasztott, e hitet végképp elvenni – legalábbis tőlem – semmi sem tudja már. Hiába: szavainknak, cselekedeteinknek mi lesz a következménye, mikor, hol és milyen lesz a – a matematika eszközeivel többnyire nem megmérhető – hatása, nem tudhatjuk pontosan, de hogy az idő álta-

lunk is végzi a dolgát, abban biztosak lehetünk. Mindannyian „többek” vagyunk, mint amennyi belőlünk látható a tetteinkkel együtt, hogy „jól” vagy „rosszul” vagyunk-e „többek”, ez a kérdés. Petőfi Sándor nemcsak a verseinek összessége, meg ami az életéről tudható. Petőfi a szabadság, a fiatalság, a meg nem alkuvás, a szépségvágy s a hamisíthatatlan honszerelem örök szimbóluma marad, amíg emlékezete él bennünk, s amíg fogékonyak vagyunk az ilyesmire. Egerszegi Krisztina az elementáris tisztaság, a harmónia, a hibátlan arányérzék és helyzetismeret sugárzója pusztá létezésével 1996 előtt és után. A szülői „csoda” – avagy egy erkölcsi, metafizikai minőségnek a roppant sűrűségű, a „csodát” átélt személyiséget megragadó, a sportteljesítményen túlmutató – felvillanása egész pályafutása, sőt egész élete ösvényét megszabta, determinálta. Abban a napban, s annak emlékezetében életének lényege, „üzenete” benne volt mindenestől, s igaz fordítva is: egész lénye és élete ama nap történésébe is „visszasűríthető”. Amit akkor átéltünk, azt tapinthatjuk, érzékelhetjük, ha élni látjuk, szólni halljuk őt. Örömet és szeretetet hozott a földre, a legtöbbet tette, amit ember megtehet, neve, lénye – nekem, s remélem, még igen sokaknak – ezt jelenti lényegében ma is. A póztalanság, a – meglehet, idővel változó, de mégis ugyanazon – feladattudat, az arányérzék ritka együttállását, a teremtésben reánk bízott élet gondozásának, tiszteletének azon tökélyét, ami szavak nélkül hat reánk, s ami azért makulátlanul hiteles, mert – szabadon választott, vállalt! – kínból, szenvedésből, gyötrelomból épült ennek a tartásnak a sportbéli, de azon jóval túlmutató fundamentuma egykor.

Istenről, hitről Egerszegi Krisztina nem vagy csak a legritkább esetben, s akkor is „szőrmentén” beszélt a nyilvánosság előtt. Annyit, hogy nem „fanatikusan vallásos”, de egy-egy templomba be-betér egyedül, feltöltődni néhanap. Neki nem is kell ennél többet tennie, mondania, érti, aki érti, amúgy meg élete, cselekedeteinek sora nyitott könyv mindenkinek. De a hazáról sem mondott „nagy szavakat” soha. Illetve egy apró részletre leltem 1991-ből, az interjú veleje Ládonyi László és Volly György könyvének a 153. oldalán is olvasható. Így szól: „büszke elsősorban arra vagyok, hogy magyarnak születtem, és hogy hazámnak hírnevet és dicsőséget szerzek. [...] Nem tudnék, bármilyen kedvező ajánlatot kapnék is, hazánktól elszakadni.” Meg egy gyerekkoráról beszélő történet rémlik fel, nem tudom, mikor és hol olvastam vagy hallottam. Nagymamája (dédmamája?) azon kapta, hogy egy – nyilván a győzelmi dobogót imitáló – sámlin (hokedlin?) vigyázban állva a Himnusz hallgatja magnóról, a szobában, egyedül, a nyolc-tíz évesek áhítatával. Ennyi elég, mert az Egerszegi élete „nyitott könyv” kezdetű történetet erre nézvést is érvényesnek gondolom. S még hadd jusson eszembe valami: egy mondat, ami az említett könyv ugyanazon oldalán olvasható. „Továbbá büszke vagyok arra, hogy egy napon születtem Balczó Andrással.” A tény igaz – augusztus 16-án születtek –, azzal a megszorítással, hogy a két nap közt csak eltelt harminchat esztendő, s én – bár nem hajlok a számmisztikára – annyit tennék hozzá, hátha még ez sem a véletlen műve csupán. S mert Balczót elég régóta ismerem, itt az írás végén elmondanék egy

derűsen kedves, inkább játékos, ám mégis megfontolásra érdemes történetet. Pletyka is lehetne, de nem az, jót állok a hitelességéért. A „Nemzet sportolójává” legelőbb hatvanesztendős korában lehet az ember, Egerszeginek még húsz év van hátra addig. Balczó („ha megérem”, mondja) kilencvenhat lesz akkor („ennyivel bőven megelégszem”), úgy szeretne elmenni, hogy a „Nemzet sportolója” címét Egerszegi Krisztina „örökölje” tőle. Minden idők – egyik – legnagyobb magyar férfi sportolójáét minden idők – ez szerintem vitathatatlan! – legnagyobb magyar női sportolója, akik – bár szereptudatuk, jelenlétük formája nagyon eltérhet – igen hasonlóan élnek, és igen hasonlóan gondolkodnak sok mindenről, ráadásul ugyanazon a napon ünnepelnek, külön ugyan, de tisztelve egymást – itt is, ott is nagyon szépszámú családjuk körében. Mit lehet ehhez hozzátenni még?

Csak annyit talán, amit Török László rádióriporter a célba érést követő másodpercben kiabált Szöulban önfeledten: „Ilyen nincs, ilyen nincs, és mégis van!” Igen, ilyen nincs, és mégis van, tudván, hogy nemcsak úszásról, olimpiáról és világcsúcsokról szól az életünk. Az úszást befejezzük, mert muszáj befejezni egyszer, az olimpián is mások küzdenek helyettünk egy idő után, a világcsúcsot meg elvehetik tőlünk (el is veszik, minden világcsúcs sorsa ez lesz előbb vagy utóbb), de a bizalmat, hogy életünk csoda, soha senki nem veheti el.

Isten éltesen, Egér, Isten éltesen picit lány! És Isten segítse Egerszegi Krisztinát!

Elekes Gyula: Ha szárnyaim lehetnék (zománc)

B. Tóth Klári

Anatolij atya imája

Lungin *Sziget* című filmjének hatása alatt

Kazán tűzében égess, új Gyehenna,
égess, izzíts fehérré, mint a hó,
az én „erényeim”, Uram, szemedben
úgy bűzlenek, hogy el nem mondható...

Papírtutaj, imámat vidd a széllel,
bűnöm szorongat, jaj, nem enged el,
könyörgésem a szél ne tépje széjjel,
Uram, kezedbe hadd mehessen el.

És – Goszpodí – nekem, a bűnözőnek
mutasd irgalmad jelét – pomiluj,
ki főnököt, barátot, példaképet
csak gyávaságból öltem, aljasul.

Mért mégis én, kiben a nyughatatlan
lélek hánykódik belső tengerén,
kiben saját mélysége rémalakban
kísért önnön hajótöröttjeként,

mért engem választottál gyógyítónak,
a bűnök égették ki szívemet,
erőd – míg árad – súlyt is ad a szónak,
de szemfedőm, a szénpor eltemet.

Miért adtad a látás adományát,
a mélyreható létértelmezést,
csodát virágzik ujjam is, de nézd, át-
hangolt korunkban nincsen ébredés.

Az asszony fejőstehénkéjét féltve
nem indul el, hogy holtnak hitt urát,
kit állítólag most is szeret, végre
viszontláthassa harminc év után...

A béna gyermek lábra állt imámra
– Uram, erőddel minden meglehet –,
de anyja nem kér áldást kisfiára,
nem áldoz fel rá egy vonatjegyet.

A lánykacajból nézd, hogy kandikál ki
a démona, e tébolyult erő,
nem ige kell neki, hisz azt nem érti,
a káromgás-nyelv jobban érthető.

Tudom, szavadra elhagyja a testét
a belső szörnye – többé már nem árt –,
de apja él, mert túlélte elestét,
a lánya démonán át megtalált...

Hát mégsem öltem – egész életemben
gyilkosság súlya volt a vállamon.
Az angyalok ma énekelnek bennem,
s az öröklét felé sodortatom.

Elekes Gyula: Triptichon (zománc, 21×54 cm, 2009)

Rontás ellen – tűzzománc tűzmadár

Él a magyar zománcművészet, áll Buda még

Boldog, akinek van otthon egy jól sikerült tűzzománc¹ képe, legyen az csupán egy csöppnyi ábra, kedves, laza vagy szerkesztett, de jól aránymetszett mandala vagy más képlet. Viszonyítási pontként mit tegyünk föl a falra, amit ott is hagyunk, megunthatatlanul? A tűz misztériuma mellett van még egy tényező, ami sokunkat foglalkoztat: a sajátos „jelet hagyni” motívum, hogy ha minden leég is körülöttünk, a tűzzománcunk mint bűvös dögcedula még mesélhet rólunk. Bradbury írhatta volna a *Marsbéli krónikák*ban. Amikor a szecesszió kisza-badult a palackból, még nem lehetett tudni, hány ősi mesterséget sodor újra felszínre, átmosva a kézművesség és képzőművészet határát. Szertelenül hódít a zománcművesség. A hevítéssel érlelt eleven színei, az elpusztíthatatlanságot sugalló anyaga miatt az eljárás valami magából adódó többletet ígér, amit látni kell. A kézbe vett vagy viselt tárgyak széles körében különleges szerepet kap a zománcművészet, a személyes térben, a közterületi építészetben, a még sok tartalékot rejtő formatervezésben, közlekedésben, alkalmazása ezért fokozott felelősség. A stílus itt is maga az ember² – helyzet van. Mutasd a tűzzománcod, s megmondom ki vagy!

Aluljáró a nagyvárosban: a sivár lelkű humanoidok által kikezdett zománclemezes falképek miatt szomorkodom, a több metróállomás ki- és bejáratánál igencsak megrongált kompozíciókon. Na tessék, nincs feltétlenül építő hatása a művészetnek, sőt, gyakran ingerli a képzetlent, hogy elrontson valamit, amit fölötte állónak hisz. Mit jönnek nekem itt ilyenekkel, amikor elcsalták a meccset! – és lefúj, karcol, rombol, már az andalító naptej-multireklám se vigasztal. Nem erre számít a jóhiszemű tervező. Főleg a muráliák vannak veszélyben. (Vajon a szerelvények okozta folyamatos rázkódás tényleg pattogatja-e a mázat, és pótolhatók-e az adott színű lemezek egy felújítás során?) A közterületi zománcművészet sorsa eleve annak áttekintésére készlet, hogy milyen utat járt be ez

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

1 Noha a *tűzzománc* szóösszetétel tautologikus, a köznyelvben és az alkotók között megszokott.

2 Egy felsorolás bántán végén az ipari termelés szerény formavilágú edényei és köztéri táblái szereplnének, le.

a műfaj. A fejlődéstörténet végén kezdve, az építészettel társult, több évtizeddel ezelőtti színdinamikai fejlesztésként³ alkalmazott eljárás, a nagyméretű, ipari előállítás a házgyári szemlélet aránytévesztésének az áldozata lett, pedig miért is ne lehetne izgalmas egy ilyen felület. Az esztétika kérdése: élvezhetők-e a nagy képalakzatok távlat nélkül (Szász Endre lemezpannója Dózsa György ürügyén, az újpesti Dózsa György úti metrómegállónál). Szellemesebb példa Gulyás Dénes op-art terve a Forgách utcánál, alkalmazkodik az adódó nézőpontváltózáshoz, helyezethez (kint is vagyok, bent is vagyok), ugyancsak a Gyöngyösi utcai, az újpesti Városkapunál Nemcsics Antal és Máriási Iván prima tervei, de koszhardt neonlámpadobozok, reklámanyagok és csicsás automaták konkurenciájának méltatlan társaságában. Viszont ha nincs tartalmi kapcsolat, esetünkben a metró világával – miképpen van egy (mozgó)lépcsős kompozíciónál⁴ vagy az elrobogó kocsik fényeffektusait idéző absztrakt foltokkal, esetleg a reflektorsziporkák együttesével⁵ –, csak változó színvonalú kiállítással kínáljuk meg a közlekedőt, ez a látványélmény-átadás törekvés hálátlan, és félsiker marad mint direkt esztétikai népszerűlés. Miért szűk térben tolakodik az óriás színes szempárplasztika⁶ itt a felszín alatt? A békává mindent lát... Orrontjuk, hogy ez pop-art, csak eltévedt, s lehetne még fül vagy száj – úgy teljes az ellenőrzés. Másik kihagyott gólhelyzet Papp Oszkár unalmas, sokdarabos rutinmunkája a Ferenciek terének aluljárójában, amelynél, mint láttuk, a mennyiségi szemléletből nem lett pozitív, minőségi, forradalmi átalakulás (a főváros amőbafoltjának változásából egy lüktetésnyit kiemelve, de nem aktualizálva) – ez a didaktikus szemlélet zsákutca. Néha már az is erény, ha nem kelt feltűnést. A közlekedési útvonalak műalkotás-megőrző sterilítása utópia. Mi legyen az épület falán, ha az zománc, és kell-e? Ha együtt él a környezetével, és kézenfekvő üzenetet hordoz, bátran lehet elvont és nonfiguratív. Ebben azonban kevés a jó példa, talán az elhagyatott, modern épületként máris pusztuló szekszárdi Gyermekek Házán megjelenő kellemes sorminta-kombináció⁷ egy érdekes út, ha tovább szervesül. Olyan módon, mint Lantos Ferenc vagy Bak Imre vonzáskörében láttuk.⁸ De az idáig fel nem érő, jelentéstelenül csak kirakatmodernitást mutató falanszterdekoráció ideje lejárt.

Ezzel szemben megjelent egy ideológiailag még nem agyonnyomott, szabaddabb és a hagyományos technikát gazdagabban alkalmazó kifejezés mód, amit Somogyi Gábor a *Főnix* és *A föld rétegei* című murális zománcán láthatunk.⁹

3 Festőművészek, mérnökök, tervezők példaszerű együttműködése nyomán.

4 Nemcsics Antal zománclapjai (Forgách utcai metró megálló, déli kijárat).

5 Máriási Iván: *Csillagok útja* (Forgách utcai metró megálló); *Napvilhar* (Gyöngyösi úti metró megálló).

6 Madarassy Walter sajtolt lemezre égetett munka (Forgách utcai metró megálló, északi kijárat).

7 Kovács Ferenc bonyhádi festőművész kompozíciója, 1975 (Szekszárd, Bajcsy-Zsilinszky u. 8., a volt Úttörőház).

8 *A képzőművészet új funkciólehetőségei (Régi és új formák, 20–24.* Budapest, 1977, Magyar Helikon).

9 Budapest, Újpest, Megyer, Nagyvárad lakópark, Gyertyaláng u. 13. és Gyertyaláng köz.

Különösen az utóbbi jó példa arra, miként mutatkozik természetes kapcsolat anyagi és szellemi szféra között – alkotói célunk lehetne –, ez a fordított felkiáltójel tehát nem csak azért van ott, hogy valamivel földobja az üres falat. Bár a jobbakkal is megesik, azt ne higgyük, hogy a népművészet motívumainak sematikus alkalmazása helyes, csupán azért, mert a mienk. Minta és mintarendszer átmentése zománcba maradhat merev és unalmas. Honty Mártának több alkalommal sikerült a díszítőművészet határain belül maradva, szabadon kibontania a népművészet jelrendszerére épülő, de azt nem okvetlenül másoló formanyelvét, ilyen az egyik égszínkék–tengerkék életfa kompozíciója.¹⁰ Zsúfolt munkáinak áttekintéséhez ma már türelem kell.

Közeledjünk a személyes térhez. A Teleki Alapítványnak készült budai épületegyüttes szem előtt levő lépcsőháztornyán, kevéssel a szemmagasság fölött egy öles Csodaszarvas-korong emlékeztet a hagyományainkra a legújabb korban. Bensőséges kerti környezet, elmélyült szemlélődésre hív. Itt már közelről kivehetők az izgalmas részletek. Ez lenne a zománckép helye? Nem csak, de már „meleg”. Nem véletlen, hogy a művész mesterségek a műfajhoz testhezállók alkalmazásokban teljeseznek ki igazán; a zománctechnikák finomságai a személyes térben érvényesülnek (a testközeli helyzettől a belsőépítészeti környezetig). Hosszú századokon át csak kiváltságosok körében volt szem előtt zománccos mestermű, a nép jószerével szertartásokon láthatott ilyen, s a nagy stílusok elvonták a figyelmet arról, hogy kicsiben is megtörténik ugyanaz. Elég ha csak az Esztergomi Kincstár műtárgyait tekintjük – „tűz”.

Valójában sose tűnt el, ott csillogott a mesterségek sűrűjében a zománccművesség.¹¹ Az ember szépségvonzalmát a több ezer éves, izgalmas kísérletezés-sorozat jellemzően kifejezi. Így lett az ásványi anyagok, oxidok, fémek, reszelékek, porok, szilikátanyagok kitapasztalt házasítása nemes kézműves hagyomány, és a máz mint díszítő lehetőség különleges szerepet tölt be a tárgyi evolúciónkban. A fémekre vitt mázas, hevítéses eljárásokat a fémművességgel ötvöző zománctechnikák az alkalmazott művészetben a tárgyi kultúra széles sávját alkotják, az egyiptomitől a ritkábban mutatott belső-ázsiai szaka leletekig, az Ezeregyéjszaka mesés világától a bizánci örökségen át, az egyházi iparművészetig. A hazai művészettörténet (a kereszténység felvételéhez mint tájékoztatósi ponthoz ragaszkodva) jobbára a Szent Koronával kezdi zománccművességünk taglalását, kitér a Szent László herma zománccdíszítésére, a méltóságok kegytárgyaira, a kincstári felsorolásban zománccberakású szentképek, mives könyvtábladíszek, ereklyetartók sokasága szerepel, és kibontakozik a műfaj kapcsolatrendszere.¹² A világi körökben aztán elszabadul a divatfantázia, sze-

10 *Életfa*. Tűzzománc, 735×180 cm. 1992, Nagyatád, Kereskedelmi Szakközépiskola fala.

11 Fabók Gyula – Kátai Mihály: *A zománc* (katalógus, Budapest, 1984, Vigadó Galéria)

12 Egy ilyen kapcsolatot fejtett ki előadásában ifj. Gyergyádesz László művészettörténész a limoges-i beágyazott zománccról és a ciszteri rend művészetéről a kecskeméti Cifra Palotában (2013. május). Ez a zománccfajta váratlanul előkerült egy Árpád-kori bugaci monostor leletéből.

lencén, násfán és más ékszeren, fegyverdíszítésen, később színházi látcsövön is előfordul a zománc. Alkalmazza ékszerőtvs és képzőművész, megjelenik a kitüntetések, díjakon és az egyszerű ember vásári csecsebecsei között (kicsi rézgyűrű, rajta zománcpaszta berakású szívvel, keleten rontás ellen védő szemmel, függőn vagy más applikáción). Népszerűsége miatt szinte magyar műfajként tartjuk számon.

Menjünk is el egy kézműves vásárba. Az idei, budavári *Mesterségek ünnepén*¹³ éppen a fémművesség a főszereplő, s vele a *tűzzománc*. Itt még szerencsések lehetünk a zsúrizett munkák között, mert különben éppen a bazári szertelenségben szenvedhetjük meg a műfaj giccses közhelyeit is, nem csupán a jelvényké, de igen, az amatőr szentképek, szuvenírek vagy buján olvatag csiribiri fölöslegyek társaságban. Hiszen oly kézenfekvőnek véli az amatőr, hogy ha színes valamit kell csinálni, az legyen páva és pávaszem, pávaszemes pillangó, liliom- és pipacsözön, lángokban csapongó tűzmadár, főnix.¹⁴ Még jó, ha a kézműves kellően képzett ahhoz, hogy ne engedjen a minőségből, és a felélesztett jelkultúrát, az ősi mintáinkat (palmettákat, életfákat, rozettákat) ne szertetlenül halmozza, de a megfelelő tárgyakon alkalmazza, tarsolyon, függőn, karperecen – láttam már zománcdíszítést dudafejen is a pásztorművészet idevágó stílusában. Napjainkban egyre többen készítenek olyan szerkesztett zománcképeket, amelyek az ősi jelkincsre támaszkodnak. Nem új kompozíciók ezek, inkább áthangszerelt átiratok zománkra. A készlet adott, az ősi permi leletektől a sámánábrák kombinációin át, a zodiákus és kabbalista jelekig, de mintegy árutársításként mindent beborít a rágyógyult szinkretista, miszticista, okkult őstudásdivat. Néha tetszetős a lendület, de óvatosságra int ez a máz, a sok közhely elfedi az őszinteséget. Az üzleti szellem is kiszabadult a palackból? Ezt gondolhatjuk, ha a tervező¹⁵ egyszer a törzsi világlátást idézi, másszor könnyed, a kellemes kategoriájába illő újszecessziós divatképet készít. Már ez is bűn? – kérdezhet vissza, aki ezt szereti.

A mesterség letéteményesei az ötvösművészek, a nagy mesterek és tanítványaik alkotásai. A szakmai tökélytel klasszikus tárgykört képviselő műtárgyaik kapcsolatot teremtenek az ókori kultúrák és jelen szerteágazó világa között. Ők alkalmazzák hozzáértőn a különféle technikákat.¹⁶ Példának ajánlom Engelsz József (*Kék és Zöld Piéta*), Bardócz Barna (*Vízözön; Oltár*), Bicsár Vendel (*Planetárium*), Sisa József (*Kamatozó örökség*), Péri József (*Szitakötő*) és a legtöbb techniká-

13 2014. augusztus 16–20.

14 Szerencsére az avatott Báron László képét is szerethetjük: *A tűzmadár születése*. Nálunk ugyan vándormotívum, de a szimbolikánkban jól ismert (Decsy Sámuel: *Pannóniai Fénix, avagy hamvából föltámadott magyar nyelv*).

15 Tóth Szvetlána: *Totemek menetelése; Ókori isten és Hölgy galambokkal*.

16 Zománcpaszta, beágyazott zománc, bordázott zománc, rekeszománc, sodronyzománc, ékszerzománc, áttört zománc, festőzománc, sablonzománc, lüszterezés – legyen az anyagok és eljárások ismertetése a szakirodalomé.

ban otthonos Ötvös Nagy Ferenc (*Őseim kelyhe; Csanak*) munkáit, utóbbit úgy is, mint a műfásokat közzétevő szakirodalmi szerzőt.¹⁷

Látjuk, hogy milyen fontos a mesteri képzés ezen a területen. A zománc műhelyfüggő, minél nagyobb formátumban dolgozik az alkotó, annál inkább szükség van a gyári lehetőségre. Nagyobb tervek kivitelezése ezek nélkül gazdaságos sem lehetne. Míg a kültéri zománcdesign a helyét és stílusát keresi, a személyes térben megjelenő zománcélet változatosabb, a műkedvelő műhelyeknek, szakköröknek csak az anyagiak szabnak határt. S hol az a másik határ? A kreativitás hiányánál, az átlagosnál, az ügyetlennél, a giccsnél, a szimmetriához való viszonytól, a tervezői készségnél, az anyagismeretnél, ha az elképzelésből pattogzó zománcok lesznek? A tapasztalás ráfordítást igényel, hiszen a zománcal elérhető hatások és felületek igen szélsőségesek, hol rusztikus rakuszerű a felület, hol selyemfestmény-lehellet, máskor káprázatos természeti élmény, mikroszkóp- vagy űrfelvételre hajaz. Nehéz elkerülni a hatásvadászatot. A szakma professzionális alkotócsoportjai¹⁸ szem előtt tartandó színvonalat képviselnek, nemzetközi rangúak, több esztéta belülről is erősíti ezeket a közösségeket, s a terület kiemelkedő egyéniségeivel avatott művészeti írók, pályatársak foglalkoznak,¹⁹ akik hitelesen tehetik fel a kérdést, mihez tartsa magát a műélvező ebben a kavalkádban. Észreveszi az áthatást az iparművészet (applied art) és a képzőművészet (fine art) között, mit keres egyáltalán? Vagy meghaladott a kategorizálás? Feltűnhet, hogy több alkotó nem díszítő, hanem autonóm indítással kezeli a zománcot, ez a több százados programtémáknál is kifejezetten eltér a megszokott felfogástól.

Akik mégis közelebb vannak a hagyományokhoz, az archaikus, mitologikus formavilágot témának választó vagy inkább azt a maga képére alakító, jövőre 80 éves Kátai Mihály (*Ádám és Éva, Kunbaba*, 1974) és Turi Endre (*Vízanya*, 1986). Jelentkezésükkel évtizedekkel ezelőtt teljesen átváltozott a műfaj, mert a magyar formanyelvet (minden kétely ellenére van ilyen) organikusan használják. Utóbbi nemcsak képként, hanem szoborként is körüljárja, -járatja témáit. Csöppet sem a szecesszió vádként emlegetett népiesch változata, de az egyszerre archaikus és modern új modell. Százféle hajtása nőtt, sok követővel. Az erdélyi Elekes Gyula eredeti balladás felfogásával akár stílustanulmány lehetne, miként Bács Zoltán ősvilága. A tündérmesék, a népköltészet és a legendák képi hangulata szövi át Bessenyei Valéria, Czóbel Marianna, Járasi Ildikó, Katona Áron Sándor, Gyöngy Enikő, Stefániay Edit, Szűcs József, Tóbiás Klára munkáit. Az elvont szimbolikus képi világ felé haladva Bábás Erika, Barkos Beáta, Egri And-

17 Ötvös Nagy Ferenc: *Festőzománcozás* (Budapest, 2009, Scolar Kiadó); *Zománcművéség* (Budapest, 1997, Scolar Kiadó), idén további kötet is várható.

18 Pl. Nemzetközi Zománcművészeti Alkotóműhely; Tűzzománcművészek Magyar Társasága; Pécsi Zománc Egyesület, tartósan vagy alkalmilag társulva zománcgyárakkal.

19 Pl. Balanyi Károly, ifj. Gyergyádesz László, Pap Gábor, Feledy Balázs... (l. még Pap Gábor: *Zománc*, 1975–1985. Nemzetközi Zománcművészeti Alkotóműhely, továbbá a Magyar Iparművészet számaikt).

rás, H. Barakonyi Klára, Hévízi Éva, Mayer Berta, Morelli Edit... határok nélküli a kiválók névsora.

Ha „minden költőre rávall a nyelve”, a képalkotóra az absztrakciója. A zománchosoknál is, van, akit a népművészet tematizál, s van, akit a nonfiguratív képzelet. A stílusörzök, a kalandozók vagy éppen az új utakon járók esetei tagadják a zománcművészet ékszeres szelencébe skatulyázását vagy éppen az ilyen közvélekedést. Itt van mindjárt a több műfajú ifj. Koffán Károly, a festő és grafikus Balanyi Károly a szitazománcozás mestere, az ötvös és szobrász Madarassy István, a festő Jávor Piroska vagy éppen a zománcot néhány értékes kísérlet után a festészetért elhagyó Ásztai Csaba.

A zománccal is kísérletezők közül két művészt önkényesen kiemelek. Morvay László (1947–2004), akit a kemence hője megcsapott, de nem szédített meg, játszi szellemességét a kültéri munkáinál is „hozta”. Ilyen az egészen egyedi, ezredfordulós szobra is. Egy ópusztaszeri halomból honfoglaló törzseink hét, oszlopnyi nyílveszője áll ki, vörösréz tollukon és a nyílhegyeken a mondavilágot idéző ékszerzománc képek. Morvay legtöbb munkáján festő és grafikus énje dominál, sokak között a *Váradynon* (1993), az *Oda a széllel* ékszerzománc korongja (Morvay pizza, 1995), a *Jelek égen-földön* (2000) című ékszerzománc triptichonja. 1984-es *Lassan a testtel*²⁰ tűzzománca tükörcserép applikációval arspoetica a kalitkából kirepülő madárral és a nyitott ablakkal. Nyitottságából ered ötletgazdag művészetpedagógiai munkássága is, ami a kíváncsi tehetségekhez való értés egyedi jelensége, szakkörként tovább éli mesterét.

Másik önkényes választottam Strohnér József (1955). *Univer-zoomokként*²¹ emlegetett kiállításán a természeti és (ös)kulturális világok megközelítésével egyszerre von műveibe mitologikus és hagyományos elemeket, viszont rendre kitolja művészetének határait, azaz mint a legtöbb vérbeli művész, nem elégszik meg a bevált fogások alkalmazásával, hanem nézeteihez új eszközöket keres. Na persze az elért eredményből következmény lesz, láthatóan visszahat munkáira, táplálva az elméleti szférát. Az így irányított véletlenek nem mindenkinél válnak be. Nála ne is keressünk rutinszerű, „átlagos” főnixet (*Naplegenda; Madárnyomat; Törvény-sorozat; Objektum-sorozat* stb.), anyagalkalmazásának széles skálájával (máriaüveg, textil, acél) művei, tér-képei sajátos ritmusú, szabad képversként viselkednek.

Példáink mutatják, hogy a zománcművészet önálló ágazattá fejlődött. Ezért, miként évtizedekkel ezelőtt megszületett pl. a *Muralia Hungarica* könyve, úgy a műfajt az ékszerektől a falképekig összegző, áttekintő, elemző új magyar zománcművészeti könyv megalkotása indokolt, s ebben az összetételben a zománc és művészet azonos hangsúlyt kap.

20 Címlapkép is az életművét bemutató könyvén (eredetileg tűzzománc, tükör, 1984). A könyv világhálós címe: http://issuu.com/kobart/docs/morvay_laszlo_1947-2004?e=2953636/6132957

21 Könyvének címe: *Ablakok az univerzumra* (Kecskemét, 2010) – stílusos tervezői műhelymunka.

Mintha egyedül

A felelősség, amit vársz, mit jelent? – kérded.
Bár volna a zsebemben egy megbonthatatlan képlet...
csak hogy ez nálunk másképp, a szádnál kezdődött el,
mikor kimondtad, hogy jól van, most már csak velem,
de úgy, ahogy nem lehetne többé mással vagy nélkülem,
hisz pokolian éget a távolság, mikor utunk kétfelé ível.

Nem tudod letagadni többé, hogy volt hozzám közöd,
mert közeidet betöltötték kezeim és közeimet betöltöd
lábaiddal. Összeadjuk az ölelésben mindazt, amink van,
aztán az illatfelhő fejünkönél oldalra dőlt cseppformát ölt,
benne a biztató jellel, mint képregénybéli figurák fölött –
és innentől már csak egymást éljük és féljük a szóban.

Ahogy simogatsz és idomítasz, fékezel és bátorítasz,
nincs több felesleges perc, míg a karom fejednek támasz,
nincs kétely, és nem veszhet kárba hajsza a vállamon,
mert nyugodt úrrállomás rajzát formálják meg a szőke ívek –
képzelt úrruhák, kopogástalan talpak, egymásba nyíló éjjelek,
majd érzelmekkel túlsúfolt hajnalok. De el kell mondanom...

Nem tudom, hol van, ha van ilyen nyugalom egyáltalán,
valahol túl a hiányodon, ahol e játék főellenségének hamván
megpihenhetek veled. Csak hogy még igazi szörnyünk sincs,
akire bűnbakként mutogathatnánk egymást elkerülő napokon.
Küzdeni a távolsággal kell, s a mellőzésből fakadó méltázáson
nem lendít túl a nyitogatás, mert homályhoz vezet a kilincs...

Vagy létezne, hogy az emberek mind ugyanúgy fontosak?
Fuldoklok, s ugrik a pulzusom, mikor újra és újra hallgatlak:
hogy neked a családod és én, mint két lány tojás egy néninek...
Egyformán elszámoltatunk, az igaz. Erősek, akik várni tudnak,
de érts meg: a magánnyal való kalandjaim nem pótolhatnak,
és most még nem az a kérdés, hol élsz, hanem hogy kinek.

Távol maradsz, amíg ritka ittlétedkor is fájlalod a távolságokat,
míg terveinkből más akarata metsz vissza terebélyes szálakat,
és felforr fejem a hangoktól, amikor a gyerekszoba biztonsága
beszél belőled. Most még léphetnél felém, de könnyen meglehet,
későn érik be a mozdulat, s mikor végre valamiképp megteszed,
jön helyemre másik változat... arcomat elmossa a vágy holdudvara.

Elekes Gyula: Anima (zománc, 42x32 cm, 2010)

Egy búcsúzás margójára

1.

És összecsomagolsz mindent,
ami eddig is kivétel nélkül a sajátod volt.
Csak azt hagyod ott, ami neked nélkülözhető
a túléléshez, de a másik sem halhat bele.
Az arányokat megtalálni és magad mögött hagyni,
talán ez a legnehezebb, s hogy mi legyen a búcsú-
mondat legutolsó szava. Napokig gyakorlod
a tükör előtt, hogy hihető legyen az, ami eleve igaz.
Mert ez lesz az a szó, mely évekig átrobog
az éjszakáidon, és tehervonatként áll álmaid vágányaira.
Ez lesz az a szó, melyet az állomásfőnök az éjszaka
közepébe süvít, és minden felkészülés nélkül riadsz
verejtékes homlokkal ezerszer felülve az ágyban.

2.

Egy végleges ablaknyitással kizárod a tavaszt,
és egyszer majd az összes séta minden kopogása lekopik
cipőd talpáról. Zsebedben rongyos mozijegy, múlt századi
filmek vásznán kullogsz az utcasarkon támaszkodó
visszafordulás felé. Szürkezakós ismeretlenek bámulnak
egy villogó neonreklámot, szemükben a mindenség fényeivel.
Észre sem vesznek, mert te csak ülsz a háttérben,
mint egy leselejtezett filmes kellék tehetetlenül,
egy kiürült és kopott park csókpiros padján,
akár egy földre hullott alma, arcod ragyog az avarban.
Valami mélyre fúródott gyökér, szerteágazik benned
a soha nem halkuló suttogás, és csak az arc állandósága,
csupán az marad meg ilyen makacsul a retinán.
És az arcot megmagyarázó becenevek, melyek
beazonosítanak az emlékek térhálóján,
s kijelölik azt a pontot, ami nélkül nem
lehetsz már soha az, aki voltál.

3.

Megtart maga körül és olyan leszél,
mint egy halott bolygó, amely csak az ellipszisben találja
meg önmaga értelmét. Az állandóan csak ismétlődő és örvénylő útban,
ami mindig ugyanoda vezet vissza, ahol minden elkezdődött.
Hetek óta nem havazott, felszáradtak a járdák. Összegombolt
zakódban kimerészkedsz egy még meg nem történt tavaszba,
hónod alatt egy multiplex moziműsorával.

Áfra-kórtan

mindig csupán annyi hiányzik,
ami éppen elfér egy szakadásban,
az ívekben hullámzó szabadság csúcsán,
a törések hártavékony pengeélein,
egy hirtelen, durva tépés foszlott szélén,
a mindent örülten szorító kereten túl.
valahol ott van a magyarázat.
a messze eltévedt tekintet üvegén,
az ablakon felejtett párarajzokban,
az arcodról le nem törölt emlékek ábráin.
de legjobban a szemben,
ami annyiszor nézett már befelé,
hogyan elfelejtette a kint megnyílt utakat,
a frontális ütközéseket egy veszélyes kereszteződésben.
legrosszabb annak, aki csak majdnem árva,
aki tud a másik feléről mindent,
és mindig csupán annyi hiányzik,
amennyi közte és a másik között
éppen elfér egy szakadásban.

„Ahol csermelyek és folyók erednek”

Az *Együtt jobb* című antológia a Magyarországon élő tizenhárom – a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény értelmében a Magyar Országgyűlés által elismert – nemzetiség szépirodalmainak első (ugyan rövid, mégis összegzésre törekvő) válogatása. Ez az etnokulturális kötet Magyarország szellemi kincseiből állt össze: a nemzetiségi irodalmak mindegyikét önállóan, ugyanakkor egymással párhuzamba állítva is bemutatja, lehetőséget adva a kölcsönös párbeszédre, egyúttal pedig ez az első kínálgató lehetőség a többségi magyar nemzet irodalmával való összevetésre.

A nemzetiségi irodalmak virágzása és a bennük kiforrott értékek felkeltették Turcsány Péter és az általa irányított Kráter Műhely Kiadó figyelmét. Innen származott az alapötlet. Megvalósítása a kiadóhoz tartozó *PoLiSz* kulturális folyóirat berkein belül történt. Turcsány Péter felajánlotta nekem a létrehozandó „Együtt jobb” nemzetiségi rovat vezetését. A nemzetiségi témakör rendszeres jelenléte az én álmom is volt, bár azzal a kiegészítéssel, hogy ezeket az irodalmakat bizonyos következetességgel kellene megjelentetni. Szükségesnek tartottam a teljességre törekvő elemzésüket és csoportosításukat, hogy egységes képet lehessen alkotni róluk. Az elképzeléseink egy antológia létrehozásának a szándékában is összetalálkoztak, melynek végső lépése egy könyv lenne. (Összességében tehát nem bővíteni gondoltuk azt a hasznos és gyümölcsöző munkát, amelyet évek óta végzett és jelenleg is folytat a *Barátság* című folyóirat, hanem attól eltérő, új minőséget hívtunk életre.) – A rovat 2011 májusában indult. Célját abban határoztuk meg, hogy összegző bepillantást nyújtson a törvény által nevesített tizenhárom magyarországi nemzetiség irodalmába, egyrészt áttekintve azok történetét és jelenlegi helyzetét, másrészt egymás után bemutatva a bennük rejlő irodalmi értékeket. Az így indított sorozatot másfél évi munka nyomán a *PoLiSz* 2013. január-februári számában zártuk le.

*

KONRAD SUTARSKI (1939) mérnök, költő, publicista, Poznańban született, 1965 óta él Budapesten. A Magyarországi Lengyelség Múzeuma és Levéltára igazgatója.

Minden nemzetiségi összeállítást – tartalmi rendszerezés alapján – három részre osztottunk:

- egy vagy két tanulmányra – ezek az adott szépirodalom vázlatos történeti áttekintései (összesen 16 tanulmány);
- az adott nemzetiségre jellemző, reprezentatív szépirodalmi összeállításra (ezek összesen 83 szerző verseit és prózai műveit vonultatják fel);
- az összeállításban szereplő szerzők életrajzi adatait röviden felsoroló részre.

Ezen kívül mindegyik összeállítás bővült még egy szerkesztői bevezetővel, amely az adott nemzetiségre vonatkozó kiegészítő tudnivalókat tartalmazza.

A kisebbség nyelvének a használata nem volt előfeltétele annak, hogy egy-egy alkotót az érintett kisebbség kultúrájához tartozónak tekintsünk. Az I. világháború képezte azt az időbeli határt, melytől kezdve figyelembe vettünk egy-egy szerzőt a szépirodalmi szövegek válogatásánál.

*

A nemzetiségi irodalmak válogatásnak könyv formában való kiadását egy szerény, jelzésértékű összeállítás egészíti ki, amely a tizenhárom nemzetiség képzőművészeti kincsestárából szemezget (43 képzőművész 43 műalkotását idézi meg). Az antológia e részével – a témához képest csekély terjedelme ellenére – azt kívántuk érzékeltetni, hogy a nemzetiségek a gazdag irodalmi alkotói tevékenységek mellett a képzőművészetek terén is érdekes és eredeti művészi megnyilvánulásokat tudnak felsorakoztatni, amelyek átfogóbb és részletesebb bemutatást is megérdemelnének egy önálló nemzetiségi album megjelentetésének a keretében.

*

Az antológia összeállítása során szembesültem néhány fontos kérdéssel, amelyek a nemzetiségi társadalmi közösségekre jellemzők. Egyes tanulmányírók is említést tettek ezekről, én pedig felsoroltam a könyv bevezetőjében. Természetesen alapvető és általános érvényű lehet a megállapítás, miszerint valamely nemzeti vagy nemzetiségi kisebbséghez való tartozás legfontosabb ismérve a nyelvhasználat. Ezt figyelembe véve és méltányolva, számos további kérdés mellett sem lehet közömbösen elmenni. Ezek közül mindenek előtt az alábbiakat célszerű megvizsgálni:

- A nemzetiség saját nyelvének használata mennyire fontos az irodalmi alkotómunkában? – Az alapkérdést itt rögtön kétfelé lehet bontani: egyrészt amikor a nemzetiségi nyelv megegyezik az anyaországban használt irodalmi nyelvvel; másrészt, ha a nemzetiségi nyelvjárások annyira erősek, hogy képesek versenyezni a hivatalos anyaországi nyelvvel. Végül mi a helyzet azokkal a nemzetiségekkel, amelyeknek egyáltalán nincsen anyanyelvük? Irodalmuk milyen módon, milyen irányokban fejlődhet tovább?

- Amennyiben egy irodalmi alkotás a nemzetiségitől eltérő (pl. többségi, itt magyar) nyelven keletkezett, milyen jellemző kulturális sajátosság kell legyen, hogy nemzetiségi irodalmi műnek (is) lehessen elfogadni?
- Meddig maradhat fenn az irodalmi termőképesség, ha az adott nemzetiség csekélyebb létszámú, és javarészt szórványban él? Ha már végórát éli, milyen körülmények segíthetnék hozzá az újjászületéshez?
- Az anyanemzet (anyaország) közelsége mennyire lehet előnyös az adott nemzetiségi irodalom számára?
- Vajon a nemzetiségi alkotóművészi szervezetek léte képes-e serkentő befolyást gyakorolni az adott nemzetiséghez tartozó írókra és az irodalmi élet művészi termékenységére?

Mindezek a kérdések az egyes nemzetiségek és nemzetiségi irodalmak saját berkein belül jelentkeznek. Ezen kívül további két kérdéskört is tekintetbe kell venni, amelyek legalább olyan fontosak a nemzetiségi irodalmi élet szempontjából. Ezek a következők:

- az ún. „kettős kötődés” problémaköre, vagyis a kölcsönös jó vagy rossz viszony kérdése az egyes nemzetiségek és a többségi (jelen esetben a magyar) nemzet között,
- a nemzetiségi irodalmak és a magyar irodalom kölcsönös kapcsolatainak, hatásainak kérdésköre.

Az említett kérdések közül – az irodalomkritika és az irodalomelmélet szemszögéből – az utóbbit tartom érdekesebbnek, amely eddig még nem kapott kellő figyelmet, tehát érdemben megvitatni sem lehetett. Ezzel a kérdéssel én magam ugyan már korábban több alkalommal is foglalkoztam, de csak a magyar irodalommal összefüggésben, amikor is magyar költők három antológiájának lengyel nyelvű válogatását és szerkesztését végeztem. Először a II. világháború utáni mai magyar költészeti válogatást készítettem el, majd később (egy-egy alkalommal) a határon túli magyar költészet, ezen belül részben a Kárpát-medencei autochton, részben pedig az emigrációs költészet válogatását állítottam össze. Mindegyikük külön-külön minőséget jelenített meg. A történelmi Magyarország határain túlra került irodalmak közös, lényeges tulajdonsága, hogy szinte atavisztikus módon munkálkodnak az anyanyelv s az általa hordozott összes érték megőrzésén. A nyelv ilyenfajta szerepe itt sokkal jobban tudatosodik, mint az anyaországi irodalomban. Az emigrációs irodalomtól érzékelhetően abban különböznek, hogy országaikban jobban ellenállnak a többségi etnikum nyelvi és kulturális hatásainak, ezenkívül ősi nemzetiségi közösségekben jönnek létre, ezért képesek nemzedékről nemzedékre megújulni. Ezzel szemben az emigrációs irodalmat főleg a kivándoroltak első nemzedéke műveli.

Az itt felvázolt tézisek és észrevételek a kötetben bemutatott szöveggyűjteménnyel együtt kiindulási alapként szolgálhat majd az elkövetkező, szélesebb körű és elmélyültebb vizsgálatokhoz.

Sutarski Szabolcs fordítása

Egy kiállítás képei, avagy gondolatok egy albumról

A Muszorgszkij-zene felidézése a címben nem véletlen: különböző jelenségeket, benyomásokat, érzéseket zenésített meg a komponista. Ugyanez történik az *Együtt jobb* című kötetben irodalmilag is, képzőművészeti is. Ám ha jól meg-nézzük a könyv borítóját, tulajdonképpen egy minitárlatot látunk: 13 különfé-le származású művész világlátását, a 13 legidősebb nemzetiségi képzőművészt.

Az irodalmi-képzőművészeti válogatás Sutarski Konrádnak, a kötet szerkesz-tőjének köszönhetően érdekes és tartalmas. Olyan alkotókról van szó, akik több-nyire kívül esnek saját anyaországuk közegén. Bővebb jelzést kapunk a nemze-tiségi irodalmak, de szűkebbet a nemzetiségi képzőművészetek jelenlétéről.

Időben Trianon után járunk.

A kötetben jelzésszerűen megjelenő festmények és szobrok együttese 43 al-kotó ugyanennyi alkotása, albumszerűen elrendezve a nemzetiség számará-nyának megfelelően. Ugyanakkor önálló egységként kezelhető. Önálló műfaj.

A könyvben szereplő alkotók többféle világlátást forrasztanak sokszínű mű-vészetté. Ennek a többféle világlátásnak, sokszínűségnek is elismerése és hang-súlyozása a kötet. Kortárs, valamint úgynevezett idős kortárs, a közelmúltban elhunyt művészek munkájával ismerkedhetünk.

Közös a kor, közös az emlékezet és közös a jelen is. Nem arról van szó egy-szerűen, hogy vannak nemzetiségek, amelyek magyar közegben élnek. Kultú-rák együttéléséről van szó, s ezek a kultúrák – a globalizáció hatására is – bizony egymáshoz egyre közelebb kerülnek, hatnak is egymásra.

A Kárpát-medencei, a német, a bolgár (és a reprodukciók között föllelhető többi nemzetiség) művei ugyanúgy része világunknak, mint a magyarság al-kotásai. Felvillantva látjuk, mint őrzi hagyományos szinkultúráját, forma-, szel-lem- és témakincsét például a cigány, a ruszin, a görög vagy az ukrán művészet.

Csaknem száz évben kell gondolkodnunk. Láthatjuk például a szürreális irány, az elvont és a realisztikus tájkép, a geometrikus absztrakt, a meditációs

BENEDEK KATALIN (1950) művészettörténész, a *Magyar Művészeti Fórum* folyóirat szerkesztője. Elhangzott az „Együtt jobb megismerni nemzetiségeink irodalmát” című konferencián. Buda-pest, 2014. április 25.

érzület, a figurálisan festett szociális témák megvalósulását. Mindezek sokirányú tájékozódást nyújtanak az illető nációról.

A művészek túlnyomó többsége a nagy, országos kiállításokon szerepel. Azt tapasztalom, hogy ők egyszerre érzik magukat hol az egyik, hol a másik nép örökösének, egyként sorolva magukat az egyik és a másik kultúra letéteményesének.

Akkori munkahelyemen, a Magyar Nemzeti Galériában kurátora voltam a Magyar Festészet Napja alkalmából rendezett tárlatoknak, melyeken több mint száz művészt mutattunk be, köztük természetesen nemzetiségi alkotókat. Az egyik ilyen tárlatnak éppen azt a címet adtam, hogy „Nyitás a Kárpát-medencére”. Vagy például a Balaton Tárlat zsűritagjaként is gyakran találkoztam különböző nemzetiségű, magyarországi alkotókkal. Saját szerzőségemben nemrég jelent meg „Élő magyarörmény művészet” címmel egy lexikon, s ez is arról győzött meg, hogy érdemes is, kell is az egyes nemzetiségek művészetét egybegyűjteni. Minden ilyen esemény – amilyeneket most csak példaként említek a közelmúltból – mind-mind különálló történet.

Volt kisebbségi képviselőként is tudom, hogy a nemzetiségi önkormányzatok foglalkoznak a témával, jelentetnek meg kiadványokat művészeikről, kiállításokat rendeznek számukra. Az *Együtt jobb* irodalmi tájékozódást elősegítő könyvhöz hasonló, összefoglaló jellegű kiadvány azonban eddig még nem jelent meg. Ez ilyen értelemben egyedülálló.

Sutarski Konrád ezt írja: „Átfogóbb és részletesebb bemutatást is megérdemelnek egy önálló nemzetiségi album megjelentetésének a keretében.” Magyarán, érdemes elgondolkodni ezen a képzőművészeti albumon, annak megjelentetésén. Ez a kettős gondolat fészkel bennem a könyv lapozván. Önálló, össznemzetiségi album és kiállítás, méltó körülmények között. Ez a két tevékenység ugyanis a nemzetiségi értékörzés két alapvető vonása. Ugyanúgy, ahogy a Muszorgszkij-zene, az „Egy kiállítás képei” örök emberi félelmet, vágyat, szomorságot és emelkedettséget sugároz.

Fövényi Sándor

Külvárosi nyár

pincehideg dinnyét majszoló gyerek,
nyúlós aszfaltba beragadt cipő,
jobb időket megélt úrinő, kezében cekkerek,
bennük bor és vécéöblítő.

itt szoba-konyhára szűkült az élet,
szombaton csirkepörkölt nokedlival.
sramlidal jutott eszébe Weisznének,
ring a segge, ahogy inget vasal.

dudálnak, megjött a szódás,
kacag pár másnapos gyomor,
Jézus-szobor a kézben, este lottóhúzás,
még mindig „álmodik a nyomor”.

Kovácsék húsz éve nem nyaraltak,
maradt a fülledt pesti pára,
a kurvák ára is egyre lejjebb ballag,
Vilmának két cigánylány a konkurenciája.

régen a szerelem mellé vacsora járt,
a sarki kocsmában gulyásleves,
eső szemez, mégis zihál a nyár,
monoton, akár egy karcos hanglemez.

FÖVÉNYI SÁNDOR (1961) Szigetbecsén élő költő.

Majd ha nem figyelnek rám

majd akkor alszom el, ha nem figyelnek rám,
míg apám a kertben szöszmötöl,
anyám palacsintát süt,
kinn, az utcán néhány autó dudál,
az élet megy tovább, csak az ilyen együgyűt,
mint én, zavarja, hogy mindenütt
a fű zöld vászna, és napsugár gyomlálja
az avarból kibukkanó hóvirágokat,
csak a vonat, az az átkozott vonat
a város túloldalán ne volna,
de gondolj a kerekekre, a világ is gömbölyű,
gyönyörű, akár a vérem, ha szikkad
a töltésoldalba kapaszkodó akácgyökéren.

egyre jobban unom a reggeli felkeléseket,
az éjjeliszekrényen tej, depresszáns drogok,
kivánszorgok a fürdőszobába,
szemeim még boldogok, fogat mosok,
rágyújtok az első cigarettámra, füstöt fújva
nézem a tükröt, még messze van a van,
és az arcomra kent borotvahabban
keskeny árkokat vájva
könnyeim potyognak a porcelánra,
mennék utána, le a dögszagú ciszternákba,
dübörgő andezit folyosók hangja rázza vállam.

ez így megy napról napra, hétről hétre,
még hányszor borul az est a kékre,
még hányszor bontanak édes rongyot a fák,
még hányszor látom rajtuk az őszi rozsdát,
és hányszor nézek a tükörbe, gyűlölve magam,
már századszor mosom fogam,
egyre dühödtebben szaggatva ínyem,
és a kagylóba köpött vízben
szavak, melyek az alkalom húsába ágyazódnak,
s lesznek gyöngyök szememre garas helyett,
ha egyszer majd nem figyelnek rám.

Ha nem

minek ez a tengés-lengés,
mikor akad borotva, kés, vonat,
melyek rendezhetnék sorsomat,
az egyik vonz, a másik taszít,
lehet, a félelem igazzá tanít,
mert így életem semmit sem ér,
akár a folyó: míg a tengerbe tér
cipel követ, dögöt, hullákat,
nincs holnap, s gyűlölöm a mákat,
meg kéne találnom a forrást,
amiben se örvény, se sanda sodrás,
csak kicsordul tisztán a sziklarésen,
egyre gyorsabban, mint a szívverésem,
és ha valahol kerekre mélyül,
ott csend lesz, s végre velem vénül
az örökké fortyogó, dühödt vérem,
ha nem, száradjon borotván, késen, vonatkeréken.

Elekes Gyula: Fönt és lent (zománc)

Temesi Ferenc

Ha egy író művei között *Babonáskönyv* is szerepel, nem árt az óvatosság, ám én most nem a jövőről, csupán a megtörtént múltból kívánok szólni, ezért kijelenthetem, hogy az 1940-es évek szülöttei aligha tekinthetik főnyereménynek a maguk évszámát. Temesi Ferenc ugyan az évtized végén, 1949. november 30-án látta meg a napvilágot – vagy talán inkább a lámpafényt –, de a szörnyűséges évtized egyik legsötétebb esztendeje volt az is. A tényeket és a történeti hűséget fontosnak tartó írói szemléletet komolyan véve csupán néhány adat az 1948-ból átívelő fordulat évének történéseiből. Január: Rákosi kijelenti, hogy a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra funkcióját. MAORT-per. Február: Mindszenty-per. Május: az országgyűlési választásokon több mint 96% szavaz a népfront jelöltjeire. Június: a könyvnapra kiadják Farkas Mihály, Lenin, Molnár Erik, Rákosi Mátyás, Révai József, Rudas László, Sztálin könyveit. Rajk Lászlóék letartóztatása. A *Válasz* legutolsó száma jelenik meg. Augusztus: új alkotmány. Szeptember: Rajk-per. Az első szovjet atombomba. Ötéves tervkölcson. Október: Romániában per a Magyar Népi Szövetség vezetői ellen. December: törvény az első ötéves tervről. Sztálin 70. születésnapja. – A magzat, majd a csecsemő persze minderről még semmit sem tudhat, de annál többet élhetnek meg, majd adhatnak át az ő számára is pedagógus szülei. Ez az év, majd az ötvenes, a hatvanas, a hetvenes évek mindenkit formálnak és átformálnak, rosszabb esetben deformálnak.

Az időben nagyot ugorva: Temesi Ferenc 19 éves, amikor hosszabb várakoztatás után megjelent első írása. Első önálló kötetét kilenc év múlva, tehát 28 éves korában vehette kézbe (*Látom, nekem kell lemennem*, 1977). Egyetemi és írói diákévek teltek el közben, s ez megóvta attól, hogy esetleg elsietett, feledhető legyen a pályakezdés. A korabeli kritika mérsékelt, ám jó szándékú elismeréssel fogadta a könyvet, s besorolta a szerzőt a megelőző évtizedben indult prózaírók közé. Nem egészen indokoltan. Elvileg ugyan lehetett volna Temesi ennek a nemzedéknek a benjáminja, ám ő sokkal inkább egy újabb csapatnak a képviselője volt már ekkor is, ám ez csak egy évtizeddel később vált nyilvánvalóvá. Az le-

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, a Magyar Írószövetség korábbi elnöke.

A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készült.

hetett a megtévesztő, hogy sok rokon vonást lehetett fölfedezni az előtte járó pályakezdők írásainak a világával. Szinte mindenkinél meghatározó volt a személyes élményvilág elsődlegessége, ebből is következően az önéletrajzi jelleg, s azoknak a fiataloknak a felmutatása, akik nem képesek otthon érezni magukat az adott társadalmi körülmények között. Azt tanították nekik, hogy legyenek közéleti emberek, építsék az új, szocialista társadalmat, ám ők állandóan korlátokba ütköznek, s ezért egyre céltalanabban lézengenek. Ez az életérzés az 1956 utáni évtizedben formálódott, s a forradalomnak és következményeinek a tapasztalatában gyökerezett. Temesi Ferenc és társai viszont a hatvanas évek második felében kezdtek felnőtté válni, számukra alapélmény volt a beat, aztán 1968 s annak a következményei. Ők ugyan már automatikusan váltak KISZ-taggá 14 évesen, de aztán, ha nem voltak karrierista típusok, igyekeztek kimaradni az intenzív mozgalmi tevékenységből, mint Temesi is a szegedi egyetemen. Másképpen tétovák, másképpen „csellengenek” ezek a fiatalok. Az író alakmása a korai elbeszélésekben, talán az életcél is kijelölve, talán ironikusan a Győző nevet kapta. Mi érdekli őt? A nyelvtanulás, a beat (amatőr zenekarokban énekel is), az amatőr színjátszás, a készülődés az írói pályára. Az első könyv legértettebb műve a *Történet, amely sehogy sem tetszett K.-nak*. Ebben a diákok a híres író egykori dadaista drámáját adják elő nagy sikerrel többfelé az országban. Nincs megnevezve a mű, de valóban komoly esemény volt Déry Tibor *Óriáscsecsemőjének* a színrevitele. Az elbeszélésből idézek: „Valahogy sehogy sem akar felnőni ez a nemzedék, úgy veszem észre, mondta a mester, miközben a zenekar öltözője felé igyekeztünk. Úgyse tudna változtatni semmin, mondtam. Pedig sajnos fel kell nőni egyszer, mondta a mester. Nézz csak rám!” Ezt a helyzetet áttételesen kifejezi a már a könyv címe: „sehogy sem tetszett”. S itt is: „sehogy sem”, „úgyse...semmin”. A cím egy népmesére utal, amelyben a Hajnal nevű leányt a bátyjai leeresztik az alvilágba. Mi a teendő? Válasz lehet egyrészt a csakazértis keresés: a beat, a színjátszás, az írás, a tanulás világa s persze a szerelemé. Másrészt viszont ott van a könnyen túlzássá váló kocsmázás és a szexuális kalandok hajszolása. Pokolra kell menni? Ott kell maradni? A cél megközelítésének kérdésessége, a zsákutcába tévedés, a létezés kétarcúsága teljességében az író regénytrilógiájában bontakozik ki.

Újabb kilenc év telik el, mire megjelenik két részre osztva a *Por* (1986, 1987) Ezt a kilenc évet s a közben formálódó, kiküzdött felfogást az írószerepről a későbbi curriculum vitae jóval később érvényesen fogalmazta meg:

„Magyarországon – mit ad Isten – a politizáló írók a menők. Pedig a politika nem gyümölcsöző útja a prózának. Írni alapvetően azt jelenti: elfogulatlanok lenni. Író az, aki jól tud szenvedni. [...] Egy igazi író mindig és mindenkit akar, de valójában semmire és senkire nincs szüksége. Rengeteg besorolás van az írókat illetően, de csak egy számít: metszőfogak és őrlőfogak.

Ezt a kitérőt azért tettem, hogy jelezzem azt a kilencévnyi önpusztítást és/vagy előkészületet, amellyel az első regényemhez formáltam magam. Három

évig és két és fél hónapig írtam egyfolytában. Azt akartam, hogy olyan regény legyen, amelyet olvasni fognak, amíg magyar van. A regény volt a foglalat, halott szerelmem az ékkő” (*Önlélekrajz*, 1994).

A *Por* valóban a beérkezés könyve lett. Megjelenése után több mint harminc kritika, elemzés foglalkozott vele, s még akik számos bíráló megjegyzést tettek, azok is elismerték a mű különleges értékeit. Idővel egy trilógia első darabjává lett (*Híd*, 1993, *Pest*, 1996), és több kiadása jelent meg, javított és átdolgozott formában a harmadik (2002).

A regény fogadtatásában az egyik első kérdés az volt, hogy posztmodern alkotás-e? Részben azért, mert a nyolcvanas évek új íróinak ez volt az egyik hívószava, részben azért, mert maga Temesi, a könyv *kritika* című fejezetében kijelentette, hogy „a magyar irodalomban ez a regény az első tudatosan posztmodern mű”. Az ő értelmezése azonban meglehetősen messze áll a korszak „tudós” felfogásától. Szerinte García Márquez a posztmodern atyja és legnagyobb mestere. Ez az irányzat válasz a 20. századi modernizmusra, amely elitkultúrát teremtett, elfordult az olvasótól (Proust, Joyce, Kafka, Szentkuthy). A latin-amerikai írók viszont „felismerték azt az egyszerű igazságot, hogy csak provinciák vannak, és minden provincia”. Műveikben mindig van valami népi és mitikus. A magyar regényt jellemeznie kell a történetiségnek, a humornak, iróniának, öniróniának, az olvasóhoz kell fordulnia, „megkísértve a lehetetlent, az elit- és tömegkultúra közti szakadékot, ha egy keskeny függőhíddal is, de megpróbálja áthidalni”. Ugyanis „Az emberek mesét akarnak látni, hallani, olvasni. [...] Ez a Szótár egyenrangú társként tételezi Szótárforgatót, ezért bizonyos szellemi erőfeszítést igenis megkíván. De csupa MESE!” Magyarán szólva tehát nem posztmodern, hanem a késő modern továbbfejlesztése posztmodern poétika – de nem a világszemlélet – által megérintve. Ennek az egyszerre régi és új szemléletnek máig, a posztmodern koron már jócskán túllépve sincsen igazi megnevezése, de ebben a törekvésben Temesi Ferenc regénye s azóta gazdagodó életműve úttörő és meghatározó jelentőségű. A *Por* látványos bizonyítéka volt annak, hogy sem a lényegét tekintve egészelvű világkép, sem a késő modern nem halt meg, hogy a radikális posztmodern a korabeli magyar irodalomban is csak egyike az irányzatoknak. Félrevezették az értelmezőket a regény kapcsán a szótárforma, azaz a szembeötlő töredékesség és az intertextualitás jól alkalmazható, akkoriban bűvös szavai is.

A *Por* s az egész életmű kapcsán a másik kulcskérdés a fikciós és a nem fikciós elbeszélési módok kérdésköre. Az vitathatatlan, hogy Temesi Ferenc írásaiiban s regényeiben is kifejezetten erőteljes az önéletrajzi jelleg, s ez kiegészül családtörténeti vonatkozásokkal is. Az önéletrajzhoz nála szervesen hozzátartoznak a szülők, nagyszülők, régebbi ősök, rokonok, szerelmek, barátok életrajzai is. A *Por* jelentős mértékben családregény is, a *Híd* egyik főszereplője az anyai nagyapa, az *Apám* címe önmagáért beszél. Az önéletrajz elvileg szigorúan tényirodalom, viszont egy regényben minden lehetséges, s így aligha érdemes azt méricskélni, hogy vajon a leírtaknak hány százaléka volna dokumen-

tumokkal igazolható. A *Por* elbeszélőjéről és Temesi-korú főhőséről jelenti ki a regény: „Több mint kétséges, hogy Szótáríró azonos Szeles Andrással: valószínű.” Ugyanez állítható az elbeszélőről és az íróról, tehát máris többszörös áttételeken át valósul meg az író–az elbeszélő–a regényhős azonossága és különbözősége. Egyébként Temesi Ferenc éppen András-napon született, kamasz- és ifjúkorában pedig eléggé szélvész módra élt.

A megélt és az összegyűjtött életrajzi, családtörténeti adatok mellett számos dokumentum olvasható eredeti vagy átdolgozott formában az író alkotásaiban. A *Por* városa Porlód, modellje Szeged, s a mű e város regénye is. A XIX. s főként a XX. századi fellelhető dokumentumok száma szinte végtelen egyetlen személy megismerése számára, a teljesség illúzió. A regényíró mégis olyan gazdag anyagot dolgozott fel, rostált meg, formált regényfejezetté, hogy az a szótárforma alkalmazásával képes a teljesség illúzióját kelteni. A töredékesség, a szaggatottság a feltételezettell ellentétes hatást vált ki, a lehetetlennek gondolt nagyregény valósul meg.

Ebben a regényben mintegy száznegyven év (1833–1973) történései jelennek meg 660 szócikkben, 1100 oldalon. Nevezetes történelmi események és szürke hétköznapiak, történelmi és természeti katasztrófák, történelmi és egyéni örömmünnepek. A teljes élet, a teljes valóság. Extenzív és intenzív teljességre törekvő valóságanyag sűrűsödik, a rekonstrukció és a felidézés egyszerre tárgyias és látomásos. 140 év történetében hat nemzedék sorsa elevenedik meg, három családdal a középpontban. A regény valóságos tere az Alföld, szűkebben a Dél-Alföld, annak nagyvárosa Porlód-Szeged és folyója, a Tisza. Az alföldi *por* ellenpontja az áramló folyadék: Tiszaként és alkoholként is. A kocsmái poharazások és a Tisza tesz ki elviselhetőbbé az életet. Porlód Közép-Európában van. A város történelme tehát közép-európai és magyar. A kiemelt csomópontok a magyar történelem jelentős korszakaihoz, eseményeihez kapcsolódnak a reformkortól a világháborúkon át az 1970-es évek jelenidejéig, kiegészítve azonban jellegzetes szegedi történésekkel.

A regénynek három, világosan elkülöníthető cselekményrétege van, s ezek külön-külön megtartanak egy lazán kronologikus rendet. Ez a három réteg nem független egymástól, s a regény jelen idejéhez közeledve egyre inkább együvé mosódik, hogy aztán a befejezésben eggyé váljon. Az egyik cselekményréteg a családregegy eseménysora, ennek végpontján idősb Szeles András és fia áll. A második réteg ifjabb Szeles András élettörténete kisgyermekkorától az érettségiig. Végül a harmadik réteg András sorsa az egyetemi évek alatt. Ez a regény cselekményének jelen ideje. Ám ezt is múlttá teszi a negyedik, a reflexiós cselekményréteg, amelynek egyetlen igazi szereplője az elbeszélő Szótáríró, aki egy évtized távlatából idézi fel az eseményeket. Az egyes rétegek folyamatosan, ritmikus rend szerint váltják egymást, olykor egyetlen, többlépcsős szócikkben is.

A *Por* nem csupán családregegy. Nemzedéki s így nevelődési regény is. Ifj. Szeles András nemcsak személyével, hanem nemzedékével is főszereplő. A cselekmény szintjén a nemzedéki életnek olyan jellegzetes motívumai vannak,

mint a beatzene, az iskola, az egyetem, a barátság, a szex, a szerelem, a kocsmázás. Ez a mű azonban különbözik is a kor ezt a nemzedéket bemutató legtöbb regényétől. Nem az adott világ ellentétéként, hanem a világ részeként, a történelem menetében mutatkozik meg a nemzedék, s ez a családregegy-szemlélet következetességének köszönhető. A regény nem „egy család alkonya, nem „egy családregegy vége”, hanem egy család, sőt: családbokor jelenvalósága. Ha lázad is bármelyik új nemzedék, végül is része a láncolatnak. A tagadással is: vállal. Hiszen: „Minden családregegy errefelé valamiféle rehabilitáció is egyben. Az ősök, az apák becsületének helyreállítása – kiigazítás és elégtétel. Már ha az ember szereti a szüleit, persze.”

A Szótáríró szemérmes ember. Ösztönéletét ugyan a legnagyobb nyíltsággal tárja fel, érzelmeiről azonban visszafogottan szól, mégis egyértelműen. A regény folyamatosan azt sugározza, hogy szereti Katalint, szereti a szüleit, az őseit, Porlódot, a magyarságát. A közösségek széthullásának, értékeik devalválódásának idején a bennük rejlő értékeket hangsúlyozza. S úgy tud ódonatúj lenni, hogy hazaszeretetét pátozmentes szavakkal is hitelesen, pátozt életre hívóan vallja meg. Porlód egy darabka Magyarország, Szótáríró ennek a polgára.

A *Por* befejezett, zárt műként olvasható, a *Híd* (1993) kapcsán mégis egyértelmű, hogy mintegy folytatása az előző regénynek, amelyben az egyetemista Szeles András szerelmével együtt egy baleset áldozata lesz. A fiú azonban életben marad, s Zoltán István néven lesz az új regény egyik főszereplője. Pestre kerülve az Egyetemi Könyvtárban kezd el dolgozni. A *Híd* egy hosszú életút és egy rövidebb életszakasz története, s a kettő kapcsolatát szinte mindvégig véletlenszerűnek tudja a könyvtáros, akit azzal bíznak meg, hogy egy akadémikus készülő falumonográfiájához végezzen tudományos segédmunkát, dolgozza fel Tóth Pál hagyatékát. E hagyaték szénakazalszerű esetlegessége, elegyes jellege és színvonala alkalmat ad a feldolgozónak arra, hogy ironikusan tekintsen ne csak századunk történéseire, hanem az azon végigbukdácsoló átlagemberre is.

Tóth Pál 1890-ben született s valamikor 1975 után halt meg. Szinte mindvégig tevékeny életet élt, nagyjából részben Tengődön. Alföldi kisváros ez, modellje a Szeged közeli Kistelek. Apja takácsmester volt, és aratási bandagazda, a fiú kereskedő lett. Két típus jegyei keverednek benne: jellemtanilag az életrevaló emberé és a baleké, képességeit tekintve a szakemberé és a dilettánsé. Életrevaló, hiszen mindig talpra áll a körülményei által lehetséges mértékben, s ez azért lehetséges, mert céltudatos és remélő lény; ám ugyanakkor balek is, hiszen soha nem tanul a történésekből, s nemcsak a más, de a maga kárán sem mindig okul. A kiölhetetlen optimizmus és naivitás egyszerre jellemzi. Mindeközben a szakmáját jól megtanulja, eredményesen műveli. Felnőttként szerez érettségit, majd jogi végzettséget. Ugyanakkor dilettáns író, aki rendületlenül körmöli verseit, színdarabjait, elbeszéléseit, s ezekben mindig a hivatalos korszellem önállótlan követője. Politikusként is amatőr, s erre is ráfizet 1919-ben s 1945 után is.

Zoltán István csak a történet vége felé fog gyanút, hogy az általa ismeretlen személy, akinek a hagyatékát kutatja, nem más, mint az ő anyai nagyapja. A regényíró viszont pontosan tudja ezt, s e tudását közli is a legelső fejezetben, bár a tárgyyszerű történetmondás szinte elfeledteti ezt a tényt az olvasóval. A fiatal embernek a regénycselekmény előtti élettörténete gyakorlatilag azonos Szeles Andráséval. A névváltoztatásnak mégis van értelme, elsősorban nem azért, mert a diák dolgozó emberré, a porlódi pestivé vált. Zoltán lényegesen másfajta személyiség: szerelmének halála, ez a pótolhatatlan veszteség; és a furcsa nyereség: az életben maradás megváltoztatta. Az energikus, dinamikus diák meditáló, szemlélődő férfivá változott, akinek számára az álmok az álmodozás jelentik a legtöbbet. Zoltán keresi a maga lehetséges hivatását, de egyelőre nem leli meg a célt.

Tóth Pál a vélt és valóságos racionalizmus embere volt az örök újrakezdő, a vállalkozó. Zoltán István inkább az ideák embere, aki a külső helyett a belső életet éli át intenzíven. Tóthnak a mindennapi munkás élete volt eredményes és elismerésre méltó, az ideák világában – a művészetben – vált formálissá és elfeledhetővé a tevékenysége. Zoltánnak viszont a mindennapi munkás élete formális és feledhető, s az ideák világában való léte válik mind fontosabbá. A regényben e lét végeredménye a felismerés Tóth Pál sorsáról, azaz a híd megszületése a nagyapa és az unoka, a nemzedékek, az életformák és felfogások, végső soron az élet és a halál között. Zoltán István feladata a múlt egy szeletének a kutatása, ez a múlt azonban nem annyira történészként, mint inkább létfilozófiai szinten foglalkoztatja. Egy végzetesen hamis világot kellene megértenie, miért olyan, amilyen, s lehetne-e legalább elképzelni másfélét. Ezt a megértést segítik az álombeli utazások a nagyvilágban. (Tudható az életműből, hogy az író ilyenfajta utakat valóságosan tett meg.) A múltban és az álmokban való utazás egyaránt ahhoz a felismeréshez vezet el, hogy vállalni kell a családi és a nemzeti múltat, a megkötöttséget, hogy a család és a haza szeretete nélkül csonka az ember.

Temesi Ferenc számára a regény akkor válik megírhatóvá, amikor a gondolati-tartalmi elképzeléshez megfelelő regényforma, szerkezeti építkezés is körvonalazódik. A *Por* esetében a nagy időbeli távolság átfogását és a párhuzamos cselekményszálak szerkezeti egységét a mágikus sugallatúan 666 szócikkből álló szótárforma elképzelése és átgondolt megvalósítása tette lehetővé. A *Híd* két életsors ikerregénye, s kilenc nagyobb szerkezeti egységen keresztül változtatják egymást a két félregény kisebb fejezetei. Tóth Pál élettörténetét emblémyszerűen tarotkártya-figurák jelölik, Zoltán Istvánét a sorsára utaló kínai jóspálcikaábrák. A megoldás szellemes, de mivel a jelképek értelme homályban marad az olvasó számára, csak sejthetjük, hogy a jelképek és az egyes fejezetek jelentése között értelmes kapcsolat van.

A *Híd* megjelenése után ismét kilenc év telik el, mire megjelenik a *Pest* (1996), s ezzel megszületik a trilógia. Ez a regény is a múltat köti össze a Tengődi Zoltán nevű alakmás újabb életszakaszával. A múltat itt is egy hagyaték jelenti: Hidi Kornél főesperes (1888–1976) írásai egy tervezett, ám soha meg nem írt porlódi

regény nyersanyagaként készültek, s ez főként anekdoták sorozata. Maga a regényalak bízta ezeket a 36 borítékba rendezett cédulákat a fiatal író Zoltánra, remélve, hogy ő majd megírja a város regényét. S a *Pest* ezzel fejeződik be: Zoltán 1983. április 11-én 11 órakor dolgozni kezd. „Akkor már régen tudtam, hogy édesapám családjának a történetét írom meg.” A trilógia teljessé válhat.

A *Pest* mindkét főszereplője és mindkét cselekménysíkja ugyanazt a kérdéskört vizsgálja: képesek vagyunk-e regényt írni? Kérdés ez abban az értelemben is, hogy van-e elég tehetségünk hozzá, s abban is, hogy tudunk-e magyar regényt alkotni, amely nemcsak nyelvében magyar, hanem azzal is, hogy tudatosan és nyíltan kötődik irodalmi és történelmi hagyományainkhoz. E regény középpontjában az a folyamat áll, amelyben az író, anyagával, a gátló körülményekkel viaskodva eljut odáig, hogy elkezdi írni a művet. Az olvasó persze szintén kötelezően tudja, hogy a regény már jó ideje elkészült, sikert aratott. Így a *Pest* abban az értelemben is záróköve a trilógiának, hogy egy regény regénye. Ugyan nem a megírásé, de azoké az éveké, amelyekben az író éretté válik a feladatra.

A beszédes nevű Hidi Kornélnak, ennek a teremtetett alaknak nincs sem életrajza, sem története, csak anekdotagyűjteménye van, alig rendezett halmazként. Ehhez szerkeszti hozzá Tengődi a maga élettörténetét. A figura vezetéknéve az előző regény címére utal, a keresztnév talán Kosztolányi Esti Kornéljára, arra az énkettőzésre, amely a papi hivatás és az álneveken publikáló íráság között feszül, s talán arra is, amely a pap és Tengődi életformájának ellentétében mutatkozik meg. Beszélő név Tengődi Zoltáné is, hiszen az előző regényben a fiatalember vezetéknéve Zoltán, a nagypapa pedig Tengődön él.

Tengődi Zoltán, azaz TZ mindennapjait három fő réteg szervezi. A nők, a szex, a szerelem az egyik, a művészeti élet a második, a hivatás, az irodalmi alkotás a harmadik. Közben kínaiul tanul. Túl járván már a kezdeteken *A harminchat hadicsel* című könyvet forgatja, s ennek megfelelően alakul a regény szerkezete. 36 boríték – 36 hadicsel osztja hat kötegre a művet, s ezek mindegyikének a címe: valamifajta csata hadicseleire utal néhány kínai írással és annak megfelelő szavakkal. A „háború”, amihez hadicselekre van szükség, egyrészt maga az élet: a munka, a baráti kapcsolatok, a szerelem, másrészt kiemelten az alkotás, az eljutás a regényig. A regény világszemléletében a legfőbb értékek: Nadine, az élet-társ majd feleség, a nevelt lány és a közös gyermek, és a borítékok segítségével megtalált írói anyag, azaz a személyessé tehető múlt, végül mindennek kifejezési képessége: a regény. A pap legutolsó feljegyzése egy első világháborús frontemlék. Ennek alapján írja le a biblikus ihletésű tanítást: „Szeretni kell az embereket, csak ez az út.” S ez a fiatal írónak is jelszava lesz.

A trilógia megírásának éveiben, majd azokat követően Temesi Ferenc a kisprózai formák egyre avatottabb művelőjévé vált, nagy műfaji-formai változatosságot valósítva meg. Az önéletrajzi jelleg, a személyesség mindenkor jellemző írásaira. Hagyományosabb értelemben elbeszélésnek nevezhető művet ugyan elég keveset írt (*A zsidó Isten Debrecenben*, *A szív bőjtje*, *Egy új-zélandi író emlékirata*).

taiból), de okkal e műfajhoz sorolható a „Vissza az irodalomba” sorozat négy darabja is, amelyek a szokásos perszonális közlésmódot *önéletrajzként olvasható cselekménysorra alkalmazzák*. Az önéletrajzi-vallomásos jelleget legközvetlenebbül a *Parlando* (portörténeti jegyzetek) fejezi ki (a 3. *könyv* című kötetben, 1988), amely az íróvá válásnak, a *Por* megírásának, majd fogadtatásának reflexió és töredékes, esszé-szerű története. Temesi Ferenc nem kívánja megnehezíteni a majdani filológusok munkáját. Szenvedélyes *önéletrajzoló*, aki egy alkalommal a hozzá írt levelek válogatását is közzétette közel száz oldalon. Az *Élet és irodalom* (a *Szív bőjtje* kötetben, 1991) egyesekben visszatetszést keltett, pedig tanulságos olvasmány, amelyben többek közt, időrendben haladva, Ördögh Szilveszter, Déry Tibor, Szepesi Attila, Lengyel Péter, Császár István, Kemenczky Judit levelei kaptak helyet.

Meghódított és újjávarázsolt egy olyan műfajt is Temesi Ferenc, amely az 1948 utáni évtizedekben sokáig szinte halálra volt ítélve, pedig olyan nagymesterei voltak, mint Ady, Kosztolányi, Márai. A főként *Az éjfélt utas* (2000) és a *Gabo meg a halál* (2003) című kötetekbe összegyűjtött írások a legjobb hagyományokat követő tárcák. Ehhez a műfajhoz a széles körű műveltség és a sokirányú érdeklődés mellett könnyed, szellemes és mindenképpen egyéni arculatot felmutató stílus szükséges. A tárca az aktualitások irodalmi igényű reflektálásának a műfaja, napi- és hetilapokban a helye, s így a maradandóságra kevésbé tarthat igényt. Temesi Ferenc munkái a kivételek közé tartoznak: színesek, érdekesek, mozaikrajzok egy korszakról, a múlttá váló jelenkorról a jövőhöz is szólnak.

Az újságírás műfajai kezdettől foglalkoztatták Temesi Ferencet, ám nem újságírói, hanem alkotói szempontból. Regényeihez forrást is jelentettek a régebbi és újabb lapok, s érezhetően vonzódott a régiek szerkezetéhez, szellemiségéhez. A jó újságnak rovatai vannak, fontos a megszerkesztettsége, s anyagaiban az újdonság hírértéke mellett lényeges az ismétlődés a témákban, valamint a jó szerzők folyamatos jelenléte. Temesi Ferencet nyilván nem a szocialista sajtó évtizedeinek sematikussága tette az újságforma hívévé, hanem inkább azok a régi, sokszor ódonságukkal is vidámító lapok, amelyekkel a trilógia anyaggyűjtése kapcsán találkozhatott. Ezekben nem csupán tárcákat, verseket, elbeszéléseket közöltek, hanem folytatásokban regényeket is. Irodalom nélkül akkor még elképzelhetetlen volt egy valamirevaló újság. A *Kölcsön idő* több mint 1100 nagyalakú oldaláról (2005–2006) így vall a szerző: „Minden író szeretne egy saját újságot önmagának. Ez itt – és a második kötet is – az én újságregényem és regényújságom egyben.” A lap „alapított 1990-ben”, s ami olvasható, az a XI–XV. „évfolyó” összesen 20 száma. A fotók az író archívumából származnak. A műfaji és tematikai sokszínűség, az áradó mesélőkedv, az anekdoták, az aforizmák kedvelése, az olvasmányosság, a szellemesség egyaránt jellemzi ezt a művet, amelynek vannak ismétlődő ciklusai, témái, más és más néven megszólaló szerzői alakításai. Több olyan szöveg is helyet kapott benne, amelyet korábbi kötetekből már ismerhetünk, például filmregénye, a *Pejote* itt *Tenacatita* címmel, fotókkal illusztrálva szerepel. Így bizonyos mértékig Temesi-breviáriumnak is nevezhetjük a könyvet. Ilyesféle újságot nem vehetünk meg a standokon, pedig jó

lenne. A cím egyébként arra utal, hogy az író 1973 óta, amikor egy gépkocsi-balesetben elvesztette szerelmét, s majdnem ő maga is meghalt, „kölcson időben” létezik. Ebben a léthelyzetben született meg – jelentős mértékben K. emlékére is – a *Por*, s ennek az újabb könyvpárosnak a borítóit K. két fényképe díszíti.

Az újságregény előtt és után is megjelent egy-egy újabb „önéletrajzoló” regény. A *Királyáldozat* (2000) egy rendhagyó szerelem története Tamási Gábor negyvenéves író és Villám Vera 17 éves gimnazista lány között. Az író regényt ír, szeretne írni, de közben meg is kellene élnie, ezért vállal fordítást, filmforgatókönyv-írást, nyelvtanítást, tárcaírást, sőt: jóslást. A „kölcson időben” a hétköznapi robotja korlátoz, de fontosabb a szerelem s még annál is inkább az igazi alkotómunka. Ennek a regénynek a szerkezetét egy régi híres sakkjátszma adja, amelyben a sötéttel játszó nagymester a 23. lépés után feladta az amatőrrel vívott küzdelmet. A regényben a férfi játszik sötéttel, s ő veszít. Ez a kapcsolat megjelenik mellékszálként az *Amszterdam stb.* (2008) lapjain is. Az író itt Farkasnak hívják, s egy nap meghívást kap Jaap nevű holland barátjától. Összesen hét alkalommal jár Amszterdamban és környékén, s ez adja meg a mű szerkezeti vázát. Vendégszöveggént vagy annak álcázva naplójegyzetek és holland népmesék színesítik a művet.

A *Bartók*-regény jelentősége csak a *Porral* vethető össze. A zeneszerzőről senki nem írt korábban érvényes szépirodalmi művet. Bartók néhány művét sokan ismerik, de az életét, személyiségét csak kevésbé. Temesi Ferenc regénye számos dokumentumot használt fel, szabadon megrövidítve-megtoldva azokat, hol idézőjelben, hol utalással a lelőhelyre, hol rejtetten. Nem életrajzi monográfiát írt, hanem regényt: a saját Bartók-képét formálva meg. Ám önmagához lett volna hűtlen az író, ha az életrajzi regénybe nem épített volna bele egy önéletrajzit is: az Életrajzolóét. Így most is ikerregény keletkezett: Bartók életregénye és az író egyik jelentős életszakaszáé mintázódik folytonosan egymásra. Rokon ez az építkezés Bulgakov (*A Mester és Margarita*) vagy Thomas Mann (*Doktor Faustus*) eljárásával. Aligha véletlen, hogy mindkét regényben komoly szerepe van a démoniságnak. A fiatal Bartók is viaskodott „démonokkal”, világszemléletében s műveiben is, ám ezek Temesi regényében szelíd racionalizmussal jelennek meg, s ez a pálya egésze felől nézve így indokolt. Más a helyzete Életrajzolóénak, aki-ről elismerést érdemlő őszinteséggel tudjuk meg pokoljárásait, emberi esendőségének példáit.

Az életrajzi regény folyamatos ikresítése mellett a *Bartók*-regényt is kettéválasztja az 1940 őszi Amerikába érkezés. A mű két párhuzamos cselekményszál vezet végig: az egyik 1881-től 1940-ig, a másik 1940-től 1945 őszéig, a halálig tart. A három fejezetsor hullámszerűen váltja egymást, s mindegyik típust egy piktogram jelöli az első sor élén. Ennek az eljárásnak köszönhetően a csodagyerek, az ifjú és a zseni, a pályakezdő és az érett művész, a kereső és a búcsúzó ember egyszerre mutatkozhat meg, s a személyiségformálódás mellett a lényegi azonosságot is érzékelhetjük.

A regény három idősíkban játszódó három cselekményszála 110 fejezetet ölel fel. Szerkezeti szempontból is fontos a 69. fejezet, amelyben San Franciscóban Bartóknál megjelenik Életrajzoló, és interjút készít az új évezredből visszalépve. Egyes zeneesztéták szerint Bartók zeneműveiben az arany Metszésznek jelentős szerepe van, s ezt a regény is így tartja, sőt maga Temesi is vonzódik az ebből következő szerkesztési elvhez. A 69. fejezet arany Metszésponton áll, s valóban fontos a két regényhős virtuális együttléte, már csak azért is, mert két eltérőbb személyiséget, mint Bartók és az író nehéz elképzelni. Bár mindkettejük kereső és alkotó ember, Bartók a művészet és a tudomány rabszolgája, az író pedig inkább élethabzsoló személyiségnek mutatja önmagát, aki még mindig keresi az igaz utat.

Az Életrajzoló olykor Lélekrajzolónak nevezi önmagát, s ez Bartók esetében teljesen igaz. Hiteles a portré. Az esendő ember szinte a maga teljességében mutatkozik meg. Ebben a fő szerepet három motívumsor játssza: az anya-fiú kapcsolat, a szerelmek története és a természetélmény. Különösen jelentős Bartók létérzékelésének, létértelmezésének, világképének formálódása. Fokozatosan formálódott egyéni arculatú panteizmusa. Az emberiségnél tágabb dimenziókban is gondolkodott, s így jutott vissza az emberiséghez, a magyarsághoz és a személyiséghez. Szemléletében meghatározóvá vált az időtényező. Az ősi és a jelenkori nem ellentét volt számára, mert az idő folyamában felfedezte azokat az értékeket, amelyek, legalábbis az emberiség számára, időtlenek. Következésként felmutatja a regény Bartók – és az elbeszélő – magyarságtudatának formálódását. A regény munkacíme a *48–56-os zongora* volt, vagyis a fiatal művész bérelt zongorájának a leltári száma, s ez rájátszik 1848-ra és 1956-ra. Bartók nem volt politizáló alkat. Akadtak közéleti megnyilvánulásai, legnyomatékosabban maga az emigráció, de ő voltaképpen beleszületett, belenőtt a művészlétbe, s mindvégig meg is maradt abban. Szerinte a politika zavarta a munkát. Ezt a következetes szakember-magatartást mutatja be a regény: a társadalom életével kapcsolatos nézeteit, világképét a zeneszerző igazán a műveiben fejezte ki.

Az Életrajzoló számos alkalommal utal életének a regény megírásának éveinél jóval korábbi eseményeire, de elsősorban a XXI. század jelen ideje mutatkozik meg sorsában. Politikai értelemben az 1990 utáni időszak, történelmi előzményként pedig 1945-ig láthatunk vissza az időben. Nem szocializmus- vagy kapitalizmus-kritikát ad, hanem inkább az életlehetőségeket, azok korlátozottságát jeleníti meg. Arra is képes, hogy önmagát is ironikusan szemlélje. Befejeződik egy szerelmi kapcsolata, súlyos betegségből épül fel, élethabzsoló életformájából kilép, s a regény megírásával lezárhat egy fontos élet- és pályaszakaszt. Az író pedig élheti és írhatja tovább a maga életét s másokét is.

Több műben megjelent már az édesapa alakja, ám az *Apámban* címszereplővé válik (2013). Dokumentumokra épül ez a kisregény is: azokra a titkosszolgálati jelentésekre, amelyeket 1956 után másfél évtizeden át készítettek az édesapáról, aki Szegeden volt tanító, iskolaigazgató, 1945 után a kisgazdapárt egyik helyi

vezetője. Bűne annyi volt, hogy 1956-ban részt vett néhány megbeszélésen a kisgazdapárt újjászervezéséről. Elsősorban két közeli barátja jelentett róla, akik a család rendszeres vendégei voltak. A szocialista rendszer megrögzött ellenségének nevezték az apát, aki csak sok év után kezdte sejteni, hogy jelentenek róla, de azt nem tudhatta, hogy a legjobb barátai. Mozaikszóként tér vissza a regényben: HEAOV, azaz „ha ezt apám olvasta volna”.

Az életrajzi regény szerkezete nagyjából az iratanyag olvasásának időrendjét követi, s ehhez illeszkednek a reflexiók. A jelentések az apa, a család, az ismerősök életéről szólnak, s ezekkel párhuzamosak az elbeszélő által felidézett életrajzi elemek, amelyek kiegészítik, módosítják, cáfolják azokat. Az elbeszélő kifejezetten jelen idejű közléseinek sora szinte már történelmi távlatból visszatekintve értékeli elsősorban az 1956 utáni másfél évtized, tágabban pedig az egész szocialista korszak Magyarországot, a politikai berendezkedést, az életlehetőségeket. Ebben a regényben is egygyé olvad az életrajzi, az önéletrajzi, a családtörténeti jelleg. Maga a szerző többször rendőrrégénynek nevezi művét. S ismételten megfogalmazza nézetét: „nincs nagybetűs történelem, csak kis történetek vannak. Ha van valami, amit ki tudok mondani, és ki is mondtam már: csak ember és rongyember van.” A könyv emlékoszlopot emel az édesapának, az embernek.

A szótárregényével híressé vált alkotó életművével egyszer majd részletesebben foglalkozó könyv mutatójában, a tájékozódást segítő, számos kulcsfogalom, motívum, név, cím kaphatna helyet. Példaképpen álljon itt egy kisebb válogatás:

aforizma, Amerika, amerikai angol, Amszterdam, anekdota, angol nyelv, anya, apa, Babonáskönyv, barát, Bartók Béla, Bálint Sándor, beat, család, családragény, Déry Tibor, dokumentum, Egyetemi Könyvtár, elbeszélés, Életrajzoló, feleség, Fiatal Művészek Klubja, filmregény, García Marquez, Győző, hadicselek, Híd, Hidi Kornél, intertextualitás, irónia, ital, játék, Katalin, Katlan, kínai nyelv, Királyáldozat, kisember, Kölcsön idő, Lélekrajzoló, Magyarország, magyarság, mese, montázs, mozaik, nagyapa, önéletrajz, Pejote, Pest, Por, Porlód, posztmodern, provincia, regényűjság, rendőrrégény, sakk, Szeged, Szeles András, szerelem, szeretet, szex, szótáríró, Tamási Gábor, tarot, tárcsa, Tenacatita, Tengődi Zoltán, Tisza, Tóth Pál, Tömörkény István, történelem, utazás, vendégszöveg, Villám Vera, zene, Zoltán István, Zoltánfy István, – 1949. november 30., 1956, 1973. június 30., 1983. április 11., 48–56-os zongora.

Az irodalom igazságai

Kelemen Lajos: Árnnyalatok igazsága

Magyar Napló Kiadó, 2013

„Ha nincs szárnya, mit ér a súlya; s ha súlya csak nehezék, hogyan is szállhatna?” (K. L.)

Kelemen Lajos *Árnnyalatok igazsága* című gyűjteményes kötetének esszéi és kritikái – mint a jó közvetítő szövegek általában – egyszerre szólnak az adott művekről és az alkotás mibenlétéről, mondhatni a teljesség igényével veselkednek neki egy-egy recenzóra szánt kötetnek vagy tanulmányanyagnak. Ezzel együtt személyes hangot is kölcsönöznek az elemzések szakmai kitételeinek, a szerző így nem marad meg a kritikai szemlélet értékelő pozíciójában, hanem továbblép egy esszéisztikusabb forma, ezzel együtt pedig egy kísérletező attitűd felé, melyben a *narratív bírálat* mellett az ún. *impresszionista kritika* jegyeit fedezhetjük fel. Ahogy azt az *Olvasónak lenni* című írás is tanúsítja, „a kritikai elemzés a legesendőbb írásforma: bármikor kész elveszteni magát, hogy megnyerje a művet”.

Valóban, mintha a másodszövegeknek is nevezhető (ugyanakkor a témául szolgáló műveken túlmutató) írások minden alkalommal ilyen „megnyerőek” kívánnának lenni. Az ehhez tartozó verbális vehemencia azonban néhol nem képes „elveszteni magát”; hiába nyújtja a vizsgált alkotások autentikus olvasatát, valamilyen módon mégiscsak kisajátítja azokat (vö. a Prágai Tamás kötetéről szóló *Szavak pénze* című írás García Márquez-mottójával: „kiszaggatta az egész veteményt, mintha fölgereblyézte volna, már-már földöntötte a fészert azzal az eszeveszett, szemet kápráztató szárnycsapkodással”). Mondvacsinált, de a túlírtág talán a legmegfelelőbb szó erre az olykor koordinálatlanul kibomló stilisztikára, amely több

helyen hozzátesz, bizonyos esetekben viszont elvesz Kelemen esszéisztikus kritikáinak közvetítő erejéből. Akkor is, ha érezhetően ott van az összes elemzés mögött az az *élménytől elmélyülésig* tartó folyamat, ami elevenné és hitelessé teszi a szerző megnyilatkozásait. Ami a tematikát illeti, igen gazdag a felhozatal, gondosan válogatott (persze nyilvánvalóan nem átfogó) tárlatát kapjuk a kortárs magyar költészetnek és prózának, egy-két kitekintéssel az antikvitásra, a XIX. századra vagy a XX. század korábbi időszakaira. Változatos a névsor (Prágai Tamás, Osvát Ernő, Széchenyi, Nagy László, Ady, Iancu Laura stb.), magukról a szövegekről nem is beszélve. Van itt sokféle közelítés az ars poética-szerű *dőlt betűs* bevezetőtől kezdve, a rövid recenzió (Pilinszky, Vasadi Péter, Lator László), illetve a hosszabb portrén (Zelk Zoltán, Kovács István, Villányi László) át, egészen az életmű-összefoglalóig (Kalász Márton, Mezey Katalin, Tóth Erzsébet), de kötetlenebb, egy-egy poétikai problémát körüljáró vagy továbbgondoló írások is helyet kaptak a könyvben. Utóbbiak formálják leginkább azokat a kereteket, amelyek – kis képzavarral élve – megfelelő mederbe terelik az említett túlradó gondolatfutamokat.

„A legnagyobb alkotások titka az, hogy azokban a véglet (lenni vagy nem lenni) és az árnyalatok között, oda-vissza, természetes gondolatmenet zajlik. E művekben az állítás és a tagadás gyönyörű és gyötrelmes feszültsége vibrál, s árnyalatokra osztott valóságuk kizárja az abszolút ítéleteket. Az élet szertelenségét tanúsító nagy mű konstatál, értékre hivatkozik, s akarva-akaratlanul is lázít” (*Részben az egész*). Nagy erénye a könyvnek, hogy bizo-

nyos kulcsfogalmak amolyan vándormotívumokként végigkísérik a szövegeket, amelyek így – az esztétika és az etika határterületei mentén – egységes művészet-felfogásba, valamint világlátásba ágyazódnak, bizonyos *életelrendezést* is feltételezve... Vagyis az *alkotás* és az általa *teremtett erkölcs* (vagy az erkölcs és az általa teremtetett alkotás?) elválaszthatatlan egymástól mindegyik szerző *sorsportréjában*, magát a kritikust is beleértve persze. A két legfontosabb, kulcsfontosságú kifejezés a *megőrzés* és a *lázadás* lesz, amelyek a hagyomány és az újítás jelölőiként vannak jelen az értékelt művekben. Ezek felől közelíthetjük meg a címbe emelt „árnyalatnyi igazságokat” is, amelyek a *szellem tónusaiként* fedik fel a görcső alá helyezett korszakok, kulturális jelenségek vagy irodalmi alak(zat)ok sajátosságait. Érdekes, hogy – Kelemen szavaival élve – az *ősalaktól a kifogástalan kvalitásig* mennyi árnyalattal gazdagodott a mindenkori művészet (l. a nagyobb ívű, tágabb horizontú *Regénymese* vagy *A Boticelli-kód* című esszéket), bár az ezzel együtt járó szétagolódási, relativizálódási folyamatról sem árt megfedkezni.

A szerző nem is siklik el e felett annak ellenére, hogy nem mindig világosak a *világi hagyomány* és a *szépséget* illető *lázadás* között húzódó életművekre (pontosabban életekre és művekre) vonatkozó kijelentései. A legfurcsább az a konkrétan meg nem nevezett, mégis körvonalazható szellemi-poétikai célcsoport, melynek árny-szerű tagjaira a következő kitételek utalnak: *a hűtlenek cinizmusai, az ábécé preparátorai, a hivatásos tagadók logikai bravúrai, a mai finnyás nihilizmus szezonprófétái* és a többi – az ehhez hasonló provokatív megjegyzések akár megvilágító erejük is lehetnének, szövegközeli érvelés és magyarázat nélkül azonban megmaradnak a fölösleges odamondogatás szintjén. Hasonlóan kiközökenthetik a befogadót az itt-ott felbukkanó *testes képzavarok* (pl.: *a világtitkok hátbavágása, a fényt perbe fogni, szerelemről és*

a muzsikára spannolt nyomorról) vagy a lép-ten-nyomon előkerülő idegen kifejezések (*elementum, fazenda, diszparát, főr, elokvencia, interregnum, bonhómia* és egyebek) is. Ezen felül rendkívüli műveltséganyaggal, karakteres, érett értelmezői éthosszal találkozunk az arányosan szerkesztett, ötrészes válogatásban (a ritkábban citált írókkal kapcsolatos szerzői hivatkozások – Kavafisz-, Geregory Corso – ugyancsak említésre méltó tényezők), ami feledtetni az esetleges hibákat. Hiszen a felszíni (fogalmi) toldozás-foltozás mindenképpen egy *mélyből való matéria* (szavakon túli) szabásmintája alapján történik...

A kötet egyik költői kérdését feltéve – „Eljutnak-e a lázadók a zárt kontraszttól a tónusok finom ihletettségéig?” –, sok sugallt válaszlehetőség és megválaszolatlanság kínálkozik az olvasó számára. Személy szerint nem is az interpretáció tárgyait képező főszövegeket, írókat, költőket vagy irodalmi szekértáborokat tartottam a legérdekfeszítőbbnek, hanem azt a merész mérlegelési készséget, amely szertelenségeivel együtt is közvetlenné tudja tenni a kritikai műfaj alapvetően közvetített jellegét. „Támadnak, s alighanem mindig is támadni fognak apologetikák, melyek parazsán ismételtlen kísül a régi új, miszerint írni az írásról, az írás végett is lehet, s ez is fogyasztható falatja az esztétikusoknak.” Kelemen Lajos kísérletező kritikái tanúbizonyságot tesznek az „írásról való írás” létjogosultságára, arra a (szerző által is idézett „prima occupacio” latin szóösszetétel nyomán) „szabad foglalásnak” is nevezhető, már-már artisztikus szövegek közti tevékenységre, amely képes saját termőföldjévé avatni azt a szellemi táptalajt, amelyen megveti a lábát, s tovább művelni azt. Azaz tovább árnyalni a képet, továbbra is lázadni az abszolút ítéletek ellen, az igazság folyamatos megkövetése mellett. „Az irodalom igazságai pedig ott helyezkednek el, ahová csak irodalom útján lehet eljutni...”

Papp Máté

PAPP MÁTÉ (1987) az *Új Forrás* folyóirat munkatársa.

Teremtés a kamrában?

Mirtse Zsuzsa: Sötétkamra (Előhívott versek)

Magyar Napló Kiadó, 2013

A lírában, akármire akar is válaszolni vagy rákérdezni, előre semmi sem evidens. Annál inkább kifejezően megfogalmazott. Ha ezt elfogadjuk – s ugyan mi mást tehetnénk –, ettől fogva minden válasz, minden kérdés egy megalkotandó (egy feltételezhetően lehetséges) univerzumért végzett munka. E munkában azonban a szó nem kegyelmez. Előbb visz el a hallgatás (vagy ami ezzel egyenértékű: a félreértések) magaslatára, mint akár az egyszer már megjelenített lírai igazságok újrafeltalálásához.

De hogyan is jelenthetne a szó eleve kegyelmet egy olyan világban, amelynek még a lázadása is hamis: az ember naponta fordít háta szentségeinek, miközben e világ vad egyenlőtlenségeivel ölelkezik.

Ahogy a csendnek megvan a maga maszszívósága és egyéni arca, ugyanúgy a kifejezés is igyekszik szert tenni némi sajátosságra; különben hogyan válna észrevehetővé?! Egy jó kifejezés esszencia és egzisztencia. Azon kívül, hogy szubjektív, talán még neve is sejthető. Esetleg az sem zárható ki, hogy egy nyelvűsége ellenére különös babilonizmus zsibong benne.

Mirtse Zsuzsa *Sötétkamra* (másodnevén: *Előhívott versek*) című kötetének legelőjén, az *Éva-arcok*, mondjuk, kulturáltan megkomponált, másfélnyi szimfónia, arra fut ki, hogy „tudd, az élet előtt és a halál után / minden kapuban, minden kikötőben, / árokparton és temetőben – / ugyanaz a nő áll”. Sugalmas, szép sejtelem. Az embernek kedve támad sokáig ott tanyázni Mirtse gondolatánál. Ám e gondolat addig marad el nem használt igazság, amíg a szerzőjének véletlenül se jut eszébe, hogy akár csak egyetlen vers erejéig s akár csak jel-

képesen is lemondjon saját neméről. Mivelhogy az örök sarokponton, élet előtt, élet után, ugyebár állhatna a férfi is. (Ma azonban az önmegőrzés nem olyan természetes, mint elsöre hinnénk; fáradt és újra kifárasztó viták lobbannak fura személyi igyekezetekkel arról, hogy a nő, ha ír, eleve másképp ír-e, mint a férfi. Hogyan is ne írna másképp, aki más! Férfi és nő együtt adják az embert; azaz legfőképpen fele-fele alapon osztoznak ember voltukon. De jól nézünk ki, hogy ezt még mondani kell!)

Mirtse Zsuzsa kapuiból, kikötőiből kétségbevonhatatlan honosságú nő áll. Ő ugyanis fatalizmusát és gyönyörűségét egyaránt kinyilvánítja nőiségének. „arcuk a teremtés egyik fele” – mondja az emlegetett versszimfónia fináléjában. Hogy nem sokkal utóbb, az *Első áldozás* zárásaképp még egyszer kizengesse, amit nőiségében sejt az emberről: „Ha elveszítéd magad, visszahoz – / mert ő a kiszakadt másik feled.”

Valóban ennyire magától értetődő volna odahelyezkedni a nagy vég- és kezdőpontokhoz?

A *Sötétkamra* szerzője nem kényeskedik. S nincsenek szemfényvesztő iparkodásai. Annyira gyöngéd és érzékeny, amennyire gyöngédnek és érzékenynek szükséges lennie önhűsége megnyeréséhez és megtartásához. Belátó embersége, érzelmei, volt fellebbadásokra utaló visszaérezései – egyszerűen a világhoz viszonyuló attitűdje az a költői kultúra, amely a szaggatott mindennapok fölé sérthetetlen bizonyosságokat álmodik; aztán föllobban és lehorgad, mint a romantikusok; s ha rádöbben romantizáló hajlamára, tüstént csevegésre

vált, s belső csupaszságát fanyarsággal takargatja.

Holott persze a *Sötétkamra* az ajtófélfától az utolsó zugáig: csupa lelkiesség. Lelkiesség, speciálisnak szánt ellensúlyozással. Dacára a külső, tárgyias ellensúlyoknak: itt verstől a vers lényegében abban különbözik, hogyan, milyen mértékig hajlandó levetkőzni a lélek az olvasó szeme előtt. Egy-egy pillanatra még a személyi erkölcsrajz is a lelki lejtésre bízatik. „Nem érdekes, hogy miért és mit hiszek” – jegyzi meg Mirtse, hogy a manapság lassan hatujjává csodálatosodó nihilizmusnak is adjon. Ha e kissé már koros korszerűsége túl, kicsit is komolyan venné, amiről fanyalog, rögtön átszaladhatna az írással fölhagyottak közé. Mert ugyan hajtsa bármiféle becsvágy az embert a fogalmazáshoz, betűmintázgatásból íróvá kifejleni meggyőződés nélkül aligha lehetséges. Ne higgyünk tehát a *Sötétek ma itt a vizek* zárlatának. Mi volna lényegesebb kapni-valónk Mirtse lelki kitárulkozásából, ha nem éppen az, hogy miért és miben hisz? Ráadásul kötetre nagy dallamaiban semmi jele, hogy elnyomni készülne azt a lelki viviszekciót, amelyből, paradox módon, újjáéleszteni óhajtja belső kalandjait. Előbb szomorú, mint szigorú. S bizonynal kellő erőfeszítéssel s komoly lelki étvágygyal boncolgat ismerős jelenségeket, de anélkül, hogy bármiféle grandiózus bölcselethez kapcsolódna.

El ne értsük: e dús lelkület nem valami tapasztalatnélküliséget rejtő literátori dekoráció. A fő *monologue intérieur*, az *előhívott versek* kegyelmi pillanatainak vezérszólama képekkel kifejezett, némileg a próza felé tolódo poézis: tanult verstechnika, stílárís biztosság, kellő érzelmi hőfok. S egy csepp filozófia. Imitt-amott felesleges magyarázkodás. Teremtés a kamrában? Szó se lehet róla. Ennél Mirtse Zsuzsa makacsul több.

A profi versíróra valló *Bizonyos pontjaim*, a megindító nőiességű *Javított soraink*, a tódulóan eredeti *Fogócska* még véletlenül sem a rétor-bűvösségnek, hanem csakis

a személyességnek köszönheti kikezdetetlen hitelét. Amint a szerző megint és újra felfedezi, hogy az álcázatlan lélek erotikája az őszinteség, s inkább akar kacér lenni, semmint szemérmes, az is kiderül, mennyire telített ez a lélek. Könnyű felemelkedni a módszeres kötetlenségben, és könnyű elbotlani a tanulságokban. Nincs az a finom kommentár és szenzibilis megokolás, színből és fantáziából kifőzött sűrűség, amely fölérne a belső élet, az imponderabiliák hiteles szövésével. A bensőséges irodalom számára itt dől el, hogy szerzője miféle viszonyt és arányt képez momentum és monumentum között. Egyáltalán: van-e valami is, ami az érzelmi szubtilitások köréből ki-tiltható? Potensen: minden dolog szimbólum, és semmi sem az. Jelentős és jelentéktelen: egyformán átlelkesíthetők. E tény egyszerre szabadsága és korlátja az alkotónak.

Hogy a lélekből építkezés mennyire nem mondvá csinált probléma gyanánt tűnik elő itt, s hogy mily képlékeny tendenciákon fordul meg lényeges és lényegtelen, e kérdést illetően a *Sötétkamra* igazi lecke-könyv. Milyen elegáns is lenne úgy tekinteni rá, mint annak bizonyítékára, hogy a tannak szemernyi esélye sincs az érzéssel szemben. Csakhogy Mirtse Zsuzsa jó alaposan megszórta e kötetet tantételekre hagyatkozó ötletversekkel. A *felszín alatt*, az *Iránytű*, a *Velocipéd*, a *Testbarlang*, a *Végiül* – az ilyesféle apró versekben annyi az ésszerűség, hogy már-már dörömböl rajtuk a líra, legalább valami keveset benyújthasson magából.

Mindenesetre e gyökversek egy bizonyos, absztraktban tanúskodó, élettávoli hűvösség igényét sejtetik. A sóvárgás az általánosításra talán nem teljesen idegen Mirtse Zsuzsától, noha nincs benne több filozofikus ideál, mint bármelyikünkben. Lelkes feladat-pozitúrája is inkább tűnik próbának, s aligha útnak: ő a maga életanyagát és folygújtott bölcseletét belül gondolja végigvihetőnek. Eljátszik egy másik élet élésének gondolatával, de e já-

tékot nem hevíti különösebben, s teoretikusa sem kíván lenni.

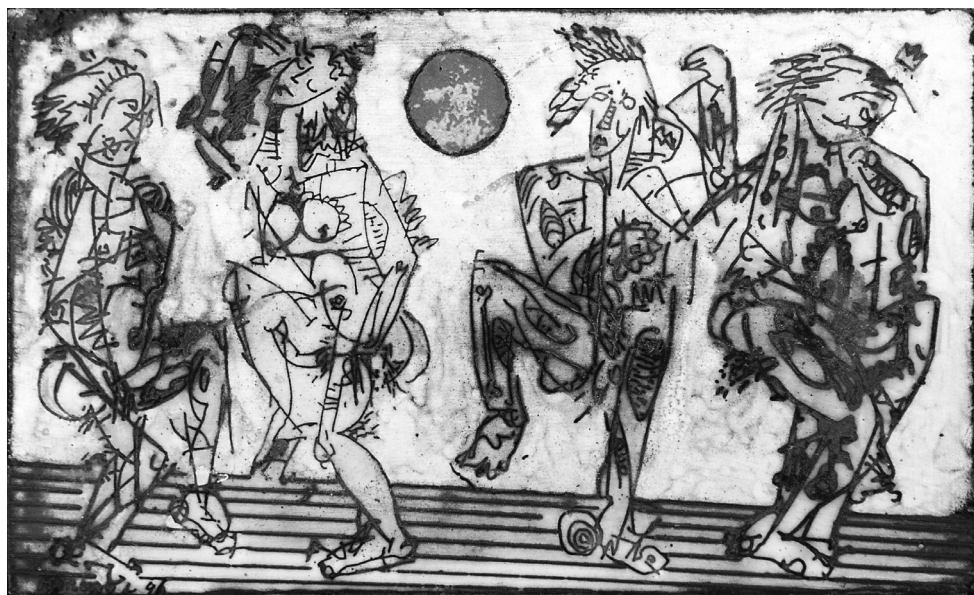
A csend pókja, a test temploma, elfagyott táj, az emlékezés korsója – vegyes, régi s nagyon régen katalógusba szedett titkai a költészetnek; gondolatrontó artistikumok. Befelé, s akár még beljebb építkezve is, szomorú rangján mire való e porló anyag: muszáj megkérdezni, mivelhogy el-elve bár, de néha mégiscsak megszédül tőlük a Sötétkamra szerzője. Pedig nem ez a kifakított művészkedés a számottevő önála.

Időről, elmúlásról, születésről, szerelemről úgy tud új s váratlan meglátásokat versbe szedni lelki élete számára, ha nem akar mindenáron szüksézává válni, ha a formátlan külső élet sarkallásait szívvel-lélekkel viszonzhatja. Mintha nem is a szabad levegőn, hanem inkább a belső birtoklás tudatában válnék elengedetté.

Az Ezüstlemez, az Utolsó élő kertem, a Szerdálom vagy a Találkozás a halhatatlansággal sokkal több okot ad a hódolatra, mint a berzenkedésre. Jóformán e versek mindegyike megéri az elokvencia és a túlbeszélés határait. De nemhogy a határsértés áldozataivá válnának, igazi életanyagot és tapasztalatot ölelve illeszkednek bele abba a kompozícióba, amelynek elrendezése legelőször lelki munka.

Az: lelki munka. S mégis valamiképp a térbe vetítettség adja meg igazán egyéni jellegét. „a pillanat nem elég erős kötés” – írja a Napraforgókban Mirtse Zsuzsa. Tényleg nem elég erős. Hanem immár szembefordulni érvényükkel, s eljutni felsőbb vagy mélyebb tartományokba, s számolva közben a külső tér aljával és fenségével is, talán már erős kötés. Sőt: esetleg nyerni kezdő program. Ez következik?

Kelemen Lajos

KELEMEN LAJOS (1954) költő, kritikus, szerkesztő.

Kivetettség és otthonosság

Réti Atilla: Bagolyvár

Tarandus Kiadó, 2013

A nem épp irodalmár, de fogékony novellaolvasó általában kétféle értéknek tulajdonítja élményét, különösen azt a tetszést, amellyel egy új vagy csak újonnan megismert rövidprózai kötet írásait fogadja. Az egyiket alighanem az életismeret fogalmával vagy ennek valamely szinonimájával jelölné; a másikat a történetalakítás és a beszédmód adottságában, készségében, érettségében ragadná meg. Ha azonban fogalmi úton, reflektáltan igyekszünk számot adni egy elbeszélésű ítemény olvasásán támadt érzeteinkről, el kell ismernünk, hogy nem juthatunk messzire az ilyenfajta kettős értéklátogatással. Inkább föl kell tennünk a kérdést: egyáltalán megkülönböztethető-e a két értéktartomány? Sokkal valószínűbb, hogy ami az élethelyzetek, a személyes és történelmi élmények bőségének és hiteles ismeretének látszik az elbeszélésben – sajátlag: a novellában –, az voltaképpen a megközelítéssel, a perspektívába állítással, a tér- és időszerkezettel, valamint (egyáltalán nem utolsósorban) a nyelvi regiszterkeveréssel, a hanghordozással, az elbeszélői modalitással való bánásmód érettségétől függ.

Fontos hangsúlyoznunk az *érettség* szavát, noha a jelen kontextusban eléggé nehezen határozható meg. A jó novellának azonban – talán minden más műfajban elért teljesítménynél inkább – csakugyan az írói „érettség” jegyeit kell magán viselnie. Mi más a novellacselekmény művészi mivoltának alapja, mint az alkotói választás és válogatás képessége – amely legfőképp a lemondásra való hajlandóságból merít? Milyen kevés is fér bele a jó novellába: kis számú cselekedet, részlet, tárgy és adat; mégis, mi mindent sejtet és sugall

figyelmes olvasójának egy-egy erőteljesen gócolt, tömörre formált, kezdetet és véget az időfolyamatból biztos mozdulattal kimetsző elbeszélés! Amit sugall, azt pedig azonmód meg is érteti. Egy egész életet világít be az igazi novella, és ebben az egyedi életben persze mindjárt társakat és ellenfeleket, jó- és rosszakarókat, családtagokat és idegeneket, azaz kisebb és nagyobb közösségeket. Végso soron azonban magára a létezésre vet fényt, önmaga sűrű egészét felejthetetlen körvonalakkal vésvé emlékezetünkbe.

Réti Atilla tizennégy darabból álló gyűjteménye – első kötete – az imént felvázolt ismérvek jegyében nevezhető érett novellák foglalatának. Noha bizonyára nem egyenlő értékű szövegeket sorakoztat fel, a műfajnak ilyen „ideáltipikus” alapvonásai úgyszólván mindegyikben jelen vannak. Írásai első hangütésüktől a végkifejletükig magukra vonják és táplálják a figyelmet.

A kötet utószavában Villányi László a modern magyar novellát részben előkészítő, részben meg is teremtő „ködlovagoknak”, a kisepika nagyszerű és még mindig kevésbé ismert XIX. század végi, XX. század eleji mestereinek örökségéhez méri és hasonlítja a *Bagolyvár* szerzőjének művészetét. A rokonítást mindenképp megalapozottnak érezhetjük, de Réti Atilla, úgy tetszik, nagyobb és keményebb tömböket mozgat meg történeteiben, és érdekesebbre faragja, alakítja őket, mint *akkori* elődei. Tömörkény, Móricz, Kosztolányi, Nagy Lajos (és mások) *utáni* elbeszélői világba vezet be: cselekmény és történetmondás így lesz otthonos is, időszerű is egy újabb századforduló irodalmi (és érzületi) közegében.

Milyenek is e „világ” tényszerű és tapasztalati ismertetőjegyei? A novellák többsége már az expozícióban drámai eseményekre, sorsdöntő fordulatokra készíti elő olvasóját – amikor ezek bekövetkeznek, mégis a váratlanság erejével hatnak. Mint az igazán jó novellákban a hősrre lesújtó csapás véletlen és végzet közös művének bizonyul. Az előkészítés pedig éppen azért lehet sokatmondó (azaz inkább sokat sejtető), mert az elbeszélés tetőpontján (néhánykor csak a legvégén) a döntő megpróbáltatás utólag is hitelesíti azzal, hogy immár valódi novellahős életét, létezés-módját töri derékba.

Igen, a szereplő leírása, megjelenítése, mozgatása és mindezen eljárások révén megvalósuló *jellemzése* Réti Atilla kisepikájának egyik legfőbb erőssége. A *Pontoise-kert* impresszionizmusért rajongó tanárnője, a *Svédhati* idegenben felkapaszkodó, majd önmérsztő kínok közt összeroppanó szép asszonya, az *Állatsimogató* sokgyermekes, de szeretetlen ínségben senyedő Kükedi nénije, az örök zsellér, örök cseléd *Gizi*, a *tehenészlány*, a *Törökfürdő*-beli két csontkovács, apa és fia: megannyi plasztikusan megformált, külső-belső tulajdonságokkal megelevenített, de mindenekelőtt cselekedetei révén egyénített karakter. A felsorolt főszereplők mellett azonban a mellékalakokat is találó mondatok, velős párbeszédek festik: csupa kevés szavú, ám sokatmondó jelzés, amely – olykor szinte villanásszerű gyorsasággal – megérzékíti az éppen előlépő személy eredetét és környezetét is. Réti Atilla történetei egyébként oly mozgalmasak, figurái oly széles freskóvá bővítik a konfliktushelyzetek társadalmi terét, vonatkozásrendszerét, hogy némelykor bizony csak bajosan határozható meg, ki számít fő-, és kicsoda mellékszereplőnek. Még azon novellák esetében is, amelyek az egyedi portréfestést így vagy úgy a cselekményalakítás elébe helyezik: például *A Mutter* címűben.

Milyen tulajdonságokat hordoznak Réti novellahősei, és milyen sors teljesedik be rajtuk? Felsorolt példáink mellett

az *Egy asszony Lódz*-ban és a *Blaník* című darab, valamint bizonyos mértékig az *Erődkerülők* egyik főszereplőjének a megformálása is arról tanúskodik, hogy az író hivatottan és hitelesen jeleníti meg a szerencsétlenség, a veszteség és veszteség, az életkudarc, a csoportból, rétegből, nemzetből kihullás helyzetét vagy inkább folyamatait. Novelláiban a szegénység elveszettségbe, a kifosztottság kiábrándulásba, a testi, fizikai romlás lelki, szellemi iránytalanságba, a családi tragédiák sorozata társadalmi érvényű és értelmű elmagányosodásba torkollik. Egyéni élmény és köztapasztalat feltételezi egymást, végső fokon (a végkifejletben okvetlenül) egy-egybe forr.

Mégis óvakodnék attól, hogy a kötet jellemzésekor a tragikum, a tragikus ábrázolás fogalmához folyamodjam. A *Gizi*, a *tehenészlány* alakrajza például olyan élet-történetből képződik meg előttünk, amely kudarcot kudarcra, veszteséget veszteségre halmoz. És mégis: a sokszoros megpróbáltatásokról az elbeszélő egy kis közösség tagjaként számol be; s a Rábánál túrázó csoport egyszerre lesz hallgatója, közvetítője, és bár megkésve, valamelyest orvosa az egyéni szenvedésnek. Általában is jellemzi Réti Atilla novellisztikáját, hogy közösségi tudatot, mentalitást ábrázol és elemmez, sőt a cselekmény tevőleges alakítójaként ábrázol csoportokat és csoportmozgásokat egyaránt.

Nem mintha tartózkodna a magányba zárt lélek, az elszigetelt szenvedés vagy próbatétel sorsképletétől. E nembem *A Pontoise-kert* című írás bizonyosan egyike a legeredetibbeknek, a legsikerültebbeknek. Az impresszionista festészet varázsától megigézett reáliskolai magyar-latin szakos tanárnő, aki rajongásában alig vesz tudomást az őt körülvevő világról, sőt tulajdon családi életéről és érdekéről, még a kisvárosi gettóba vezető útra is kedves képét csomagolja be magának. Fájdalmas, részvételi ironia hatja át ezt a zárlatot, de valójában ott lappang a teljes szövegben.

Ha *A Pontoise-kert* a különösségbe, különöcségbe hajszoló szenvedély ábrázolásával az interiorizált lélektani novella hagyományához kapcsolódik, *A végzet* ellenben szinte népmesei hangot üt meg. A szegény és a módos nővér között érlelődő drámát inkább letompítja; s midőn az ínségben vergődő család utolsó pogácsáit föleszik a disznók, az elbeszélői hang töretlen kedélyessége még mindig, legvégül is megbékíteni igyekszik a botrányos anyagi és emberi viszonyokkal.

A Svédkatit és az *Állatsimogatót* nemcsak a megalázottság, a kisemmizettség sorsmintái rokonítják egymással, hanem a kompozíció keretező motivikája is. Az elsőben egy mondat emléke kapcsol össze kezdést és befejezést: az ötvenhatban Svédországba menekült Boros Katalin egy ottani szépségversenyen első díjat nyer, s a diadal pillanatában a „Tóth Ilonka, élt 5 napot” szövegű felirat villan fel előtte. Ez a gondolat (André Jolles-i értelemben) „egyszerű formává”, mégpedig „találós kérdéssé” válik a szövegrész perspektívájában. Eredetét, mibenlétét az elbeszélésnek a családtörténetre visszatekintő szakasza fedi fel: az újszülött Katinak egy parányi koporsóban jutott hely, amelyet a szomszéd asztalos egy másik csecsemőnek készített. Amikor 1970-ben haza (Mosonmagyaróvárra) látogat a novella címszereplője, viszontlátja az emlékezetes – és baljós – bútordarabot. Vajon hogyan bukkan fel harmadszor, azaz utolszor a kettős, mert egyszerre nyelvi és tárgyi lényegű motívum? Miután beteljesül Kati végzete, ez az ellenpontozott dráma, melyben a hajdan kegyetlenkedő, majd megjavuló, megtisztuló apa példájával szemben a dús-gazdag, gyáros férj kijátssza, megcsalja feleségét, Kati inni kezd, szinte öngyilkos szenvedéllyel fojtja italba önnön szépségét, lényét, végül életét – nos, ezután, a novella legvégén immár narratori szólam ismétli meg, ezúttal kérdő formában, a keretező mondatot: „Agyvérzés. Élt ötven évet. Vagy inkább öt napot?” – A válasz, a megfejtés ilyképpen újra talányba for-

dul. Ezek a funkcióváltások egyúttal jól példázzák Réti narratív módszertanának egy nagy horderejű következményét: azt, hogy általában is képes úgy felhasználni elemien egyszerűnek látszó szerkezeti mozzanatokot, eljárásokat, hogy éppen polifonikusabbá tegye általuk az elbeszélés összjelentését.

Ami az *Állatsimogatót* illeti, ebben a novellában a keretező motívum még diszkrétebb, de talán még mélyebb hatású, mint a *Svédkatiban*. Rövid leírás tudósít arról, hogy Kükedi néni „nehezen mozgó ujjai-val [...] naphosszat [...] babrálta” a „horgolt csipke” rojtjait: „Ahogy az egyik oldalán kisimogatta a furfangos csomókat, a túlfelén riadtan rándult össze a terítő.” Befejeződni pedig ekképp fejeződik be a sűrű szövésű novella: „Reggel már a szobába bekukkantó napsugár igazította el a terítő rakoncátlan rojtjait.”

Először a rendezkedés kényszeres igényét, másodszor immár a halál beálltát jelzi a motívum; de mi zajlik le közöttük? Rövid áttekintésben egy egész élet, a tizenhárom gyermekes hegyeshalmi asszonyé, aki a valóságos térben és a társas lét átvitt értelmében is a „szélen” húzza meg magát; akinek „mosolya alig, bánata, küzdelme, szolgasága tengernyi volt”. Mária eleinte buzgó vallásos hitében lel némi vigaszra, majd a háziállatok körüli sürgölődés fokozatosan elfordítja az emberekkel, s rákapatja a lovakkal, ludakkal, méhekkal, malacokkal folytatott „beszélgetésekre”, „eszmecserékre”. Gyermekai eltűnedeznek mellőle; a történet pedig ironikus fordulattal, fonák metamorfózissal teljesíti be az időss asszony hajdani vágyát, amikor egyik, sokat próbált leánya felbukkan a helyi idősoththon udvarán, magával hozva az „állatsimogatót”, a magányban edzett szenvedély testet öltött, no meg pénzszerzésre hivatott paródiáját. „Kükedi néni hol a lányára nézett, hol a malacokra” – az olvasó nem bizonyosodhat meg arról, hogy vajon fölismerete-e gyermekét a „néni”, az élet kisemmizettje.

Réti Atilla tehát mindig nagy gondot fordít arra, hogy alakjait individuális alakokat és sors, valamint közös érvényű és hatókörű, társadalmi szituáltság összefonódó hatásaival és meghatározottságaival állítsa elénk. Némely novellája azonban egyenesen és közvetlenül az *együttélésre* összpontosít: személyek, rétegek, vélemény- és világnézeti csoportok, szakmai és szervezeti közösségek kölcsönhatásaira. Ezekben a narratívákban a legfőbb, az összszegző egység a család; mégpedig az egyéni emlékezetben mindig jelen való, az elbeszélés folyamatában pedig megeleveníthető nagycsalád. Szinte már nemzetség – amely foghatóvá és újra meg újra átélhetővé teszi a történelmet a mindenkori utód-emlékező számára. Ezekben a szövegekben a szülők és az ősök, a munka- és sorstársak, a szomszédok, de nemritkán még a javarészt túlzottan személytelen hatalom személyes képviselői is plasztikusabb jelenlétre tesznek szert, mint a múltidéző narrátor, aki valamelyest háttérbe húzódik, mintegy zárójelbe teszi önmagát, hogy posztumusz hanggal és mozgással ruházza fel család és környezet jellegzetes karaktereit. És mindenki jellegzetes. Színekben és tényekben egyaránt gazdag leírások ezek: krónikáknak és tudósításoknak egyaránt beillenek.

Legfontosabb közülük a címadó *Bagolyvár*; ehhez szorosan kapcsolódik *A Mutter* című írás. Valamelyest eltávolodnak a tömör és egységes cselekményre épülő novellatípustól; az olvasóban inkább össze-sűrített, pontokban, sávokban és foltokban megkomponált *családragény* hatását keltik. A *Bagolyvár* ugyan a kötet egyik leghosszabb írása, anyagához képest azonban természetesen valóságos miniatűr – virtuóz elbeszélő leleménnyel és éles történelmi elemzőkészséggel kidolgozva. Ha pedig az első személyű előadásmód még hagyhatna is kétséget bennünk, a könyvborítón olvasható biográfiai adatok okvetlenül hozzásegítenének ahhoz, hogy a kettős elbeszélésben egy további nagyepikai forma jegyeit is fölismerjük – nyilvánva-

lóan az önéletrajzra gondolunk. Ez a műfaji rokonság csak fogékonyabbá, figyelmesebbé teszi a *Bagolyvár* és *A Mutter* olvasóját meghatott emlékidézés, kiélezett konfliktusérzék, ellágyuló arcképrajzolás és hol gunyorosra-komikusra hangozt, hol kíméletlen, már-már önkínzó hevületű vallomástétel iránt.

Ez a gátak közé szorított emlékaradás azonban nem elvont, nem is csupán személyes családi alakzatokkal benépesített térben zajlik. Réti Atilla a mosoni tájat, Mosonmagyaróvárt, a Rába vidékét, Hegyeshalmot (szülőhelyét), Győr és Sopron tágabb hatás- és vonzáskörzetét teremti újjá ezekben az írásaiban; de nem is csupán ezekben, hiszen ugyanez a táj fölfölbukkan objektívebb, fikcionalizáltabb elbeszéléseiben is. A szóban forgó vidéknek atmoszférája van; de ezen kívül mintegy struktúrateremtő jelentést is kisugároz: a bahtyini értelemben igazi *kronotoposz* ez, amely „értelmezhető és megfogható egészben oldja fel a tér- és időbeli jelzéseket”. Csakugyan „a fontosabb események rendező középpontja”, amely tér is, idő is; e kötetben egyszersmind határozottan *historikus* tér és idő. Nyugatra eső és nyugat felé tekintő magyar táj, melyben az osztrák szomszédság, a német nyelv elterjedtsége többnyire ablakot nyitott távolabbi régiókra és kultúrákra is, miközben ugyanez a térség északról szláv nyelveket és szokásokat is befogadott. Nyugatias műveltségű vidék, amelyen azonban ott-honos a „keleti” temperamentum is (termékeny lobbanásaival s önpusztító indulataival egyaránt) – és természetesen el kell túrnie önkény és önkényuralom különböző változatait: üldözéseket, kirekesztést, kitelepítést, bosszút és megtorlást, fizikai és szellemi elnyomást. A mosoni látkép illetően epikai megelevenítéséhez persze írói kvalitásokra van szükség: végső soron az irodalmi alkotóerőnek köszönhető, hogy ez a vidék, ez a táj és ez a (helyi) történelem a *Bagolyvár* megjelenése nyomán élesebb rajzolattal íródhat rá a mai magyar epika térképére.

Közös hagyomány, hatás- és kölcsönhatás azonban nemcsak a novellák tematikai rétegeibe épülhet be, hanem alakíthatja szövegképzését és szerkezeti eljárásait is. A *Bagolyvár* számos darabja jelölten is emlékezik és emlékeztet korábbi irodalmi művekre. Mindjárt az első írásnak *Aiszóposz Delphoiban* a címe. A főszereplő szóról szóra elmondja benne a talán leghíresebb „ezópusi” mesét, *A hangya és a tücsök* fabuláját; de a Réti-novella nemcsak ezen „vendégszöveg” révén lép intertextuális kapcsolatba az antikvitásból eredő hagyománnyal, hanem pusztán történetképzése útján is (amely végezetül elkalauzolja a mai Görögországba az i. e. 6. század szülöttjét, illetőleg ennek alakmását), hiszen tekinthető akár az ókorban még folyton alakuló, bővülő „Aiszóposz-regény” egy újabb fejezetének, továbbírásának. – A *Pontoise-kert* tanárnőjét a francia festők mellett a francia versek is rabul ejtik. Verlaine Holdfényét („Clair de lune”) az eredeti nyelvű szakaszok után magának a... nos igen, a szereplőnek a magyarításában is olvashatjuk. Itt-ott összeér versszöveg és narráció: „Ámor győztes üdvél!” – sóhajt fel a magányos nő, és elméje máris az őt körülvevő kisvárosi férfiak eltompult érzéketlenségén borong. Az egész, verssel tűzdelt dialógusba a csipetnyinél jóval több ironia vegyül. – A *végzet*nek, ennek a népies és népmesei történetnek az élén Örkeny azonos című egyperceséből vett idézet áll mottóként. (Ez a szövegháttér pedig akár át is értelmezetheti velünk a novella korábban jelzett, „humanisztikus” olvasatát!)

A szövegek közötti kapcsolatteremtés képzelt útján e kötet darabjai közül az *Egy asszony Lódzban* megy a legmesszebbre. A textus elébe állított magyarázat itt eleve parafrázisként határozza meg az író *saját* szövegét: Márai *Istenek nyomában* című útirajzának egyik epizódjára mintázza rá a maga változatát. Az „eredeti” címe: „Egy asszony Jerikóban.” Érdekes volna alaposabban egybevetni a két szöveget. A „parafrázis” mindenesetre első személyben,

az 1920-as évekbeli Palesztinába költözött zsidó asszony monológjaként adja elő a történetet; ezzel a módszerrel valamelyest háttérbe is szorítva az elsődleges narrátor, Márai Sándor magyar író személyét és személyiségét. Ha az először 1927-ben megjelent szöveg óhatatlanul katasztrófa előtti atmoszférával telik meg a mai olvasó számára, az átdolgozás viszont jellegzetesen „utáni” pozíciót foglal el. Aligha tehet mást. A Réti által élénk állított „magyar író” óva inti a *lódzi* asszonyt attól, hogy visszatérjen szeretett szülővárosába. Megrendítő ez az apokrif „Márai-szöveg”: sajátos személytelensége és a „János Jelenései”-t idéző területenkívülisége mégis hamisítatlan kelet-európai sorsra figyelmeztet.

Még az is előfordul, hogy a novella előszövege, pretextusa nem nyelvi természetű, hanem a zenéből vettetett. A *Blanik* című történet Smetana szimfonikus költeményét idézi, mégpedig két ízben kottarészlet alakjában is. A Cseh Filharmonikusok két női muzsikusa között kibomló, majd megkeseredő lesbikus kapcsolatot élénk és szellemes elbeszélő modor önti szavakba, de ebben az írásban anyag és élmény mint ha mindvégig egy fokkal külsőségesebb maradna, némiképp a pusztán bizarrériába hajolva. Meglehet, az író itt túlságosan eltávolodott az őt tápláló kétalakú „lénytől”, a saját és sajátos hely és idő szellemétől: a novelláit éltető „kronotoposztól”.

Önálló epikai világban járhatott tehát a *Bagolyvár* olvasója. Útja közben természetesen hangzó, gyakorta élőbeszédszerű, megelevenítő és lendületes elbeszélő hangra figyelhetett; olyan dikcióra, amely Mikszáthéból, Krúdyéból vagy Móraéból is gazdagodott, de tónusa az elődökénél karcosabb, fanyarabb, feszültebb. Stílusa, szóhasználata sokrétű és hajlékony, figurához és alkalomhoz igazodó; néhol azonban még enged a túlságosan is színes, a merőben tájjellegű vagy különcködő kifejezések csábításának.

Az utolsó szó legyen ismét a kettősségé, amely az olvasó talán legmaradan-

dóbb emléke lehet Réti Atilla első novelláskötetéről. Amennyire megragadóan, olykor pedig megrendítően tudósítanak ezek az írások a sorsnak, sorsuknak kiszolgáltatott hőseik testi, érzelmi és szellemi megroppanásáról, annyira meggyőzően sugallják egyúttal az élet, minden élet méltóságának, értelmének és – igen! – öröme-

nek az üzenetét. Az *Erdőkerülő*kben, a könyv utolsó novellájában, amely egy bankárnak s egy eladósodott erdőtulajdonosnak közösen eltöltött egy napját beszéli el, lélek és emberség által még olyan fordulat is bekövetkezik, amelyet a mai epika profán világában, ha óvatosan is, valamiféle csodának nevezhetünk.

Bárdos László

Báron László: A Tűzmadár születése (zománc, 2004)

BÁRDOS LÁSZLÓ (1955) Költő, író, műfordító, irodalomtörténész, egyetemi oktató.